

Transportøkonomisk institutt
Stiftelsen Norsk senter for samferdselsforskning

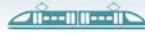

RELOAD

Rurale kulturmiljøer og landskap – vitalisering gjennom bruk

Christin Krohn, Iratxe Landa-Mata, Jan Vidar Haukeland,
Eivind Farstad

1910/2022

Tittel:	RELOAD - Rurale kulturmiljøer og landskap – vitalisering gjennom bruk
Tittel engelsk:	Title - Sub-Title
Forfatter:	Christin Krohn, Iratxe Landa-Mata, Jan Vidar Haukeland, Eivind Farstad
Dato:	10.2022
TØI-rapport:	1910/2022
Antall sider:	63
ISSN elektronisk:	2535-5104
ISBN elektronisk:	978-82-480-1966-4
Finansieringskilder:	RFF Viken
TØIs p.nr.:	5069 – RELOAD
Prosjektleder:	Christin Krohn
Kvalitetsansvarlig:	Frants Gundersen
Fagfelt:	Regional utvikling og reiseliv
Emneord:	Kulturmiljø, rural, nasjonale mål, klima

Kort sammendrag

Denne rapporten er et forprosjekt i samarbeid med Viken fylkeskommune og Opplysningsvesenets fond hvor vi har undersøkt hvordan de nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken kan fylles med innhold. De nasjonale målene har dreid fra å handle om å ta vare på visse typer bygningskategorier til «vern gjennom bruk» og hvordan kulturmiljøene skal tilgjengeliggjøres for befolkningen, mange snakker om en demokratisering av kulturmiljøene våre. I dette prosjektet har vi sett på casene Hobøl prestegård og Lier bygdetun som begge preges av aktiviteter initiert av frivillige lag og foreninger som igjen retter seg mot barn og unge gjennom Den kulturelle skolesekken. Gjennom denne formen for organisering hentes mye restarbeidsevne ut, samtidig er det sårbart da gjennomsnittsalderen er økende. Det bør også stilles spørsmål ved om tilbudet gjennom den kulturelle skolesekken med ett besøk til et kulturmiljø i nærmiljøet i løpet av ti års skolegang er tilstrekkelig.

Forord

Dette forprosjektet er et samarbeidsprosjekt mellom Viken fylkeskommune, Opplysningsvesenets fond og Transportøkonomisk institutt. Forprosjektet har sett på hvordan man kan fylle de nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken med innhold all den tid det ikke har kommet statlige retningslinjer for dette til fylkene som har som oppgave å følge opp de nasjonale målene.

Prosjektet har hatt Hobøl prestegård og Lier bygdetun som caser. Vi vil rette en stor takk til alle som har stilt opp som informanter, både de som jobber der og de frivillige.

Det er ingen tvil om at disse casene har stor betydning i sine respektive nærmiljøer. Det er til tider mye aktivitet begge steder, selv om pandemien satt en midlertidig stopp. De frivillige bidrar mye til sine nærmiljøer, og ikke minst er det imponerende at de arrangerer Den kulturelle skolesekken for hele skoletrinn i tidligere Hobøl kommune og i Lier kommune. Det er midlertid vanskelig å rekruttere nye inn fordi få er interessert å delta i den mer «kjedelige administrative» delen av det frivillige. Kanskje finnes løsningen i teknologien?

Vi vil gjerne få takke Anne Traaholt som har vært prosjektleder hos Viken Fylkeskommune, og Øyvind Sandvoll som har deltatt fra Opplysningsvesenets fond for godt samarbeid. Vi vil også takke alle informanter for deltakelse i prosjektet.

Christin Krohn har vært prosjektleder, og Iratxe Landa Mata og Jan Vidar Haukeland har bidratt med intervjuer og tekst til rapporten. Det samme har Eivind Farstad.

Oslo, juni 2022

Transportøkonomisk institutt

Bjørne Grimsrud
Administrerende direktør

Silvia J. Olsen
Avdelingsleder

Innhold

Sammendrag

1	Innledning	1
1.1	Bakgrunn	1
1.2	Formål.....	2
1.3	Rapportstruktur.....	3
2	Metoder	4
2.1	Case studier	4
2.2	Dokument- og litteraturgjennomgang	4
2.3	Intervjuer.....	8
2.4	Verdsetningsmetoder.....	9
2.5	Vedlikehold og bygningsmetoder for klimatilpasning	16
2.6	Engasjerings tiltak	21
3	Casene	23
3.1	Introduksjon	23
3.2	Eierne og forvaltningsorganene	24
3.3	Lier bygdetun.....	32
3.4	Hobøl prestegård.....	41
3.5	Innspill om andre kulturmiljøer i Viken.....	48
4	Oppsummering og refleksjoner	52
4.1	Hovedresultater fra analysen.....	52
4.2	Anbefalinger for et mulig hovedprosjekt.....	55
	Vedlegg	62
V 1.	Intervjuguide	62

RELOAD

Rurale kulturmiljøer og landskap – vitalisering gjennom bruk

TØI rapport 1910/2022 • Forfattere: Christin Krohn, Iratxe Landa-Mata, Jan Vidar Haukeland, Eivind Farstad • Oslo 2022 • 63 sider

RELOAD er et forprosjekt hvor vi har sett på samfunnsbehovene i Viken fylkeskommune sett i lys av de nye nasjonale målene i kulturmiljøforvaltningen, vedtatt av Stortinget i 2019. Lier bygdetun og Hobøl prestegård har vært caser for prosjektet.

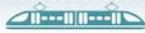
Frivillighet er en stor forutsetning for aktivitetene i og rundt casene, men de frivillige består av godt voksne mennesker, og selv om det gir en positiv gevinst for samfunnet å hente ut en restarbeidsevne, er det for eksempel svært sårbart at formidlingen av kulturarv i forbindelse med den kulturelle skolesekken er basert på disse miljøene.

Behov for tilrettelegging og nytenking rundt rekrutering og hvordan en ny generasjon av frivillige kan delta gjennom prosjektbasert deltakelse ville kunne dannet grunnlag for et eventuelt hovedprosjekt, ved å ta i bruk apper eller andre deltakende hjelpemidler for nye å tiltrekke seg nye frivillige.

Planlegging rundt klimaendringer, som er fraværende, har også vært undersøkt, og anvendelse av ulike samfunnsøkonomiske metoder er beskrevet, samt en bred litteraturstudie.

Formålet med RELOAD

I forbindelse med regionreformen ble deler av ansvaret for kulturmiljøforvaltningen flyttet fra staten til fylkeskommunene. Dette betyr at fylkeskommunene i stor grad vil ha ansvar for å gjennomføre de nye nasjonale målene som enstemmig ble vedtatt av Stortinget (KMD, 2020): Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø; Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging; Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk. Det siste målet følger opp en trend med utgangspunkt i Stortingsmeldingen «Å leve med kulturminner» (MD, 2005), som ble fulgt opp i Stortingsmelding «Framtid med fotfeste» (MD, 2013), hvor et bredere spekter av kulturminner skulle inkluderes gjennom en mer aktiv bruk og gjennom en videreføring av verdiskapingsprogrammet.

Det har til nå vært opp til fylkeskommunen å fylle de nye nasjonale målene med innhold. Dette prosjektet har derfor hatt som formål å belyse følgende spørsmål:

1. Hva finnes av relevant litteratur, finnes det litteratur på tilgrensende problemstillinger som kan hjelpe til med å belyse de andre FOU spørsmålene, og er policydokumenter og strategier i samsvar med overordnede mål?
2. Hvilke er (nye) samfunnsbehov i fylket i lys av de nye nasjonale målene samt fylkeskommunens og Opplysningsvesenets fonds strategier?
3. Hvilke type vedlikehold og bygningsmetoder egner seg best med tanke på klimaendringer fylke er mest utsatt for?
4. Hvordan kan bruk av kulturmiljøer bidra til å tilfredsstille samfunnsbehov i lys av utfordringer som preger fylket?
5. Hva er det som øker lokalt engasjement, særlig blant unge?
6. Hvordan kan man måle de samfunnsøkonomiske nyttevirkningene av et utvalg av rurale kulturmiljøer i Viken?

I dette forprosjektet har vi tatt utgangspunkt i casene Lier bygdetun og Hobøl prestegård som ligger på ulike steder i fylkeskommunen og hvor den ene – Hobøl prestegård – er i Opplysningsvesenets fonds (OVF) eie. Prosjektet har vært et samarbeid mellom OVF, Viken fylkeskommune og TØI.

Samfunnsbehov i fylket i lys av de nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken

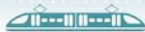
De nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken er:

1. Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og til å ta vare på et kulturmiljø
2. Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging
3. Et mangfold av kulturmiljøer skal tas vare på som grunnlag for kunnskap for opplevelse og bruk.

Det har ikke kommet føringer fra staten hva som legges i målene eller hvordan de nås. Fylkene står dermed, foreløpig, relativt fritt til å tolke disse målene selv. Det siste målet ligger tette opp til det som har vært de tidligere nasjonale målene, slik at man må anse at mangfoldet allerede finnes og at det er kunnskap, formidling og bruk som nå skal fylles med innhold. I stor grad henger dette sammen med det første målet, og i vårt prosjekt har vi sett at dette skjer gjennom frivillig sektor og gjennom Den kulturelle skolesekken (DKS). Med andre ord skjer dette i kommunene, men med støtte fra fylket. Det andre nasjonale målet fanges opp gjennom flere av de overordnede planene i fylket og ved at kulturarvsavdelingen er involvert i ulike prosesser både direkte gjennom at de har vedtaksmyndighet, er høringsinstans eller ved at de på annen måte engasjerer seg.

Kulturmiljøer i et endret klima

Hverken Lier bygdetun eller Hobøl prestegård har egne planer for endret klima. I intervjuer kommer det også bare frem en hendelse som til nå har vært et problem i forbindelse med et regnskyll. Dette kan selvsagt skyldes at prestegårder ofte ligger på høyder, i likhet med Lier bygdetun, og at vann derfor ikke vil være det førte klimapro-

blemet disse kulturmiljøene er utsatt for. Begge kommunene til casene har egne klimaplaner, men kulturmiljøer er ikke eksplisitt omtalt i disse.

Økt engasjement – særlig blant barn og unge

På Lier Bygdetun og Hobøl prestegård er det flere aktive frivillige organisasjoner med ett fellestrekk, gjennomsnittsalderen øker hvert år. Organisasjonene deltar både som vaktmestere, og arrangerer opplegg for et trinn i den kulturelle skolesekken (DKS) på hvert sitt trinn i hver sin kommune. Dette kan, i tillegg til å sees på som en formidlingsarena til barn og unge, også sees på som et aktivitetstilbud til de eldre som samtidig henter ut en restarbeidsevne inn i skoleverket. De vi har intervjuet forteller at barna som deltar i DKS er veldig engasjerte og gjerne vil komme tilbake. De vil gjerne tilby mer, men har ikke nok medlemmer og har problemer med nyrekruttering da det er få som er interessert i å føre timelister og regnskap i tillegg til å delta på de hyggelige aktivitetene. Ingen vil delta uten å vite at man får noe igjen. Det kan også synes som om det er en vis forskjell på aktivitetstilbudet avhengig om man har administrative ressurser til rådighet eller ikke.

Samfunnsøkonomiske analyser

Med bakgrunn i en rekke studier har vi vurdert ulike samfunnsøkonomiske metoder som kan benyttes for å gjennomføre samfunnsøkonomiske analyser av kulturmiljøer i rurale områder. Vi har gjort dette med utgangspunkt i det som ofte refereres til som et samlet økonomisk rammeverk hvor vi ser på kulturmiljøer som ikke-fornybare goder. Vi har vurdert at noen metoder, som hedonisk prismetode, antakeligvis ikke vil være en fornuftig metode å bruke, mens betingede verdsettingsstudier og ringvirkingsanalyser vil kunne bidra til å belyse verdien av kulturmiljøer i rurale områder. Denne type analyser vil eksempelvis kunne benyttes dersom man skal gjennomføre konsekvensutredninger eller konseptvalgs utredninger i forbindelse med større offentlige investeringer.

Anbefalinger til et mulig hovedprosjekt

I dette prosjektet har vi sett at kulturmiljøer har positive effekter for barn og unge og for eldre, og at det binder sammen lokalsamfunn på tvers av generasjoner. For et hovedprosjekt ville det vært interessant å undersøke hva slags effekter dette har for barn i voksen alder. Videre bør det undersøkes nærmere hvordan man kan få unge mennesker til å engasjere seg mer i kulturmiljøer i sitt nærmiljø utenom DKS. Eventuelt – bør kulturarvsdelen i DKS styrkes? Er barna innom dette temaet for få ganger gjennom skolekarrieren? Hvordan kan man tilrettelegge for bedre rekruttering av frivillige? Kan man også her ta i bruk moderne teknologi?

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

I forbindelse med regionreformen ble deler av ansvaret for kulturmiljøforvaltningen flyttet fra staten til fylkeskommunene. Dette betyr at fylkeskommunene i stor grad vil ha ansvar for å gjennomføre de nye nasjonale målene som enstemmig ble vedtatt av Stortinget (KMD, 2020): *Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø; Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging; Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.* Det siste målet følger opp en trend med utgangspunkt i Stortingsmeldingen «Å leve med kulturminner» (MD, 2005), som ble fulgt opp i Stortingsmelding «Framtid med fotfeste» (MD, 2013), hvor et bredere spekter av kulturminner skulle inkluderes gjennom en mer aktiv bruk og gjennom en videreføring av verdiskapingsprogrammet.

Utvikling av kulturmiljøpolitikk i Norge er i tråd med internasjonale trender, der «adaptiv gjenbruk» er en vanlig tilnærming for å ta vare på kulturmiljøer. Tankegangen bak denne tilnærmingen er å tilpasse antatt unyttige eller overflødige kulturmiljøer til ny bruk for å forlenge livssyklusen samtidig som verneverdiene blir bevart (Aigwi et al., 2020; Dane et al., 2015; De Medici et al., 2020).

Kulturmiljøer i rurale områder kan være særlig utsatt for forfall når de blir fysisk, samfunnsmessig og økonomisk overflødig grunnet samfunnsøkonomiske og demografiske endringer. Den største andelen av kulturmiljøer som har stått eller står i fare for å forsvinne, finnes i primærnæringene, spesielt langs kysten, og nivået på vedlikehold av verneverdige hus i privat eie og verneverdige fartøyer er utilstrekkelig (KMD, 2020).

Samtidig kan kulturminner og kulturarv (i tillegg til arbeidsplasser, samferdsel m.fl.) være viktige elementer som bidrar til å øke attraksjonskraften til rurale områder i utkanten av de store arbeidsmarkedsregionene, både for fastboende og besøkende. Rapporter om Riksantikvarens målsetting om kommunale kulturminneplaner (KiK) (Pedersen et al., 2020) har vist at kulturmiljøer bidrar til attraktivitet og er en driver for å skape arbeidsplasser, primært innen reiseliv og håndverksbedrifter. Kulturmiljøer og -landskap er en del av den lokale kulturen, og disse arenaene brukes også til ulike typer kulturvirksomhet som konserter, teater, undervisningsformål i den kulturelle skolesekken og til boliger. Nærmere 60 prosent av de utenlandske turistene som besøker Norge, oppgir at de vil besøke historiske bygninger. For norske turister i Norge er tallet høyere (IN, 2019). Å ivareta kulturmiljøer og -landskap vil derfor være en god investering for å skape lokale arbeidsplasser. Videre vil håndverksbedrifter kunne få oppdrag gjennom istandsetting og vedlikehold. Gjenbruk av kulturminner har fått anerkjennelse som strategi for å bidra til miljømessig (f.eks. energi-effektivitet, utslippsreduksjon), sosial (f.eks. styrke identitet) og økonomisk (f.eks. revitalisering av et område) bærekraft (Bullen & Love, 2011), selv om spenninger og konflikter kan oppstå mellom f.eks. kulturmiljøbevaring (Bullen & Love, 2011; Conejos et al., 2016) og energieffektivitetsmål (Loli & Bertolin, 2018).

Men litteraturen for tilpasset gjenbruk eller vern gjennom bruk er primært fokusert på bygningsvern (De Medici et al., 2020; Aigwi et al., 2019; Bullen & Love, 2011; Yung & Chan, 2012) og begrenser seg i hovedsak til urban gjenbruk, der formålet er å forhindre fraflytting

fra små urbane områder og revitalisere mindre byer for å øke attraksjonskraften (Aigwi et al., 2019; Bullen & Love, 2011). Tilsvarende litteratur for rurale områder er svært mangelfull, uten at dette betyr at gjenbruks- og revitaliseringsprosesser ikke finner sted i disse (f.eks. tilskudd til ulike kulturlandskap). Teorigrunnlaget og utvikling om «vern gjennom bruk» – er også begrenset per i dag, til tross for at *vern gjennom bruk* er den fremherskende retningen innen kulturminnevernet (Plevoets, 2019).

Dette bakteppet danner rammer for prosjektet «RELOAD - RuralE kulturmiljøer Og lAnDskap – vitalisering gjennom bruk» og denne rapporten.

1.2 Formål

Forprosjekt RELOAD søker å framskaffe kunnskap som fylkeskommune trenger for å inkorporere «vern gjennom bruk» perspektiv i sitt arbeid samt styrke evnen til å oppnå de nasjonale målene for kulturmiljøpolitikk. Prosjektet søker å identifisere tilnærminger og metoder som kan framskaffe kunnskap om vern gjennom bruk av funksjonsuttømte rurale kulturmiljøer og som vil kunne anvendes av prosjektpartnere – Viken fylkeskommunen og Opplysningsvesenets Fond (OVF) – samt evalueres i et hovedprosjekt. I tillegg vil RELOAD bidra med empirisk forskning på «vern gjennom bruk» i norske rurale områder.

Prosjektet tar sikte på å belyse følgende aspekter:

- Samfunnsbehov i lys av (nye) utfordringer, dvs. undersøke hvordan bruk av kulturminner kan tilfredsstille samfunnsbehov i en kontekst med betydelig overordnede strukturelle endringer (f.eks. forventet endringer i bruk av hjemmekontor), klimaendringer og andre utfordringer som vil kunne prege fylket, enten nå og/eller i årene som kommer.
- Deltakelse og engasjement som er en av de nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken. Formålet er å identifisere hvordan vern gjennom bruk kan bidra til at alle får mulighet til å ta vare på et kulturminne og hvordan dette kan øke engasjementet og tilhørigheten, særlig blant yngre mennesker.
- Verdsetting av gjenbruk, dvs. identifisere metoder som kan belyse samfunnsøkonomisk nytte av å bruke kulturminner/-miljøer ut fra de konkrete utfordringer i casene som blir valgt gjennom kvalifiseringsprosjektet.

Formål med prosjektet er å belyse følgende spørsmål:

- Hva finnes av relevant litteratur, finnes det litteratur på tilgrensende problemstillinger som kan hjelpe til med å belyse de andre FoU-spørsmålene, og er policydokumenter og strategier i samsvar med overordnede mål? (F1.1)
- Hvilke er (nye) samfunnsbehov i fylket i lys av de nye nasjonale målene samt fylkeskommunens og OVFs strategier? (F2.1)
- Hvilke type vedlikehold og bygningsmetoder egner seg best med tanke på klimaendringer fylkene er mest utsatt for? (F2.2)
- Hvordan kan bruk av kulturmiljøer bidra til å tilfredsstille samfunnsbehov i lys av utfordringer som preger fylket? (F2.3)
- Hva er det som øker lokalt engasjement, særlig blant unge? (F3.1)
- Hvordan kan man måle de samfunnsøkonomiske nyttevirkingene av et utvalg av rurale kulturmiljøer i Viken? (F4.1)

Ved å belyse disse aspektene og besvare disse spørsmålene søker forprosjektet å styrke fylkeskommunale satsinger innen kultur, noe som igjen har potensial for å bidra til øvrige strategiske satsinger ved å bruke kulturmiljøer til å tilfredsstille samfunnsbehov. Videre ønsker RELOAD å bidra til å øke attraktivitetskraften til rurale områder for både fastboende og besøkende, styrke identitet og tilhørighet, skape arbeidsplasser og bidra til å øke interesse for kulturminner og -miljøer.

1.3 Rapportstruktur

I rapporten vil vi først redegjøre for metodebruken og gi en kort oppsummering om hvordan vi har gått frem for å innhente nødvendig litteratur som vi har brukt til å bygge våre analyser på.

Videre går vi gjennom de samfunnsøkonomiske metodene som kan være aktuelle å benytte i rurale områder. Med andre ord er dette en oppsummering av metoder som kan være aktuelle å benytte i et hovedprosjekt, en litteraturstudie, og ikke en gjennomgang av metoder benyttet i dette prosjektet.

Så vil vi i kapittel tre gå gjennom casene og de analysene vi har gjort på bakgrunn av den datasamlingen vi har gjort.

Til slutt i kapittel fire vil vi oppsummere og peke på hva man bør studere videre i et eventuelt hovedprosjekt.

2 Metoder

2.1 Case studier

RELOAD prosjektet er case-basert. Basert på ulike definisjoner (Flyvbjerg, 2011, George og Bennet, 2005, s. 17-18, Schwandt og Gates, 2017 og Yin, 2014, s. 16-17), kan casestudier defineres som en dyptgående og kontekstuell undersøkelse av enkeltstudieenheter. Analyse-enheterne kan omfatte en (under)klasse av hendelser, organisasjoner, handlinger, beslutninger eller personligheter. Ifølge Yin (2014, s. 9-10) er casestudier særlig godt egnet til å ta opp spørsmål om «hvordan». Dermed egner denne tilnærmingen seg spesielt godt til å besvare på spørsmål om «*hvordan kulturmiljøer kan bidra til å tilfredsstille samfunnsbehov*». Casestudier er også godt egnet til å gi helhetlig kunnskap om en analyseenhet (Ragin og Amoroso, 2011).

Mens enkelte betrakter casestudier som kvalitativ forskning, (George og Bennett, 2005; Schwandt og Gates, 2017), mener andre at casestudier kan omfatte både kvalitativ og kvantitativ evidens (Yin, 2014, s. 19). RELOAD er basert på casestudier, litteratur og dokumentgjennomgang og dybdeintervjuer.

Utvalg av casene falt – i dialog med samarbeidspartnere – på Lier bygdetun og Hobøl prestegård. Viken fylkeskommunen ble bedt om å komme med eksempler på case som var relevant for dem å studere. Blant disse ble to case valgt som utfylte kriteriene for å kunne undersøke aspekter RELOAD ønsker å belyse: være i rurale områder, være i bruk og engasjere barn og unge.

Intervjuer ga likevel også viktig kunnskap om bruk av andre kulturmiljøer i Viken samt om forvaltning av kulturmiljøer i begge kommunene (Lier og Indre Østfold). Derfor refereres eksempler nedenfor som ikke berører prosjektets utvalg av case for å besvare noen av forskningsspørsmålene.

2.2 Dokument- og litteraturgjennomgang

Litteratur- og dokumentøk startet i juli 2021, og i praksis pågikk litteraturgjennomgangen gjennom hele prosjektets varighet for å kunne inkludere dokumenter som dukket opp underveis (f.eks. sendt av partnere eller forslått i intervjuer). Søket i juli 2021 var todelt.

Det ble søkt etter dokumenter i nettsteder fra sentrale institusjoner. Disse inkluderte Distriktssenter, Europeiske Kommisjon, ICOMOS, Klima og Miljødepartementet, Kommunal og moderniseringsdepartementet, Nordisk samarbeid (norden.no), Opplysningsvesenets fond, Riksantikvaren, UNESCO Digital Library og Viken fylkeskommunen. Resultater fra dette søket dannet grunnlaget for å svare på den forskningsspørsmål om «*hvilke samfunnsbehov finnes i fylket og i kommunene der RELOAD casene befinner seg i*».

Det ble også søkt etter relevante litteratur i Scopus-databasen. Det ble bruk nøkkelord i søket etter relevante litteratur for de ulike formålene.

Klimatilpasning (F2.2)

(TITLE-ABS-KEY ("cultural heritage") AND TITLE-ABS-KEY ("climate change adaptation"))

Kulturminne og samfunnsbehov (F2.3)

(TITLE-ABS-KEY ("cultural heritage") AND TITLE-ABS-KEY ("human needs" OR "societal needs"))

Deltakelse (F3.1)

(TITLE-ABS-KEY ("cultural heritage") AND TITLE-ABS-KEY ("public participation" OR "civil participation"))

(TITLE-ABS-KEY ("cultural heritage") AND TITLE-ABS-KEY ("participatory methods"))

Verdsetting (F4.1)

Til litteraturgjennomgangen for verdsetting tok vi utgangspunkt i noen verdsettingsstudier fra Norge og en fra England og nøstet oss videre i referansene herfra.

Litteratursøket i Scopus ble supplert med relevant litteratur vi fant på nettsider til institusjonene som var involvert i prosjektet og som var plukket ut til å være caser. Dette gjelder særlig for forskningsspørsmål om «*type vedlikehold og bygningsmetoder egner seg best med tanke klimaendringer fylke er mest utsatt for*», siden Riksantikvaren formidler flere veileder om klimatilpasning.

Litteratursøket ble også supplert med relevant litteratur funnet i forbindelse med prosjekt RUVIVAL som er finansiert av Forskningsrådet og som TØI leder, og helt konkret i forbindelse med arbeidspakke 4 som fokuserer på sammenhengen mellom gjenbruk av kulturminner og bærekraft utvikling (også ledet av TØI). Dette gjaldt særlig forskningsspørsmål om «*hvordan kulturminner kan bidra til å tilfredsstille samfunnsbehov*» fordi søket brukt i RELOAD kun ga 14 resultater (og kun 2 av dem viste seg å være relevante). Det er oppsiktsvekkende at søkekriterier brukt i forbindelse med litteratursøk i RUVIVAL (WP4)¹ i juli 2021 i Scopus til sammenligning resulterte i over 200 treff.

Det ble også sendt en forespørsel til samarbeidspartnere om å levere relevante dokumenter og prosjekter i en tidlig fase av prosjektet.

Litteratursøk er også i noen grad supplert med screening av relevante referanser i studiene som ble funnet gjennom prosesser beskrevet ovenfor. Men dette ble ikke gjort systematisk på grunn av begrensinger i budsjettammen.

Av samme årsak var det heller ikke mulig å gjøre et systematisk litteratursøk for å kartlegge ytterligere potensial av det å gjenbruke kulturminner for å tilfredsstille konkrete samfunnsbehov i Viken (f.eks. stedsutvikling). Likevel gir denne rapporten en god oversikt over hvor-

---

¹ 'cultural heritage' and ('reuse' or 're-use' or 'transformation') and ('sustainability' or 'sustainable development')

dan gjenbruk av kulturminner kan bidra til å tilfredsstillere samfunnsbehov både generelt (3.2.2) og spesielt i Lier kommune, Indre Østfold kommune og Viken fylkeskommune (3.2.3).

Med utgangspunkt i internasjonal litteratur illustrerer tabellen måter der bruk av kulturminner kan bidra til å tilfredsstillere ulike samfunnsbehov. Tabellen under viser at – i tillegg til behov som nevnes ovenfor – bruk av kulturminner og -miljøer kan bidra til å forbedre kompetansen innen kulturarvvern, revitalisere tradisjoner, gi kunnskap om tradisjonell miljøforvaltning og det bygningstekniske, øke bevisstheten om kulturminneverdier, gi besparelser innen energi- og utslipp, redusere avfall, begrense byspredning, forbedre gangbarheten, myndiggjøring, skape sysselsetting samt øke eiendomsverdier (noe som også kan ha uheldige konsekvenser).

Tabell 2.2.1. Eksempler på måter der bruk av kulturminner kan bidra til å tilfredsstillere samfunnsbehov.

Impact	Type of study	Source
Reuse of the Transiberiana railway line in Italy (after suspension for regular services) as a touristic railway and rehabilitation and reuse of some of its material heritage (e.g. stations) for new purposes (e.g. visitor orientation centres; rental point; commercial activities); has contributed to revitalize artistic and cultural activities and artisan traditions in the region and has led to reconsideration of reopening the line for commuting purposes	Empiric (case study)	Amato et al. (2021)
The paper's main aim is to illustrate the important role played by participatory approaches in cultural heritage regeneration projects to contribute to sustainable development goals and to elaborate a methodology that integrates the human and ecological into economic dimensions to evaluate such projects from a human-centered perspective. Nevertheless, experiences from the cases studied in Italy (Ercolano) and USA (Bronx) illustrate the regenerative potential embedded in underutilized cultural heritage and in cultural landscapes at the cultural (e.g. recovery of local identity), environmental (e.g. minimization of climate impacts), social (e.g. community empowerment) and economic levels (e.g. attraction of new activities)	Empiric (case studies comprising stakeholder consultation and implementation of participatory approach)	Bosone & Ciampa (2021)
Cultural heritage contributes to increase the attractiveness of regions and cities and enhance their competitiveness; construct a unique identity; create jobs; support innovation and creativity; generate tax revenue and attract investment; regenerate neighbourhoods; save energy and related emissions both directly (due embedded energy) and indirectly (by reducing urban sprawl); improve quality of life; stimulate education and learning and enhance a sense of belonging; and build social capital, social cohesion and provide a framework for participation	Review of international studies	CHCFE (2015)
Heritage-led urban regeneration has contributed to the creation of knowledge intensive companies and innovation institutions, city branding and attractiveness, energy savings, reduction of waste, air and noise pollution and land consumption, sustainable mobility, improved governance models and financial mechanisms, better accessibility and affordability, enhanced community participation, local community support, safety and security, awareness about cultural heritage's values, maintenance and preservation of cultural heritage and cultural identity creation and conservation	Empiric (case studies, selected sample of European cities)	Dane et al. (2015)
Revitalization and reuse of 1920s residential tenement buildings for multi-use purposes and reuse of tenement block to host innovative art and creative industries in Hong Kong have increased neighbouring residential property prices and local participation, as well as enhance sense of place	Empiric (case study; hedonic pricing)	Kee & Chau (2020)
Protecting, maintaining and using Røros' historic centre has attracted more visitors and investments, increased property values, generated employment, enhanced competence within heritage protection and building preservation; create a sense of belonging and of community; and improved walkability. Negative impacts comprised dissatisfaction among residents with events and shops, neglect of Sami culture (in favour of an image built around the mining landscape)	Empiric (fieldwork, interviews)	Lillevold & Haarstad (2019)
Rehabilitation of existing buildings has large potential environmental benefits in terms of greenhouse gas reductions due to the life extension of their "embodied emissions", given that emissions from rehabilitation only make up to half of the emissions from new construction.	Review of Norwegian & international case studies	Mamo Fufa et al. (2020)

Impact	Type of study	Source
Culture-led regeneration projects have relatively well documented impacts on tourism and recreation, real estate, creative, cultural and innovative activities and employment as well as poorly documented impacts on typical local productions, the environment and natural capital, social cohesion and inclusion and wellbeing	Review of 40 international case studies	Nocca (2017)
Adaptive reuse of three heritage buildings in Kikinda (Serbia) had impacts on spatial (revitalization of public spaces), environmental (recycling, land regeneration), social (increased liveliness, social inclusion, reducing migration of the youth, foster education and creativity, preservation of traditional values, local participation and community networking) and economic (increased land value, support local products and use of local resources, empower local associations) sustainability	Empiric (document review, field work, interviews)	Radosavljević et al (2019)
Conservation of historic buildings has environmental benefits in terms of greenhouse gas and pollutants emissions' reduction; energy, resources and waste savings; knowledge on environmental sound traditional land management and building design (passive heating, cooling and ventilation, locally sourced materials)	Review of international literature	Redden & Crawford (2021)
Cultural heritage has direct and indirect economic effects, improves regional attractiveness, increases market values, housing prices and tourism revenues, creates employment and enhances identity	Review of Nordic studies	Storrånk (2017)
The paper reviews built cultural heritage's role in sustainable urban development with particular focus on less tangible features such as meanings (functional, identity, symbolic) which contribute to create a sense of belonging. Survey is conducted in five urban historical spaces (Belfast, Liege, Copenhagen, Prague, Telc).	Literature review, survey with photo elicitation techniques	Tweed & Sutherland (2007)
Cultural heritage reuse projects can contribute to local sustainable development by supporting economic growth, tourism and local value enhancement; improving the quality of life and enhancing community action, involvement and empowerment; facilitating environmental management and land conservation; and supporting cultural heritage protection, local memory and cultural identity preservation, technological innovation and public environmental awareness and education. Application of the model onto the transformation of an industrial heritage building (brewery) into a museum in Athens shows that land conservation, cultural heritage protection and community action, involvement and empowerment are the dimensions through which the project contributes most to local sustainable development	Review of literature and empiric (fuzzy dematel model based on expert evaluation applied in case study)	Vardopoulos (2019)
Built heritage can contribute to climate change mitigation, as embodied energy and as a source of knowledge on traditional sustainable building prioritising use of local materials and on sustainable planning that emphasizes mixed used, human scale and integration of green and blue infrastructure. Data on cultural heritage, past experiences and traditional methods can also be a source of inspiration for climate change adaptation	Results from workshop, Nordic region	Norden (2014)
Calculations show that upgrading old buildings results in lower greenhouse gas emissions and lower costs than demolishing and constructing new buildings and that, thus, preservation and upgrading of old buildings is not only a cultural heritage measure but also a climate measure.	Review of cases, Norway	Asplan Viak & Energibygg AS (2021)
Cultural heritage management has informational, social, economic, aesthetic and environmental benefits for climate change mitigation and adaptation. It provides technical and traditional knowledge about past developments and resilient structures (e.g. flood risk management), it fosters cohesion, sense of place, identity, collective history and shared memory, it illustrates how transformation can support conservation and be a driver of the tourism sector, it improves spatial qualities making environments more attractive and it reduces carbon footprint by using and retrofitting historic buildings	Empiric (interviews, observation, document review), Netherlands	Fatoric & Egbergs (2020)
Reuse of cultural heritage in the historic centre of Naples as accommodation (bed and breakfast) seems to have contributed to the stabilization and increase of residential market values (based on GIS analysis). Their case description also suggests that reuse has contributed to attract new users, increase tourism, stimulate activities, raise awareness about heritage values, support care and renovation work, enhance the sense of community and generate jobs	Empiric (GIS analysis on residential market values data), Italy	Iodice, Toro & Bosone (2021)
Reuse of cultural heritage can contribute to the objectives of a circular economy in several ways. It can reduce negative environmental impacts of demolition and reconstruction (e.g. waste and land use) as well as create positive economic (e.g. financial self-sustainability), social (e.g. safety) and cultural (e.g. identity) impacts that contribute to regenerative, generative and symbiotic capacities of the city.	Literature review	Gravagnuolo et al. (2021)

Det er relevant å ta hensyn til bredden av potensielle bidrag ved bruk av kulturminner og -miljøer, ikke minst fordi både Lier kommune og Indre Østfold kommune – i likhet med andre norske kommuner – har forpliktet seg til at deres planstrategi, planprogram og kommuneplan skal være grunnet i FNs bærekraftsmål (Indre Østfold kommune, 2020a; Lier kommune, 2019a).

2.3 Intervjuer

Formål med intervjuer er å supplere kunnskap fra litteraturstudie og dokumentanalyse med erfaringsbasert og lokal/regional spesifikk kunnskap som er dokumentert i mindre grad. Derfor ble personer som jobber eller har jobbet og/eller kjente de utvalgte casene fra ulike ståsteder, valgt til å delta i intervjuene.

Det ble sendt forespørsel om å delta i intervjuer til i alt 14 personer. 9 av disse sa seg villig til å delta i intervju, og alle disse ble intervjuet. Det ble intervjuet personer som jobbet i offentlige administrasjon (kommune, fylkeskommune), fra frivillig sektor, og personer som var ansatt av offentlig administrasjon for å jobbe i konkrete prosjekter i de utvalgte casene.

Fem av de intervjuede hadde tilknytting til Lier bygdetun. Utvalget omfattet ansatte på bygdetunet, representanter fra administrasjon og det politiske systemet i Lier kommune og en rådgiver innen bygningsvern. Ansatte på bygdetunet som ble intervjuet utførte ulike typer oppgaver. Den ene var ansvarlig for mye av driften; alt fra å betale regninger, utarbeide budsjetter, få booket utleie, holde kontakt mot samarbeidspartnere, koordinere og følge opp de frivillige. Den andre var ansvarlig for utvikling av aktiviteter for dem som faller utenfor samt for formidling rettet mot barn og unge. De to representantene fra kommunen hadde ulike forhold til caset. En av dem hadde lang erfaring med vern og forvaltning av kulturminner og -miljøer i Lier og mange av hennes administrative oppgaver berører bygdetunet, i tillegg til at hun samarbeider tett med bygdetunet om f.eks. prosjekter, strategiutvikling og arrangementer. Den andre hadde mer overordnet ansvar i kommunen og var mindre involvert i arbeid med bygdetunet, selv om hun kjenner miljøet godt. Bygningsvernsrådgiver er ikke ansatt av kommunen eller bygdetunet og har ikke vært spesielt engasjert i stedet, men han kjenner stedet forholdsvis godt både som arrangør av kursrekke for håndverkere og som deltaker i tidligere samlinger/kurs på bygdetunet.

Fire av de intervjuede var tilknyttet Hobøl prestegård i mer eller mindre grad. To av de intervjuede var ansatte i kommunen, de andre to var frivillige. Rollen for sistnevnte i forhold til Hobøl prestegård var ulik. En av de frivillige var ansvarlig for mye av det administrative (forsikringer, alarmer) og andre oppgaver i forbindelse med driften av museene som holder til på prestegårdslåven og for å koordinere vedlikeholdsarbeid utført av frivillige på noen av prestegårdsbygningene. Den andre frivillige har jobbet med vedlikehold av hageanlegget i ca. 20 år: planting av frø, beskjæring av bærbusker og lusing av blomsterbed samt rydding av grusganger. Gjennom dette arbeid har hun utviklet stor interesse for historien til prestegården. De andre to intervjuede jobbet i kommunen med forvaltning og bevaring av kulturminner og -miljøer. De hadde samlet lang erfaring innenfor feltet i andre deler av Indre Østfold kommune, men var lite kjent med Hobøl prestegård. De kunne likevel trekke inn relevante eksempler fra sine erfaringer med andre kulturminner og -miljøer i kommunen. Sammenslåing av Hobøl, Askim, Spydeberg, Eidsberg og Trøgstad kommuner i Indre Østfold kommune gjorde det vanskelig å finne ansatte ved kommunen som har vært tett involvert i forvaltning av Hobøl prestegård. Dette hadde også noe å gjøre med at den ansatte som var

mest involvert i arbeid med Hobøl prestegård fra kommunens side har gått av med pensjon rett før prosjektet startet og var derfor ikke tilgjengelig for å delta som informant.

De fleste intervjuene (8) ble gjennomført i zoom i november – desember 2021. Ett av intervjuene måtte gjennomføres via telefon fordi det oppsto tekniske problemer.

Det ble valgt et strukturert (Dunn, 2016) eller standardisert åpent intervju (Patton, 2002). Intervjuguide inkluderte spørsmål om deltakers erfaringer, meninger og kunnskap om kulturminneforvaltningen generelt og om det relevante caset spesielt. Spørsmålene ble strukturert langs følgende temaer: a) Informantens rolle i forhold til caset; b) samfunnsbehov; c) klimaendringer, d) barn og unge og e) økonomi. Intervjuene startet med spørsmål vi antok det var lett å relatere seg til. Del A bestod dermed av spørsmål om intervjuedes arbeid og oppgaver knyttet til caset og kunnskap om det. I del B ble deltakere spurt om samfunnsbehov til kommunen/regionen caset befinner seg i og om hvordan de mener det bør tilrettelegges for at caset kan bidra med å tilfredsstille disse. Spørsmål i del C ble formulert for å undersøke hvordan man jobber med tilpasning til klimaendringer i casene. Del D omfatter spørsmål rettet mot å kartlegge bruk av caset av barn og unge og hvordan denne er organisert og oppleves. Spørsmål i siste del (E) dreide seg om økonomiske aspekter. Til slutt fikk deltakerne muligheten til å legge til eventuelle tanker og kommentarer som de anså som relevante for formålet med prosjektet (Patton, 2002, s. 379). Deres interesse for å bli kontaktet i forbindelse med dette prosjektet eller i forbindelse med hovedprosjektet ble også kartlagt.

Intervjuguiden ble diskutert innenfor forskningsgruppen. Den endelige intervjuguiden er gjengitt i vedlegg A. Intervjuguiden ble brukt på en fleksibel måte, og rekkefølge og (delvis) formulering av spørsmål ble tilpasset til de enkelte intervjuene. Det var f.eks. lite relevant å spørre de enkelte intervjuobjektene om tilpasning av bygninger til forventende klimaendringer eller økonomiske aspekter.

2.4 Verdsetningsmetoder

2.4.1 Oversikt

I Statens veileder for samfunnsøkonomisk analyse og i Miljødirektoratets sektornøytrale veileder for konsekvensutredning legges det opp til at kulturmiljøer skal vurderes ved å benytte ikke-prissatte metoder, det vil si at man eksempelvis kan benytte en pluss-minus-tabell hvor man vurderer om kulturminnet vil ha en positiv eller negativ virkning for samfunnet. Imidlertid finnes det etter hvert en del metoder som gjør at kulturmiljøer kan vurderes annerledes. Vi vil i dette kapitlet gjennomgå noen av disse mulighetene i rurale områder og komme med våre vurderinger med hensyn på om det vil være relevant å gå videre med i et eventuelt hovedprosjekt.

Kulturmiljøer er en ikke-fornybar ressurs, det betyr at i det den er borte eller forsvinner kan man aldri få den tilbake. Dette plasserer kulturmiljøer innenfor ressurs- og miljøøkonomifaget og derfor er denne tilnærmingen brukt når ulike verdsettingsmetoder som vil være relevante for verdsetting av rurale kulturmiljøer i Viken fylkeskommune beskrives.

Mange goder i samfunnet er kjennetegnet av at de er et privat gode som bare en eller noen få kan konsumere, eksempelvis en kopp kaffe, og når en har konsumert dette så kan ingen

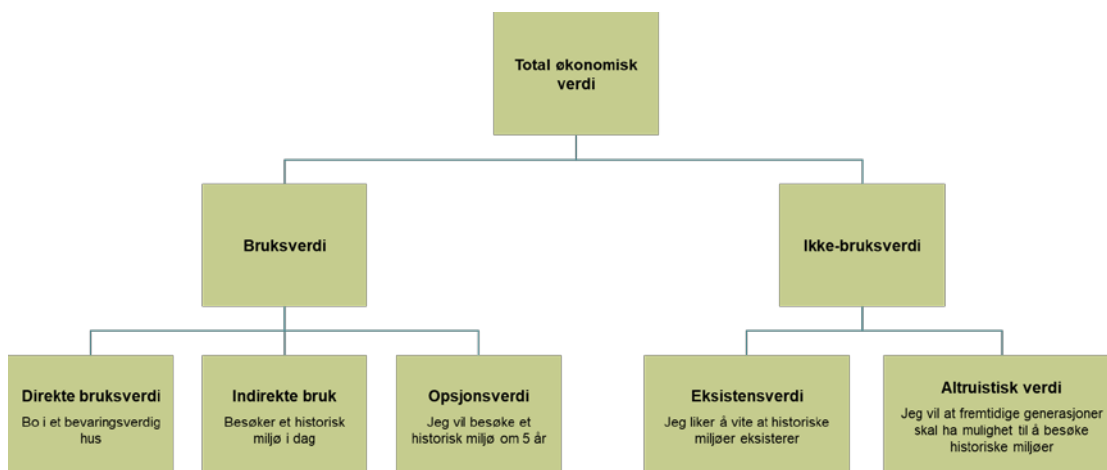
andre konsumere dette godet. Et annet eksempel kan være at jeg bor i et bevaringsverdig hus, da kan ingen andre enn meg og min familie bo der.

Andre goder er offentlige goder som gjør at en persons konsum av gode ikke ekskluderer andre fra å konsumere det samme godet, eksempelvis vil ikke det at en nyter synet av Nidarosdomen ekskludere andre fra å nyte det samme synet.

Andre goder igjen reflekteres ikke hele kostnaden i den prisen konsumenten (forbrukeren) må betale, dette er ofte referert til som eksternaliteter, og et vanlig eksempel på en negativ eksternalitet er at hvis jeg kjører bil til jobb og lager kø må jeg ikke betale tidskostnaden de andre får av at jeg danner denne køen. Dette er en negativ eksternalitet, men eksternaliteter kan også være positive; eksempelvis hvis jeg vedlikeholder mitt bevaringsverdige hus godt i et større miljø av bevaringsverdige hus vil prisen på de andre husene også øke, noe som ikke kommer meg til gode.

Summen av alle disse tre godene er den totale samfunnsøkonomiske verdien, og kulturmiljøer er kjennetegnet av alle disse tre karakteristikkene noe som gjør beregningen av denne type goder noe mer kompleks enn andre.

I verdsetting av kulturmiljøer har det derfor blitt mer og mer vanlig å benytte tilnærmingen «Total economic value» eller «Samlet økonomisk verdi» for å forklare den samlede samfunnsøkonomiske verdien av et kulturmiljø (Gierløff og Magnussen 2017). I figuren under er en vanlig måte å illustrere tilnærming for den samlet økonomisk verdi av goder som kulturmiljøer og eksempler på de ulike verdiene som forsøkes å verdsettes. I det følgende gjennomgås de ulike formene for verdier og verdsettingsmetoder som kan eller ikke vil være egnet for verdsetting av kulturmiljøer i Viken fylkeskommune.

Kilde: Kilde NOU 2013:10 tilpasset av TØI

Figur 2.1: Samlet økonomisk verdi.

2.4.2 Direkte bruksverdi

Direkte bruksverdi er ofte forbundet med et privat gode hvor ens konsum ekskluderer en annens konsum. Verdien av dette konsumet reflekteres i betalingsvilligheten til konsumenten, for eksempel hvor mye man er villig til å betale for å bo i en type bolig. Men siden det er mange aspekter ved en bolig man er villig til å betale for er man derfor i verdsetting av kulturmiljøer interessert i å måle akkurat hvor mye det at en bolig har en eller annen form

for bevaringsverdi har å si for konsumentens betalingsvillighet enten i positiv eller negativ retning. Samtidig er det ønskelig å holde andre deler av prisdannelsen utenfor. Dette er eksempelvis hvor mange soverom det er i boligen, om badet er relativt nyoppusset, om det er garasje og om boligen ligger i en ettertraktet skolekrets.

Ved å bruke en hedonisk prismodell som er en form for regresjonsanalyse/ statistisk analyse hvor man sammenligner bevaringsverdige boliger solgt de siste ti årene med ikke bevaringsverdige boliger solgt i samme tidsrom, alt annet likt, kan man komme frem til betalingsvilligheten for å bo i en bevaringsverdig bolig. Problemet med denne metoden er at for å gjennomføre den statistiske modellen trenger man et visst volum i omsetning av boliger for å få et meningsfylt tallmateriale. Litt avhengig av hvordan man definerer rural vil dette derfor stort sett ikke være en egnet analyseform for å si noe om verdien av kulturmiljøer.

Det har etter hvert vært gjennomført flere slike analyser i flere europeiske og norske byer. I prisdannelsen av bevaringsverdige bygg eller bygg som er omfattet av en eller annen form for vern, kan man vente seg at betalingsvilligheten for denne type boliger er noe lavere enn for andre boliger. Dette er fordi kostnader til vedlikehold antakelig vil være noe høyere da man kan forvente at det stilles noe strengere krav til valg av eksempelvis vinduer og maling og at man derfor ikke kan velge billigste varianter. Imidlertid viser det seg at betalingsvilligheten for denne type boliger er høyere enn for boliger som ikke er regnet som kulturmiljøer i all den litteraturen som er gått gjennom.

Dersom man i et eventuelt hovedprosjekt skulle forsøkt å finne en måte å reflektere betalingsvilligheten for den private delen av konsumet av kulturmiljøer, altså boligpriser, ville det trolig være mulig å teste ut ulike tilnærminger. Den ene kan være en variant av betinget verdsetting, som vi kommer tilbake til i et av de neste underkapitlene, eller man kan forsøke seg på en statistisk tilnærming på tvers av ulike rurale områder og lager en slags gjennomsnittstilnærming for ulike type boliger i rurale områder.

I en bygd eller et lite tettsted vil det også være en del bygningskategorier som ikke omsettes i et ordinært marked. Eksempler på dette er grendehus, stasjonsbygninger, skolehus, rådhus og biblioteker for å nevne noen. Det kan også være at noen av disse husene har blitt overflødige etter kommunesammenslåing, sammenslåing av skolekretser osv.

Historic England (tilsvarende Riksantikvaren i England) har fått gjennomført et større forskningsprosjekt hvor man på tvers av mange byer har gjennomført en betinget verdsettingsstudie hvor ulike bygningskategorier som normalt opptrer i bysentra har fått en verdi basert på type, demografisk sammensetting i byen i tillegg til noen andre kriterier. Man har med andre ord gjennomført en større spørreundersøkelse for å ta rede på bruksverdien av disse byggene. Disse prisene blir eksempelvis benyttet som en del av saksframlegget i plansaker og konsekvensutredninger hvor kulturmiljøer er en del av disse.

Å gjennomføre en slik type verdsetting av ulike type bygninger som er vanlige i rurale områder i Viken vil trolig være godt egnet for å inngå i som del av saksframlegg i beslutningsgrunnlag. Samtidig vil en med en slik analyse kunne utarbeide en eksempelsamling på vellykket gjenbruk av funksjonsuttømte bygg.

Prestegårder har vært i en særstilling i Norge og reguleringen av disse har vært svært streng som tidligere redegjort for i denne rapporten. OVF har eid alle prestegårdene, og det er først i de senere årene at noen av eiendommene har vært avhendet. Samtidig står OVF nå overfor

en stor fordeling av eiendom mellom den Norske kirke og OVF i forbindelse med skille av kirke – stat.

Kirkene og prestegårdene har på mange måter vært navet i de fleste lokalsamfunn siden Norge ble kristnet og har derfor en særstilling i forhold til betydning, tilknytning, tilhørighet og samhold i et lokalsamfunn. All den tid kirker ikke skal benyttes til annet formål enn det som til nå har vært vanlig er det ingen grunn til å skulle verdsette disse ut over at noen kirker i Norge har en særlig betydning for reiselivet, eksempelvis middelalderkirker. På prestegårdene har det derimot vært åpnet opp for annen bruk enn bolig for statlige embetsmenn og det vil antakeligvis også mange steder være ønskelig med en noe annen bruk enn bolig. Derfor kan denne tilnærmingen være verdt å teste ut på presteboliger, mens hedonisk prismodell ikke vil gi mening da volumet på omsatte presteboliger i Norge er marginalt.

2.4.3 Indirekte bruksverdi

Med indirekte bruk av kulturmiljøer menes bruken av kulturmiljøet som et kollektivt gode, det vil si at det er ikke ekskluderende og at alle som vil (og har råd) kan besøke det.

En persons bruk av kulturmiljøet vil heller ikke gå på bekostning av en annens bruk. For å måle denne verdien ser man ofte på hvor mye denne form for bruk aggregerer av verdier i kulturmiljøet og så summeres det over alle disse verdiene.

Eksempler på dette er hvor mye tilreisende som ønsker å oppleve eksempelvis stavkirken i Ål bruker på inngangsbillett, overnatting, bispising, kirkekonsert, bensin, shopping og annet i forbindelse med dette besøket. Og hvor mye bruker eksempelvis eieren av stavkirken på kjøp av vedlikehold hos lokale håndverkere. Når summen over alt dette legges sammen har man det som kalles en ringvirkingsanalyse. Ringvirkingsanalyser er godt egnet uavhengig av størrelsen på det kulturmiljøet du ønsker å analysere. I noen tilfeller vil det også være naturlig å benytte det som heter reisekostmetoden for å ytterligere belyse den indirekte bruksverdien av et kulturmiljø. I eksempelet med stavkirken er det mange som reiser langt for å oppleve de 28 stavkirkene vi har i Norge. I casene som har vært sett på i denne studien, Hobøl prestegård og Lier bygdetun, kommer de besøkende stort sett fra lokalmiljøet, da vil det i de aller fleste tilfeller være overflødig å benytte reisekostmetoden. Hvilke metoder som benyttes vil derfor være avhengig av hvilke case som skal analyseres.

2.4.4 Opsjonsverdi

Mange av oss har ønsker om å besøke ulike steder, men kanskje ikke i løpet av det neste året, fem årene eller ikke før barna har flyttet hjemmefra. Men en gang i fremtiden oppgir man på spørsmål at man kommer til å besøke kulturmiljøet og derfor har et ønske om at det ivaretas og det er en betalingsvillighet for at dette skjer.

Opsjonsverdi kartlegges gjennom spørreundersøkelser hvor man ber respondentene oppgi deres betalingsvillighet for å besøke kulturmiljøet.

2.4.5 Eksistensverdi og altruistisk verdi

Disse to verdiene er såkalte ikke-bruksverdier, med andre ord så kommer ikke konsumenten til å besøke eller bo i kulturmiljøet som analyseres. Men i mange tilfeller har de likevel glede av å vite at det er der – eksistensverdi – eller de ønsker at fremtidige generasjoner også skal ha mulighet til å oppleve og bruke kulturmiljøet – altruistisk verdi. I begge tilfeller er det en

betalingsvillighet for at kulturmiljøet skal være der, men det er vanskelig å finne en god verdsettingsmetode for dette.

Det kan likevel argumenteres for at dette reflekteres i de partiene som stemmes på og hvordan Stortinget er sammensatt. Kulturmiljøpolitikken i Norge er relativt konsensuspreget, noe den sist vedtatte Stortingsmeldingen tyder på som ble stemt enstemmig gjennom. Det er også svært få endringer i statsbudsjettene uavhengig av hvilke partier som sitter i regjering.

I kommuner kan imidlertid hvem som danner flertall ha noe å si, selv om det trolig heller ikke her er de store uenighetene da dette vanligvis ikke er en stor budsjettpost i motsetning til skole, eldreomsorg, eller kommunal teknikk for å nevne noen.

I samfunnsøkonomiske analyser er det derfor ikke, i vår litteraturgjennomgang, vanlig å gjennomføre analyser av ikke-bruksverdier ut over at disse beskrives. Det vil selvsagt være mulig dersom man likevel skal gjennomføre en betinget verdsettingsstudie å stille noen spørsmål om dette. Problemet blir da at man fort ender opp med spørsmål som de fleste vil stille seg positive til fordi de egentlig ikke har reflektert over det eller fordi det vil være vanskelig å være negativ til dette. Eksempelvis hvis du stiller spørsmålet til en som enda ikke har barnebarn: «*Vil du at barnebarna dine skal få oppleve å plukke epler på Lier bygdetun?*» vil de fleste svare ja. Man må derfor sette dette opp mot andre goder hvor respondenten eventuelt må prioritere mellom to goder for barnebarna sine. Men det er som kjent vanskelig å spå om fremtiden også hvilke prioriteringer som da kommer til å måtte gjøres for at dette i det hele tatt skal være et relevant spørsmål.

2.4.6 Betinget verdsetting av kulturmiljøer

Som gjennomgangen ovenfor viser er det ikke alle de relevante verdiaspektene ved kulturmiljøer som potensielt kan omsettes i et marked, slik at de har en enkelt identifiserbar markedsverdi. Betinget verdsettingsmetode (contingent valuation method – CVM på engelsk) er en ganske vanlig metode brukt i eksperimentell økonomi, og er etter hvert blitt vanlig å bruke for å verdsette bl.a. ikke-markedsmessige verdier (som for eksempel immaterielle ressurser, goder, tjenester) (Kopsidas & Batzias 2019). Metoden kan anvendes ved for eksempel verdsetting av tiltak for bevaring av naturmiljø eller kulturarv, som for eksempel kan ha estetisk, historisk, vitenskapelig eller sosial verdi som ikke kan prissettes og omsettes i et vanlig marked. Metoden innebærer vanligvis bruk av et spørreskjema hvor et utvalg av representative respondenter gir uttrykk for sin maksimale villighet til å betale (WTP, eller betalingsvillighet) for å sikre, opprettholde eller unngå endring av nivået eller kvaliteten på tilbudet av et offentlig gode (som i dette tilfelle er et kulturmiljø). En annen tilnæringsmåte er i stedet å finne fram til villighet til å akseptere (WTA) for å gi fra seg tilgang til et gode, som gir en salgspris/kompensasjon man er villig til å godta (Kopsidas & Batzias 2019). Det er relevant for å verdsette det potensielle tapet eller forringelsen av kulturmiljøtilbudet eller godet. For begge tilnærningene er monetær (eller prismessig) informasjon oppgitt som en av de ulike betingelsene i de simulerte omstendighetene som er skapt i undersøkelsen. Et eksempel på tidligere bruk av metoden i Norge er Navrud m.fl. (1992) sin estimering av verdien for besøkende av Nidarosdomen i Trondheim ved bruk av betinget verdsetting (Santagata & Signorello 2000). Det finnes også andre eksempler på metodeanvendelsen, f.eks. for bruk- vs. ikke-bruksverdi av tre historiske monumenter i Piemonte i Italia, vedlikehold av kalksteinsbygninger i Neuchâtel i Sveits, bevaring av marmormonumenter utsatt for

sur nedbør i Washington D.C., samt en rekke andre eksempler fra bla. Marokko, Danmark, England og Argentina (ibid.).

I denne aktuelle konteksten er det altså ikke snakk om kommersielt omsettbare goder/tjenester. Her vil altså den (samfunns)økonomiske verdien av kulturmiljøet kunne gjenspeiles i konsumentoverskuddet, dvs. forskjellen i hva brukeren/konsumenten betaler i dag i form av for eksempel offentlige skatter, donasjoner eller eventuelle inngangspenger som finansierer bruk og vedlikehold av det aktuelle kulturmiljøet, og hva brukeren maksimalt vil være villig til å betale for opprettholdelse (eller forbedring) av det aktuelle kulturmiljøtilbudet.

En mulig betalingsvillighet-basert tilnæringsmåte for verdsetting av kulturmiljø kan være at de som deltar i spørreundersøkelsen blir bedt om å forholde seg til ulike scenarier for bevaring eller brukstiltak for et gitt kulturmiljø. Det kan for eksempel være beskrivelser av et foreslått renoverings- eller oppgraderingstiltak som kan gi noen tenkbare fordeler (eller ulemper om de ikke gjennomføres) som kan beskrives. Det kan eksempelvis være at det gir det aktuelle kulturmiljøet nye bruksområder som kommer flere grupper til gode, at det sikrer fremtidig bevaring og kvalitet på bygningsmasse og annen eiendom, eller opprettholdelse eller utvikling av tilknyttede tjenester (som guiding, kunstutstilling, opplæring/kurs, sosiale tilbud, overnatting, servering osv.). Undersøkelsesdeltagerne kan deretter bli presentert for en gitt individbasert pris/kostand for det beskrevne tiltaket, og spurt om de er villige til å betale denne oppgitte basisprisen. Denne prisen kan presenteres som for eksempel en hypotetisk andel av skatten man betaler, pris på billetter/inngangspenger til kulturmiljøet, en gitt donasjonssum man er villig til å gi, eller liknende. Det er likevel viktig å understøtte at både konteksten som presenteres og prisøkningen må være troverdig og realistisk: «En prisøkning må settes inn i en kontekst som er slik at den mulige prisøkningen synes realistisk/troverdig, og helst slik at respondenten oppfatter at hans/hennes svar ikke er fullstendig likegyldig mht. det som vil kunne bli framtidig policyutforming (Carson og Groves, 2007, i Farstad, m. fl., 2018, s. 41).

Svarer man «ja» og aksepterer prisen i basispris-spørsmålet, bli man presentert en høyere pris (for eksempel 10 % høyere), og deretter spurt igjen om man er villige til å betale den nå høyere prisen. Slik forsetter man med for eksempel nye 10 % prisøkninger helt til vedkommende svarer nei til den foreslåtte prisøkningen. På den måten finner man det øverste nivået på betalingsvilligheten for det oppgitte tiltaket for den gruppen som er villig til å godta prisøkninger utover basisprisen. De som svarer «nei» på første prisspørsmål (basisprisen) kan i stedet bli bedt om å forholde seg til en lavere pris, for eksempel 10 % lavere osv. helt til man finner det nivået hvor nei-svar endres til ja-svar (godtar prisen). Ut fra dette kan man beregne betalingsvilligheten for ulike grupper, eksempelvis at x % av utvalget er villige til å godta 10 % høyere pris, y % er villig til å godta 20 % høyere pris osv. Det kan deretter beregnes en gjennomsnittlig betalingsvillighet som f.eks. er z % høyere/lavere enn utgangsprisen, eller uttrykt som et gitt kronebeløp i prisøkning.

Imidlertid må en del forutsetninger på plass for at metoden skal kunne anvendes. En gjennomtenkt og omforent definering av populasjonen, som er den gruppen av personer man vil undersøke betalingsvilligheten hos, vil være en nødvendig forutsetning. Dette kan være bosatte i den aktuelle regionen, kommunen eller på tettstedet, eller tilreisende turister og andre relevante brukergrupper. Gitt at utvalget av deltagere i undersøkelsen er rimelig representativt for populasjonen, kan man utfra betalingsvilligheten i utvalget estimere betalingsvilligheten for hele den aktuelle gruppen/populasjonen, og derigjennom konsu-

mentoverskuddet og videre den samfunnsøkonomiske verdien av kulturmiljøet/tiltaket for hele kommunen/fylket e.a.

For verdsetting av enkelte kulturmiljøer i fylket vil metoden naturligvis være mer anvendbar enn for andre. For eksempel vil den kunne være mindre anvendbar i tilfeller hvor det er krevende å finne fram til og rekruttere en representativ gruppe deltagere i betalingsvillighetsundersøkelsen som kan representere relevante brukergrupper i det området man vil undersøke verdien av kulturmiljøet for. Først må man altså kunne identifisere, avgrense og rekruttere en gruppe respondenter som kan tenkes å ha en viss nytte av de aktuelle kulturminnene, dvs. personer som vil kunne antas å kunne forholde seg til prisspørsmål satt opp mot antatt verdi eller nytte av kulturminnegodet.

Videre må man også kunne avgrense utvalget geografisk, noe som i noen tilfeller kan være mer krevende i et ruralt område enn for eksempel i et byområde. Det vil være nødvendig å vurdere om kulturmiljøet fortrinnsvis vil ha en regional eller lokal bruksverdi, for eksempel i en region av flere kommuner (Drammensregionen, tidl. Østfold fylke), en enkelt kommune (Lier, Indre Østfold), deler av kommunen (Hobøl) eller ett nærliggende tettsted (Askim, Lier/Tranby). Det krever altså et forarbeid med å indentifisere den geografiske avgrensningen, som for eksempel via en forundersøkelse i ulike geografiske områder mht. kjennskap til, bruk av og tilknytning til det aktuelle kulturmiljøet. Det kan også for eksempel gjøres basert på intervjuer av et utvalg ressurspersoner som kan si noe kvalifisert om dette. Når den geografiske avgrensningen er bestemt, kan man gjennomføre en (digital) spørreundersøkelse blant et utvalg av bosatte via for eksempel e-post eller mobiltelefon. Alternativt kan man bruke en respondentpanel-undersøkelse via for eksempel et markedsanalysebyrå e.l. I tilfeller hvor kulturmiljøet i første rekke har brukere blant besøkende utenfra det aktuelle området, er det i så fall mer hensiktsmessig å rekruttere respondenter blant besøkende på stedet eller i nærområdet som tenkes å besøke/bruke kulturminnet. Uansett rekrutteringsmetode er det nødvendig å sikre et stort nok representativt utvalg, avhengig av hvor mange aspekter eller tiltak/scenarioer ved kulturminne(ne) som skal verdsettes. Ofte kan det kreve utvalg opp mot 1000-1200 personer for å få statistisk valide nok svar.

Utover bestemmelse av utvalget, vil det være nødvendig å konstruere gode beskrivelser av de verdiaspektene ved kulturmiljøet eller de foreslåtte tiltakene eller omstendighetene (scenarioer) man vil undersøke. Dette kan inneholde elementer som kan ha en oppfattet merverdi for respondentene, eller evt. beskrivelser av hva som sannsynligvis vil skje hvis man unnlater å gjennomføre tiltakene (forfall, avvikling av tjenestetilbud e.l.). Beskrivelsene bør være detaljerte nok for å belyse de aspektene man vil undersøke, og samtidig være enkle nok å forholde seg til når man skal uttrykke sin betalingsvillighet for disse. De kan inneholde ulike elementer av direkte bruksverdi, indirekte verdi, opsjonsverdi eller eksistensverdi osv. som beskrevet tidligere i dette kapittelet. Det krever dermed noe forarbeid med å definere de elementene som skal inngå i scenariene og kombinasjonen av dem, og formulere gode og presise scenario- (tiltaks)beskrivelser som samtidig ikke blir for komplekse å forholde seg til. Videre må man kunne bestemme realistiske og plausible basispris-nivåer og prisøkingsnivåer til bruk i verdsettingsstudien. I tillegg bør det også utformes og testes ut plausible beskrivelser av prisbetalingsmekanismer, som for eksempel om prisen/kompensjonen som skal ytes gjennom for eksempel en (økt) skatt, besøksavgift, donasjon e.a., siden dette kan påvirke hvordan respondenten vil forholde seg til betalingsspørsmålene. (For eksempel kan en være generelt imot ulike former for skatt, mens en samtidig kan være positiv til en bruksbetinget

besøksavgift). I noen tilfeller kan derfor betalingsmekanismen i seg selv kunne utgjøre et av elementene i ett gitt verdsettingsscenario.

Anvendbarheten av betinget verdsettingsmetode for ulike kulturmiljøer i Viken vil altså bero på om de nevnte forutsetningene (geografisk avgrensning, rekruttering av representative respondenter, presise scenariobeskrivelser, betalingsmekanismer osv.) kan tilfredstilles innenfor ressursrammene i et eventuelt hovedprosjekt. Spørreundersøkelser med betinget verdsetting i denne konteksten kan være relativt kostbare å gjennomføre med nødvending størrelse på utvalget. Det krever samtidig en del tid til forarbeid, uttesting, og gjennomføring av selve undersøkelsen, samt tid til statistiske analyser og kalkuleringer av samfunnsøkonomisk verdi, og rapportering/formidling av resultatene.

For verdsetting av kulturmiljøer i Viken, som for eksempel Hobøl prestegård og Lier bygdetun og andre liknende kulturmiljøer i fylket, kan betinget verdsettingsmetode være aktuell for hele eller deler av slike kulturmiljø. Det er som nevnt ovenfor en ganske vanlig og akseptert metode for verdsetting av immaterielle verdier, som er testet og gjennomprøvd i ulike settinger både nasjonalt og internasjonalt som har kan anses å ha god overføringsverdi til kulturmiljøer Viken. En klar fordel er at man gjennom en slik relativt omforent metode konkret kan prissette (bruker)verdien av et forslått tiltak, eller tilsvarende kostnaden ved å ikke forta seg noe. Det er forholdsvis intuitivt greit forståelig og lett å forholde seg til blant ulike interessentgrupper.

Ved å anvende denne metoden kan man altså beregne den samfunnsøkonomiske verdien uttrykt monetært (i kroner) av hele eller deler et kulturmiljø eller nødvendige tiltak for å opprettholde/utvikle disse. Kulturmiljøene som kan som nevnt ha mange immaterielle verdi-aspekter som på annen måte er krevende å verdsette samfunnsøkonomisk eller kvalitativt. Metoden er tids- og kostnadskrevende, men har samtidig et godt potensial til å kunne gi noenlunde konkrete, omforente og intuitivt forståelige estimater av verdien av kulturmiljøer eller tilknyttede tiltak. Anvendelse av metoden kan ventelig gi et godt kunnskapsgrunnlag for saksfremlegg for ulike typer kulturmiljø i Viken og til beslutningstøtte og politikktutforming på området.

2.5 Vedlikehold og bygningsmetoder for klimatilpasning

Klimaendringene vil ha globale men differensierte effekter og konsekvenser. Fram mot 2100 forventes det i Norge en gjennomsnittlig temperaturstigning på mellom 3,3 til 6,4 °C (høyere om vinter enn om sommer) og gjennomsnittlige nedbørsøkning på mellom 7 til 23 prosent, kraftigere og hyppigere styrtregneepisoder, større og hyppigere regnflom, færre og mindre snø smelteflommer, færre isbreer og endringer på snømengde (avhengig av høyde) samt en havnivåstigning på mellom 15 og 55 cm (Hansen-Bauer et al., 2015). Videre forventes det at økt markvannsunderskudd, lav grunnvannstand og lengre perioder med lav vannføring om sommeren kan få følger for blant annet jord- og skogbruk, vanningsbehov og skogbrannfare. Jord, flom-, sørpeskred, og i noen grad steinsprang vil også kunne øke som følge av kraftigere nedbør, mens økt erosjon kan føre til flere kvikkleireskred. Store deler av permafrost-områdene på Finnmarksvidda vil være svært utsatt for å tine allerede mot midten av århundret (Hansen-Bauer et al., 2015).

Viken fylkeskommune forventes å bli påvirket av effekter av klimaendringene knyttet til kraftig nedbør, overvann, havnivåstigning og stormflo, endringer i flomforhold og flomstør-

relser, jord og flomskred samt kvikkleireskred som følge av økt flom og erosjon (Viken fylkeskommune, 2019, p. 126). Bebyggelse som allerede eksisterer per i dag vil bli utsatt for disse effekter i større grad, samtidig som enkelte områder ikke lenger vil kunne anses som «sikre» for bebyggelse. I henhold til en kartlegging gjennomført av Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) oppgir 40 prosent av kommunene i Viken at de har bebyggelse i områder som ikke tilfredsstillende kravene og 29 prosent vet ikke (Viken fylkeskommune, 2019, p. 127).

Samarbeidsprosjektet «Effekter av klimaendringer på kulturminner og kulturmiljø» (Kaslegard, 2010) oppsummerte kunnskap om direkte og indirekte konsekvenser av klimaendringer på kulturminner og kulturmiljøer i Norden. Rapporten identifiserer en rekke klimaendringseffekter på kulturminner knyttet til biologisk, fysisk og kjemisk nedbrytning; tining av permafrost; stigende havnivå og økt kysterosjon og ekstremvær. Sistnevnte (ekstreme værhendelser) samt en utvidet vekstsesong, forskyvning av vegetasjonssoner og endringer i artsmangfold vil også påvirke kulturmiljøer og kulturlandskap. Direkte konsekvenser omfatter nye funn av gjenstander og steder, men også skade på og tap av kulturminner, samt endrede forhold for bevaring av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. Fokuset på energieffektivitetsmål, behovet for å utvikle nye energikilder og endringer i næringer, infrastruktur og arealbruk vil også kunne ha en negativ påvirkning på kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap.

I en annen rapport (Norden, 2014) omtales det at kulturminner og kulturmiljøer i Norden er spesielt utsatt for nedbrytning fordi tre er et vanlig material og klimaendringer vil føre til mer råte og skadedyr, og på grunn av saltkrystallisering som følge av en multiplisering av nullpunktpasseringer. Rapporten fra prosjektet «Helhetlig informasjonspakke for kunnskapsstatus: Klimatisk betingede endringer i havnivå og konsekvenser for forvaltningen av kulturminner» konkluderer med at ekstreme vannstands nivåer som følge av stormflo allerede i dag representerer en trussel og at det likevel finnes relativt lite kunnskap om effekter av havnivåendringer på kulturarv (Even et al., 2013, p. 47). I henhold til forfatterne er det kunnskapshull som f.eks. mangelfull kartlegging av kulturminners høyde over havet, og usikkerhet knyttet til lokale framskrivninger av havnivåstigning kan ende med at viktige beslutninger forskyves.

Generelt har fokuset på klimatilpasning i forbindelse med kulturminner i Norge blitt karakterisert som lavt (Norden, 2010, s. 16-17). Det er vanskelig å forutsi alle effekter og konsekvenser som klimaendringer vil ha på kulturminner, særlig på lokalt nivå, men forvaltere og eiere kan trekke på eksisterende kunnskap i utvikling av tilpasningsstrategier for bevaring av kulturverdier og i gjenbruksprosesser. Det finnes flere prosjekter (f.eks. «Adapt Northern Heritage», «Tilpasning til ekstremvær i norske kommuner», «Cultural Environment as Resource in Climate Change Mitigation and Adaptation») og studier som har sett på hvordan kulturminner kan beskyttes mot og tilpasses til effekter av klimaendringer. Riksantikvaren har også publisert en veileder for å motvirke og begrense konsekvenser av forventede klimaendringer (RA, 2014). Og på nettsiden til avsluttende prosjektet «Tilpasning til ekstremvær i norske kommuner» kan man hente inn informasjon som er relevant for å vurdere sårbarheten av kulturminner for klimaendringer og risiko de er utsatt for samt oversikt over tilpasninger som kan iverksettes for å motvirke eventuelle klimarelaterte effekter.

På et generelt plan foreslår ICOMOS at tilpasning tar utgangspunkt i det som folk verdsetter om kulturminner (2019 s. 35) og at man tar en fleksibel og pragmatisk tilnærming som inte-

grerer et flertall av perspektiver, når man ser på om og hvordan endring og bevaring kan balanseres og evaluere hvilke terskler som ikke bør overskrides (s. 41). Generelle anbefalinger for å håndtere effekter og konsekvenser av klimaendringer og forebygge og hindre skade og tap som følge av disse er: identifisering og dokumentasjon av sårbar kulturarv, reparasjon av klimainduserte skader på kulturminner for å forhindre ytterligere forfall, intensivering av utvendig vedlikehold av kulturminner, iverksettelse av kystforsvarstiltak, overvåking, utvikling av beredskapsplaner, rådgivning til eiere og administratorer, utvikling av kunnskap og kompetanse, samarbeid på tvers av sektorer, og revurdering av prinsipper for kulturminneforvaltning, inkludert revurdering av hvilke kulturminner man skal bruke ressurser på å bevare (Kaslegard, 2010). Prosjektet «Adapt Northern Heritage» har utgitt en veileder der det spesifiseres hvordan det kan vurderes risiko og planlegge for tilpasnings-tiltak (Boro & Hermann, 2020). Rapporten beskriver en sirkulær risikoprosess som omfatter 8 trinn gruppert i fire områder (s. 6).

Forberedelse/oversikt

1. Definere kulturmiljø(ene) for vurdering, inkl. kulturhistorisk verdi

Risikovurdering

2. Avklare farer og konsekvens og forhold til klimaendringer
3. Analysere og vurdere risiko og anslå konsekvens for kulturhistoriske verdier

Planlegge tiltak

4. Identifisere tilpasningstiltak, inkludert evaluering og vurdering
5. Utvikle tilpasningsstrategi, herunder utvikling av Plan for redusert klimarisiko

Tilpasse tiltak

6. Utforme tilpasningstiltak ikke dekket i veiledningen
7. Iverksatte tilpasningstiltak

Forberedelse/gjennomgang risikostyring

8. Evaluere tilpasningsframdrift

Videre identifiserer rapporten seks ulike type tiltak (Boro & Hermann, 2020, pp. 67-69):

1. Beskytte kulturmiljøet
2. Forsterke kulturmiljøet
3. Flytte kulturmiljøet
4. Reagere på skade på kulturmiljøet
5. Håndtere tap
6. Håndtere usikkerhet

Utover disse generelle prinsippene finnes det også kunnskap om mer konkrete problemstillinger og anbefalinger til å håndtere effekter og konsekvenser som forventes å inntreffe i Viken som følge av klimaendringen (og som omtalt ovenfor er kraftig nedbør, overvann, havnivåstigning og stormflo, endringer i flomforhold og flomstørrelser, jord og flomskred samt kvikkleireskred som følge av økt flom og erosjon).

I tabellen nedenfor er det oppsummert kunnskap samlet inn gjennom litteraturgjennomgang som kan være relevant for vedlikehold og bygningsmetoder for klimatilpasning av kulturminner i Viken. Tabellen er begrenset til typer av tiltak 1 til 4 i kategorisering omtalt ovenfor.

Tabell 2.1: Oversikt over tilpasningstiltak i forhold til effekter av klimaendringen på kulturminner og -miljøer.

Hendelser relatert til klimaendringen	Effekt på kulturminner	Tilpasningstiltak	Kilder
Kraftig nedbør	Fuktskader	Vannavledningstiltak, fjerning av rusk og rask som binder fuktighet, lufting av kjellere om høsten, vinteren og våren samt av loft og takkonstruksjoner om sommeren, unngå å måle for ofte (overflaten blir tettere) fuktmålinger og hyppigere kontroller, inkl. skjulte deler, forsterkning/etterisolering av tak- og veggkonstruksjoner	RA (2014)
	Fuktskader	Utvendig vedlikehold som tilrettelegger for at fukt som kommer inn i veggene kan slippes ut.	Kaslegard, (2010, s. 39-40)
	Fuktskader	Bruk av riktige materialer ved vedlikehold av bygninger slik at de ikke fører til oppkonsentrering av fukt.	FABRICA Kulturminnetjenester AS, 2020)
	Kjemiske (korrosjon) og fysisk (opp-sprekking) nedbrytning	Vedlikehold av tak, renner, nedløp, mur-verk, terrengfall som sikrer vannavrenning og drenering; tilrettelegging for at fuktige bygningsdeler kan tørkes raskt opp; bruk av tradisjonelle diffusjons-åpne materialer som tørker raskt opp. Ved korrosjon kan følgende utbedrings-metoder vurderes: preventiv overflate-behandling, elektro-kjemisk realkaliserings, katodisk beskyttelse, mekanisk reparasjon, utvendig etterisolering av betong	RA (2014)
	Økt risiko for saltkrystallisering som kan føre til spreking	Avrenningsløsninger (f.eks. utbedring av drenering, nedløpsrør og takrenner, murverksreparasjoner som sikrer vannavrenning), fuktsikringer (utbedring av taktekkning, dekkinger / beslag og utvendig kledning på yttervegger, reparasjon av puss-skader) og valg av bygningsmaterialer som hindrer fukt å komme inn og gir muligheter for rask uttørking	Klimakommune.no
	Frostsprenning	Avrenningsløsninger (f.eks. utbedring av drenering, nedløpsrør og takrenner, murverksreparasjoner som sikrer vannavrenning), fuktsikringer (utbedring av taktekkning, dekkinger / beslag; reparasjon av puss-skader) og valg av frostbestandige bygningsmaterialer	Klimakommune.no
	Råtesopp- og skadedyrangrep	Hyppigere og grundigere kontroll av loft, kjeller, nedløp og takrenner når det regner	RA (2014)
	Råtesopp	visuell kontroll; fuktmålinger; holdfasthetsmålinger; avdekking og andre metoder	Klimakommune.no
	Muggsopp	Avgrensning av området; grundig overflaterengjøring (om mulig); forsegling av sprekke med en overflatebehandling eller ved å blåse de rene med trykkluft	Klimakommune.no
	Svertesopp	Redusering av den lokale fuktbelastningen på veggene ved å fjerne busker og overhengende greiner inn mot fasaden; vedlikehold av tak nedløp; rengjøring av malte flater; kortere vedlikeholds intervaller	Klimakommune.no

Hendelser relatert til klimaendringen	Effekt på kulturminner	Tilpasningstiltak	Kilder
	Treskadeinsekter	Hindre tilførsel av direkte fuktighet; senke fuktigheten i treverket; ta vare på rovinsekter til husbukk og borebiller.	Klimakommune.no
	Fuktskader og skader pga biologisk vekst	Fjerning av vegetasjon rundt bygning som kan skade den og hindre sollys; kontroll for blader/furunåler på tak og i takrenner som kan bidrar til et fuktig mikroklima.	Kaslegard (2010, s. 39-40)
	Andre skader pga biologisk vekst	Fjerning av plantevekst, veggvask (spesielt der ny måling uten miljøgifter er blitt brukt), differensiert måling (oftere på veggen mot sør)	RA (2014)
	Begroing: alger, lav og mose	Fjerning av løv og annet i takrenner, fjerning av planter og trær inn mot og over bygningene for å unngå alge- og mosevekst; overflaterengjøring	Klimakommune.no
Havnivå-stigning	Økt fuktbelastning	Unngå ombygning av nederst deler av bygninger; planlegge bruk av bygning med hensyn til høyere havnivåstigning	RA (2014)
	Økt erosjon	Identifisering av utsatte kulturminner, erosjonsdempende tiltak (f.eks. bølgedempende moloer, stabilisering av erosjonsutsatte løsmasseforekomster gjennom beplantning av massestabiliserende vegetasjon eller erosjonsdempende konstruksjoner); flytting av kulturminne	Klimakommune.no
Stormflo	Fysiske skader	Flomberedskap inkl. demmingstiltak, pumping; rask og kontrollert uttørking og rengjøring	RA (2014)
	Økt erosjon	Identifisering av utsatte kulturminner, erosjonsdempende tiltak (f.eks. bølgedempende moloer, stabilisering av erosjonsutsatte løsmasseforekomster gjennom beplantning av massestabiliserende vegetasjon eller erosjonsdempende konstruksjoner); flytting av kulturminne	Klimakommune.no
Endringer i flomforhold og flomstørrelser	Fysiske skader, ødeleggelse	Amfibisk/flyttende ettermonteringskonstruksjon for ganske små strukturer konstruert av relativt lette materialer, helst med brygge-og-bjelke fundamentsystem eller lignende	English et al. (2019)
Jord -, flom- og kvikkleireskred	Fysiske skader, eventuell tap	Undersøkelser for identifisering av kulturminner innenfor soner som er utsatt for jordraserisiko; sikring av elver og bekker mot erosjon; lagning av dreneringsveier for å unngå at grunnen mettes av vann; etablering av ledevoller for å avlede potensielle skredløp bort fra de utsatte kulturminnene; bruk av stålwirenett eller voller for å forhindre at rasmassene treffer kulturminner; sikring av flomsletter som kan absorbere flom	Klimakommune.no

I tillegg til disse effektene bør man også ta hensyn til konsekvenser som springer ut av klimapolitikk som f.eks. fokus på energieffektivitetsmål, utvikling av fornybare energier samt endringer i næringer, infrastruktur og arealbruk. Energieffektiviseringstiltak kan for eksempel bli

en utfordring for bevaring og gjenbruk av kulturminner. Det er blitt kritisert at historiske bygninger uten offisiell vernestatus må tilfredsstille krav om energibruk (vernede historiske bygninger må ikke gjøre det hvis slike krav fører til uakseptable endringer) uten å ta hensyn til livssyklusperspektiver. Dette er en ulempe fordi disse historiske bygningene sparer energien som er allerede bundet i selve bygningen og bruker byggetradisjoner og lokale materialer med lavt utslipp (Norden, 2014). Når energibesparende tiltak bør innføres anbefales det at disse prioriteres i følgende rekkefølge: lufttetting, isolering av tak og gulv, utbedring av vinduer, styring av temperatur, bruk av energibesparende utstyr, installasjon av fornybare energisystemer (SINTEF 2004). Samtidig må dette skje på måter som ikke fører til konsentrering av fuktighet.

En annen viktig (men lite undersøkt) dimensjon i forhold til klimatilpasning er rollen som kulturlandskap (inkl. deres immaterielle arv) kan ha for tryggheten og identifiseringen til mennesker under klimarelaterte katastrofer (Brabec & Chilton, 2015). Videre er det blitt påpekt at det er mye å lære av kulturarv som forteller om tidligere (feil)tilpasninger med hensyn til fremtidige tilpasninger (Brewer & Riede, 2018). Basert på intervjuer med et utvalg av kulturarv og miljø- eller klimaendringseksperter i Nederland fant Fatoric & Egberts (2020) at kulturarv kan være kilde til informasjon om klimatilpasning gjennom tidligere samfunnsmessige, økonomiske og miljømessige utviklinger og endringer. Disse er likevel aspekter som dette prosjektet ikke har fokusert på.

2.6 Engasjerings tiltak

Befolkningens samfunnsengasjement for kulturmiljøer er avgjørende både for å bevare mangfoldet av kulturmiljøer, for å tilføre klarhet til hva som menes og ønskes oppnådd med utvikling, og for å øke oppmerksomheten rundt ikke-bruks- og offentlig gode-verdier, og hvilke ringvirkninger som bruken kan generere i rurale samfunn. Samtidig har de frivillige som deltar aktivt i kulturminnevern høy gjennomsnittsalder og det etterlyses behov for å rekruttere flere, også yngre. I dette avsnittet fokuseres det på metoder brukt for å engasjere sivilsamfunnet i vern og bruk av kulturminner samt at det er undersøkt hvilke erfaringer man har gjort i Lier bygdetun, Hobøl prestegård og andre kulturminner i fylket med å rekruttere/ involvere frivillige generelt og unge mennesker spesielt.

Tabell 2.2: Oversikt over tilpasningstiltak i forhold til effekter av klimaendringen på kulturminner og -miljøer.

Metode	Kilde
«Steinitz-metode» for å kartlegge lokale innbyggers visuelle preferanser og oppdage hvor landskaps forbedringsdesignintervensjoner er oppfattet som mest nødvendig (ved hjelp av et visuelt preferansevarmekart). Metoden ble brukt i en deltakende workshop som hadde som mål å skaffe informasjon for å utforme intervensjonen. Den ble kombinert med en annen workshop (med fokus på landskapsanalyse) og to spørreundersøkelser: en før og en etter intervensjonen Case studie i Spania.	Cervera et al. (2021)
Forfatterne argumenterer for at de demonstrerer at deltakende landskapsarkitektur planleggingsmetoder kan bidra til å prioritere og co-design intervensjoner. Noen begrensninger: utfordrende å rekruttere deltakere muligens på grunn av spredt bosetting, få sosialiseringssrom, var begrenset til det visuelle?	

Metode	Kilde
<p>Forfatterne hevder at det er viktig å inkludere informasjon om egenskaper som er viktige for lokale innbyggere (og registrere disse i kart). Paper beskriver hvordan stakeholders ble konsultert og deltok i en felles beslutningsprosess basert på en landskapskaraktervurdering (LCA) gjennomført i en planlagt nasjonalpark i Danmark. Konsultasjon fant sted ved å organisere deltakende små grupper workshops i løpet av en halvårsperiode som fokuserte på en tema (en av dem kulturminner) og identifiserte gaps og barrierer for å utvikle strategien (som hadde blitt tidligere presentert i offentlige møter, etterfulgt av diskusjoner i plenum eller i mindre grupper). Etter den halvårsperioden ble det avholdt fem lokale møter der hver temagruppe presenterte sin visjon for det lokale landskapet på kart. Presentasjonene ble fulgt av to workshops: en der målet var å fullføre LCA-beskrivelsen i lokal skala og en der målet var å samle innspill om interessenters visjoner. Konsultasjonen / deltakelsen ga ny og verdifull detaljert informasjon om lokale funksjoner og om videre visjoner for fremtidig lokal utvikling. Begrensninger: interessenters vekt på naboombådene betyr at det ville vært behov for flere lokale møter, antall deltakere var fortsatt lavt, begrenset tid på lokale møter (ikke dype nok diskusjoner)</p> <p>Paper nevner også en studie som kan være interessant for den beskriver stadier av involvering av interessenter (Swanwick et al., 2002b)</p>	Caspersen (2009)
<p>Evaluerer bruk av virtual reality-modeller i møter med publikum og eksperter for å støtte involvering og samarbeid i veiplanleggingsprosesser. Kan metode være relevant? Ifølge forfatterne antyder resultatene at bruk av disse modellene kan være gunstig for å demokratisere slike prosesser, selv om de identifiserer en rekke utfordringer og foreslår løsninger.</p>	Heldal (2007)
<p>Papers utgangspunkt er egentlig en kritikk mot deltakende prosesser i USA (så jeg er ikke helt sikker på om det er relevant), men kan være interessant for den gjennomgår cases som demonstrerer alternative metoder (til den som dominerer i USA) som kan bidra til bedre offentlig deltakelse. Basert på gjennomgangen konkluderer de med at deltakelse bør ansees som en flerveis interaksjon der innbyggere og andre spillerne jobber og snakker på formelle og uformelle måter. Noen av egenskaper de fremhever er: dialog; diverse deltakere; å involvert dem fra begynnelsen; delt kunnskap; og kontinuerlig engasjement</p>	Innes & Booher (2004)
<p>Bruk av en deltakende GIS (PPGIS) tilnærming som kombinerer kvalitativ data-innsamling (kartlegging gjennom semistrukturerte intervjuer med 53 interessenter) og kvantitativ dataanalyse for å identifisere de mest relevante positive og negative landskapsverdiene og forbedringspreferanser i en case av landskapsrehabilitering. Begrensning: krever rekruttering av deltakere med høyt stedbasert kunnskap om territoriet?</p>	Garcia et al. (2017)
<p>Kan være interessant fordi den beskriver en typologi av «citizen participation»</p>	Arnstein (1969)
<p>Fokus grupper (citing Moor-Coyler & Scott, 2005) Adaptive Environmental Assessment and Management utviklet av Holling (1978) og brukt i flere studier som de nevner Det kan også være verdt å sjekke en av studiene som er nevnt: Jones, 2007</p>	Jerpåsen & Larsen (2011)

3 Casene

3.1 Introduksjon

3.1.1 Lier bygdetun

Lier Bygdetun består av en rekke kulturhistoriske bygninger (Heg gjestgiveri, Vivelstad skole, stabburet fra Foss, Svalgangshuset fra Helgerud, våningshuset fra Vestre Egge, flere verksteder) og gamle hovedvei samt frukt-, kjøkken og staudehagene, utendørsamfiet, gravhaug og skålgroper. Bygningene på Lier bygdetun er blitt flyttet fra andre steder i Lier kommune for å gjenskape et tradisjonelt kulturmiljø fra 1900. Så langt er 12 bygninger satt opp og planen er å sette opp ytterligere seks bygninger de neste årene. De er nå i gang med å sette opp et våningshus.

Stiftelsen av Lier bygdetun ble initiert av Lier historielag som ble etablert med formål om å legge til rette for et bygdetun. Dette er reflektert i styret der historielaget har flertall med 3 stemmer, og kommunen er representert med to stemmer. Lokasjon til Lier bygdetun ble valgt av Lier kommune og Lier historielaget i dialog på 80-tallet. Stedet, som til da var eid av Buskerud fylkeskommune, hadde opprinnelig vært en landbrukseiendom der alle bygninger hadde brent ned og var stor nok til å kunne sette opp bygninger på autentisk vis, noe som betyr at bygdetunet kunne ha stått der slik det gjør i dag. Som en av de intervjuede sa «bygdetunet kunne faktisk ha stått der» (A2).

Lier Bygdetun er i dag i god bruk. Bygdetunet har et stort uteområde som er åpent hele året og som grupper kan besøke uten opplegg. Bygninger er åpne under arrangementene og på søndager i sommerhalvåret. Bygdetunet har også fokus på å ha opplegg rettet mot diverse grupper og huser flere (kultur)arrangementer for barn og voksne f.eks. eplefestival, julemarked, intimkonserter, familiedager og håndverksdager, og er fylt med både gamle og nye formål; gjestgiveri, verksted, landhandel og museum. Gjestgiveriet kan også leies av privatpersoner til møter, seminarer, selskaper, osv.

Kommunen legger opp til å utvikle fast samarbeid med bygdetunet for å redusere tap av kulturminner og kulturmiljøer og sikre deres langsiktige vern og bruk (Lier kommune, 2015). Lier bygdetun anses av kommunen som en viktig identitetsbærende ressurs (Lier kommune, 2020b) og et verneverdig kulturmiljø som står sentralt i formidling av kulturarven i kommunen (Lier kommune, 2015). Bygdetunet er også en del av det norske klonearkivet og samarbeider med norsk genressurscenter med å ta vare på gamle plantearter.

Grunnet sin sentrale rolle får Lier bygdetun årlige midler fra kommunen til driften. Lier bygdetun har 1,5 årsverk: en daglig leder i 100% fast stilling og en museumshåndverker og en antikvar med en 25% fast stilling hver. I tillegg har de en person i en 100% prosjektstilling som jobber med inkludering av flyktningkvinner og som finansieres med midler fra Arbeidsdirektoratet. Dugnadsinnsats fra både frivillige, medlemmer av Historielaget og andre frivillige foreninger er også sentrale i driften av bygdetunet, blant annet til å drive hagearbeid, kafédrift, baking og til å stille opp på åpne dager og en rekke aktiviteter.

3.1.2 Hobøl prestegård

Hobøl prestegård som ble oppført rundt 1700 ligger ved siden av Hobøl kirke som er en middelalderkirke bygget i stein. Til prestegården hører det med en kirkestall og et kapell, en barokkhage med lysthus, forpakterbolig (1905) og en låve (1920). Kulturmiljøet er unikt og et av de mest helhetlige og best bevarte kirkemiljø i Norge (Hobøl kommune, 2019, s. 39), og er anerkjent som nasjonalt viktig (Indre Østfold kommune, 2020b). Prestegården eies av Opplysningsvesenets fond.

Hageanlegget ble anlagt etter renessansetidens ideal om symmetriske eller aksiale hageanlegg, da presten Jacob Abraham Preus og hans hustru Anne Elisabeth Arctander Preus virket i Hobøl (1774-1803) og antas å ha sin nåværende form fra ca.1790. Hagen er delt i tre nivåer slik det ofte var før: det øverste rundt lysthuset er prydplatå med fine bed med hovedsakelig blomster, gressklynge og flotte grusganger; et midtnivå som er litt lavere i terrenget som er nyttenivå med bærbusker (solbær, rips og stikkelsbær), eple- og pæretrær (her befinner seg også en over 200 år gammelt stort epletrær); og et nederste nivå der en dam skulle være til pryd.

Kirken er en middelalderkirke og er dermed automatisk fredet. Prestegården og hagepaviljongen (lysthuset) ble fredet av Riksantikvaren i 1991. Hovedbygningen (våningshus) ble oppført etter en brann i 1731, da Lars Rasch var sogneprest.

Hagen ble rekonstruert i forbindelse med kirkens 800-årsjubileum i 1995. Da ble det gjort betydelig arbeid. Bl.a. ble det plantet frukttrær i tråd med tidligere historikk (bær, eple, pærer) samt blomster. Landbruksmuseum og Sakralt museum ble også åpnet i forbindelse med Jubileumsfeiringen. Hagen opprettholdes i dag av frivillige, og Hobøl historielag drifter museene. Siden 1.1.2020 får også Hobøl historielag driftsmidlene som Hobøl kommune hadde brukt til drift før kommunesammenslåing. Historielaget har påtatt seg vaktmesterrollen og bidrar til vedlikehold av bygningene, med unntak av hovedhuset, på prestegården med innsats fra frivillige. Forpakterboligen er blitt rehabilitert etter den byggeskikk den ble oppsatt med og Opplysningsvesenets fond fikk i 2013 Hobøl kommunes byggeskikkpris for denne rehabiliteringen.

Hobøl prestegård brukes i dag til ulike formål av ulike brukere. I låven holder Hobøl Landbruks-, Skogbruks- og Sakralt museer til med bl.a. historiske jordbruksredskaper, bjelle-samling og landhandleri. Sakralt museum forteller historien til Hobøl og Tømte kirker, og det er planer om å utvide den til et middelaldermuseum for å formidle historien om middelalderkirker i hele Indre Østfold. Presteboligen er leid ut til en familie og kirkestallen brukes til menighetshus. Hagen er åpen og kan besøkes av alle som ønsker det, og det organiseres også åpne dager for både museet og kirken. Prestegården deltar også i DKS-opplegg for femteklasse og er i all hovedsak organisert av de frivillige i historielaget.

3.2 Eierne og forvaltningsorganene

I beskrivelsen av eierne og forvaltningsorganene er det vektlagt å få med regionale og kommunale planer og strategier for å identifisere samfunnsbehov som preger casene.

3.2.1 Viken fylkeskommunen

Viken fylkeskommunes plan- og strategiarbeid kobler kulturminner først og fremst til stedsutviklingsmål som anser kulturminner som viktige elementer for å styrke stedets særpreg og identitet og gi folk en historisk forankring og tilhørighet, samt å skape inkluderende, levende og trygge byer og tettsteder.

Vikens regionale planstrategi redegjør for regionale utviklingstrekk, fastsetter langsiktige samfunns mål og prioriterer hvilke spørsmål Viken-samfunnet skal behandle i videre regional planlegging (Viken FK, 2020). I tillegg til å ta hensyn til regionale spesifikke kjennetegn, bør regionale planstrategier ta hensyn til å følge opp de nasjonale forventninger til regional planlegging for å fremme en bærekraftig utvikling i hele landet. Dette betyr at den regionale strategien bør bidra til å håndtere utfordringene som pekes på av regjeringen, som er å skape et bærekraftig velferdssamfunn, et økologisk bærekraftig samfunn, et sosialt bærekraftig samfunn og et trygt samfunn for alle samt støtte opp Norges oppslutning til FNs bærekraftsmål (KMD, 2019a). I 2019 vedtok Fylkestinget i Viken at FNs bærekraftsmål skal danne rammen og premissene for regional planstrategi, og Vikens regionale planstrategi har koblet samfunns mål og prioriteringer til de 17 FNs bærekraftsmålene (Viken FK, 2020).

Vikens regionale planstrategi har fem utviklingsmål og seks innsatsområder som er i tråd med FNs anbefalinger for å få til en bærekraftig omstilling.

De fem utviklingsmålene er:

1. At samfunnsutvikling skjer innenfor planetens tålegrense
2. Å gi alle like muligheter som grunnlag for å ha en god livskvalitet
3. En grønn og rettferdig verdiskaping
4. En omstilling som tilrettelegger for å møte konsekvenser av klima- og miljøendringene og håndtere og utnytte endringer samt bygge på tillit
5. Å skape en kultur for samarbeid og kunnskapsdeling

De seks innsatsområdene er:

1. Livskvalitet, velferd og like muligheter
2. Bærekraftig og rettferdig økonomisk system
3. Bærekraftig arealbruk, matproduksjon og ernæring
4. Redusert klimagassutslipp og energiomlegging
5. Helhetlig by- og stedsutvikling
6. Miljø, økosystem og biologisk mangfold

For å støtte opp disse målene og prioriteringene skal fylkeskommunen jobbe videre med tre nye regionale planer som går på tvers av tre tverrgående temaer i regional planstrategi: klima og miljø, folkehelse og samarbeid. De tre nye regionale planene som skal utvikles er 1) regional plan for økt livskvalitet, deltakelse og likeverd 2) regional plan for kompetanse og verdiskaping, og 3) regional plan for areal og mobilitet.

Utviklingstrekk, samfunns mål og prioriteringer som spesifiseres i regionale planstrategien (Viken FK, 2020) og i kunnskapsgrunnlaget (Viken FK, 2019) som planstrategien baserer seg på identifiserer følgende samfunnsbehov i Viken fylkeskommune:

Behov for flere boliger og attraktive boligområder for mennesker i ulike alder og livssituasjon med tilgang til gode utearealer, transporttilbud, barnehager, skoler og fritids-, samt service- og velferdstilbud. Viken er landets mest folkerike fylke og har den raskeste

befolkningsveksten etter Oslo. I tillegg er det også behov for at kvaliteten til boliger økes og at forskjeller mellom boligområder jevnes ut med hensyn på boligstandard, utearealer, eksponering for støy og luftforurensing

- Behov for å erstatte den tradisjonelle kjøp-, bruk- og kastøkonomien med en mer bærekraftig produksjon og forbruk samt omlegging til sirkulærøkonomi med gjenbruk, gjenvinning og miljøvennlig ressursutnyttelse
- Behov for å redusere arealbruk og nedbygning av jordbruksareal slik at selvforsyningsgraden og matsikkerheten ikke svekkes ytterligere og tilgangen til sunn og variert mat sikres
- Behov for å redusere transportbehovet og fremme grønn mobilitet
- Behov for å redusere energiforbruk ved å kombinere ulike tiltak som f.eks. energi-effektivisering og -sparing, gjenbruk, rehabilitering og vedlikehold av eksisterende bygg og prioritering av materialer som tre
- Behov for en raskere reduksjon av klimagassutslipp samt for å minske belastning på miljøet
- Behov for tilpasning mot forventet effekter og konsekvenser av klimaendringen som f.eks. kraftig nedbør, overvann, stormflo, flere og større flommer, flere jord- og snøskred samt økt erosjon som kan føre til flere kvikkleireskred ved bl.a. styrke grøntstruktur og blågrønne løsninger for overvannshåndtering og ved å unngå å bygge på åpne overflater
- Behov for å verne fylkets rike dyre- og planteliv samt ta vare på kulturarven, kulturminner og kulturlandskaper
- Behov for en helhetlig by- og stedsutvikling som ser det fysiske miljøet i sammenheng med det sosiale livet og menneskers opplevelser. Deriblant skal utviklingen av byer og tettsteder skje på måter som ikke belaster natur og miljø og klimaet
- Behov for integrering, verdsetting og inkludering av innbyggernes mangfoldige kulturer, kompetanse og verdier. Over en femtedel av befolkningen i Viken har innvandrerbakgrunn
- Behov for å jevne ut store, og til dels økende, forskjeller mellom sentrale strøk og distriktene, mellom delregioner og internt i de enkelte kommunene. Forskjellene gjelder en rekke områder som har betydning for enkeltmenneskets muligheter, helse og livskvalitet som f.eks. befolkningsutvikling, demografiske forhold, økonomisk vekst og utvikling av arbeidsplasser, helse, utdanning eller fritidstilbud. Disse forskjellene kan hindre deltakelse, føre til utenforskap, svekke tilhørighet, sosiale relasjoner, tillit, demokrati samt bidra til mindre økonomisk stabilitet
- Behov for å bedre likestilling
- Behov for å skape relevante og tilpassende arbeidsplasser
- Behov for gode byrom og møteplasser, inkl. gratis aktivitets- og rekreasjonsarenaer som inviterer til deltakelse og fremme felleskap, fysisk aktivitet m. fl.

At Viken fylkeskommunen ikke planlegger å utarbeide en egen tematisk regional plan for kulturminner betyr ikke at kulturminner ikke anses som viktig. Det reflekterer heller et ønske i Viken fylkeskommunen om å ha regionale planer som i større grad er tverrfaglige og sektorovergrepene, slik det foreslås av internasjonale konvensjoner (EC, 2019; UNESCO, 2013).

Kulturminner er faktisk et viktig element i Vikens regionale planstrategi som anser disse som viktige ressurser i steds- og næringsutvikling. Dette er i tråd med nasjonale politiske mål for

kulturmiljøer (KMD, 2020; MD, 2013; MD, 2005), samt med distriktspolitikken som anser kulturminner som et viktig grunnlag for reiseliv, lokal samfunns- og stedsutvikling (KMD, 2019b) og bærekraftig byutvikling av små og større tettsteder (KMD, 2021). Det er også i tråd med internasjonale policies som fremmer kulturminner som elementer med stort økonomisk og samfunnsmessig potensial både i Norden (Storrank, 2017) og i Europa (EC, 2014). Kulturminner blir således antatt å bidra til å forbedre livskvaliteten og bomiljøet; øke attraktivitet og velstand og bidra til utdanning og langvarig opplæring og deltakende styring (CoE, 2015) og til bærekraftig utvikling (CoE, 2017; ICOMOS 2021; ICOMOS, 2011; RA, udatert; UNESCO, 2013) samt den europeiske satsningen på det grønne skiftet (Potts, 2021).

Tidligere planer rettet mot kulturminner fra Akershus (2019), Buskerud (2017) og Østfold (2010) fylkeskommuner er også bygget på dette perspektivet. Formålet med Akershus sin regionale plan for kulturminner og kulturmiljøer var å «*ta vare på og bruke kulturminner som en positiv ressurs i Akershus, og derigjennom bidra til økt kulturforståelse, identitet og tilhørighet, trivsel og verdiskaping*» (s. 6). Buskeruds regionale plan for kulturminnevern hadde som hovedmål å tilrettelegge for «*bruk av kulturarven som en ressurs i en bærekraftig samfunnsutvikling*» (s. 6). Formålet med Østfolds kulturminneplan var å «*være et styringsredskap for vern og forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer*» og dermed bidra bl.a. til regional utvikling, gode opplevelser og økt forståelse av menneskelig virksomhet gjennom tidene (s. 6-7).

3.2.2 Opplysningsvesenets fond

Opplysningsvesenets fond (OVF) ble opprettet i 1821 og forvalter verdier som historisk har vært knyttet til presteembetet i Norge. Verdiene består av fast eiendom og verdipapirer. I 2020 ble disse verdiene beregnet til 8,3 milliarder. Jevnlige årsrapporter redegjør for flere detaljer knyttet til det økonomiske bildet.

OVFs virksomhet skal drives til markedsmessige betingelser og er underlagt Loven om OVF og §116 i Grunnloven. Fondet forvalter den delen av det kirkelige gods som ble kalt prestebordsgodset også kalt "Det benefiserte gods", som hadde til hensikt å være en inntektskilde for prestene, noe det var frem til 1955 da prestene gikk over på statslønn.

Selv om det har vært stor avskalling og fradeling av prestenes eiendomsareal er fondet fremdeles en stor grunneier, den åttende største i Norge. Fondet og datterselskapene forvalter i dag presteboliger, prestegårder, festetomter, skog, landbruksarealer og verdipapirer. Datterselskapet Clemens Eiendom har 11 næringseiendommer og utbygging/boligprosjekter i sin portefølje og Clemens Kraft er landets nest største leverandør av grønn energi produsert gjennom drift av 47 småkraftverk.

Kulturminneansvar og vedlikehold knyttet til bygningsmassen på 1 300 bygninger er stort. Blant små og store prestegårdshus er 282 vedtaksfredet av Riksantikvaren, og blant disse er 84 bispe- og presteboliger fredet ved lov av 1991.

Om samfunnsengasjement skriver OVF:

- På samme måte som presten og prestegården var en innovatør på mange samfunnsbyggende felt, ønsker OVF å videreutvikle og forvalte eiendommene på best mulig måte.

- OVF ønsker at prestegårdenes samfunnsbyggende rolle videreføres, og viser samfunnsengasjement gjennom:
  - presteboliger som får ny betydning og nytt innhold lokalt
  - prestegårdsarealer som er innovative som forsøksgårder (NIBIO)
  - arealer som gir ny vekst og boligbygging i distriktene (Clemens Eiendom, Smarte nabolag)
  - skog som tar opp CO₂
  - elver som gir grønn energi (Clemens Kraft)
  - kapital som settes inn i bærekraftige prosjekter i andre land

Hvert år får OVF et tildelingsbrev fra departementet, som har tilføyelser og supplerer de generelle retningslinjer som gjelder for fondets virksomhet.

Opplysningsvesenets fond ble omtalt i Norges Grunnlov i 1814 og fikk en egen lov i 1821. I dagens Grunnlov er mandatet og hensikten med fondet beskrevet i § 116:

«Så vel kjøpesummer som inntekter av det gods som er benefisert geistligheten, skal bare anvendes til geistlighetens beste og til opplysningens fremme. Milde stiftelsers eiendommer skal bare anvendes til gagn for disse.»

I 2022 fikk fondet ny lov, Lov om Opplysningsvesenets fond. OVF er i 2022 organisasjonsmessig plassert under Barne- og familiedepartementet. Etter kongelig resolusjon ble Forvaltningsorganet for OVF etablert 1. januar 2001. Forvaltningsorganet har eget styre oppnevnt av departementet.

3.2.3 Lier kommune

Lier kommunes planstrategi (2020a) identifiserer flere samfunnsutfordringer:

- Usikkerhet i befolkningsutviklingen knyttet til uklarheter rundt utviklingsprosesser av Fjordbyen og Gullhaug vanskeliggjør planlegging av kommunale tjenester og dimensjonering av kommunal infrastruktur)
- Mangel på areal som kan brukes for å utvikle næringsområder uten å kompromittere andre samfunnsinteresser
- Økt og forventet øking av trafikk og kø knyttet til Liers attraktivitet for bosetting og næring og spredte bosetningsmønster samt bortfall av bompengefinansiering kan gjøre det vanskelig å oppnå nullvekstmål
- Uklart investeringsbehov for kommunal infrastruktur
- Økt tjenestebehovet som følge av overføring av mange tjenester til kommune
- Sosiale ulikheter i helse som er blitt forsterket som følge av pandemien
- Økt antall innbyggere med psykiske utfordringer
- Negative effekter av støy (særlig knyttet til trafikk) på livskvalitet og helse
- Behov for å forbedre tilgangen på sosiale møteplasser og arenaer
- Hyppigere uønskede naturhendelser (særlig flom og tørke) som følge av klimaendringer samt behov for å sikre tilstrekkelig leveranse av drikkevann
- Manglende tilpassing av arbeidstilbudet til innbyggernes kompetanse gir mye pendling
- Høyere arbeidsledighet
- Høye klimagassutslipp og lavt omstillingstempo til tross for at direkte klimautslipp er gått ned.

- Betydelig arealpress på natur og landbruk som følge av arealendringer og fragmentering kan både redusere ulike artenes leveområder og kapasitet til å lagre karbon i natur

Mange av disse samfunnsutfordringer er overlappende med de som er identifisert for Viken fylkeskommune som f.eks. behov for å redusere arealpress, redusere klimagassutslipp raskere, skjerme seg mot følger av flom og tilrettelegge for gode møteplasser. Andre virker å være mer spesifikke til Lier kommune som f. eks usikkerhet knyttet til befolkningsvekst, noe som igjen har uheldige effekter for å planlegge infrastruktur og tjenester framover.

I flere dokumenter som ble gjennomgått (f.eks. Lier kommune, 2015; Norgesvel, 2019) kommer det tydelig fram at Lier ønsker å satse på muligheter knyttet til kultur, mat og reiseliv. *Kommunes langsiktige arealstrategi* for perioden 2009 – 2040 (2008) som legger grunnlaget for videre planarbeid (deriblant kommuneplanens arealdel og samfunnsdelen) spesifiserer viktig kulturlandskap og dyrket og dyrkbar mark som bør vernes samt områdene som vil utvikles (Fjordbyen, Gullaug og kommunesenteret Lierbyen). Strategien ble produsert via en medvirkningsprosess der det ble tydelig at det er ønskelig å begrense veksten nord for Lierbyen for å ivareta Liers grønne kvaliteter.

Samtidig er det et tydelig ønske i kommunen om å verne kulturminner og kulturmiljøer gjennom bruk. I henhold til *temaplan for fysiske kulturminner og kulturmiljøer* (Lier kommune, 2015) er kommunens tilnærming til vern av kulturminner og kulturmiljøer å tilrettelegge for en fornuftig bruk som tar hensyn til de viktigste verdiene og kvalitetene ved kulturminner og miljø og sikrer vedlikehold og langsiktighet. Planen anser kulturminner og kulturmiljøer som et element som kan berike (heller enn forhindre) utviklingsplaner. Målet med planen er todelt: i) *redusere tap av kulturminner og kulturmiljøer* og ii) *sikre langsiktig vern og bruk av viktige kulturminner og kulturmiljøer*. Lier Bygdetun anses som sentralt i dette arbeidet, men – grunnet begrenset kapasitet og ressurser – er det behov for prioriteringer. Kriterier brukt i vurdering av verneverdi omfatter alder, historisk kildeverdi, autenticitet/homogenitet, sjeldenhet, representativitet, miljøverdi, identitetsverdi, symbolverdi, pedagogisk verdi og fysisk tilstand, mens kriterier som f.eks. estetisk verdi og variasjon ikke er brukt i denne vurderingen.

Kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap er også koblet mot to av innsatsområdene i *kommuneplanens samfunnsdel* (2019a) for perioden 2019 -2028. En bærekraftig forvaltning av kulturlandskap skal bidra til å «*tilrettelegge for et aktivt landbruk, et allsidig friluftsliv, et rikt biologisk mangfold og tilgang til gode og varierte landskap*», og kulturarv skal brukes som en identitetsbærende ressurs for å «*tilrettelegge for at alle innbyggere føler tilhørighet til Lier i trygge, aktive og inkluderende lokalsamfunn*». For å gjøre sistnevnte etablerer *handlingsprogram for Lier kommune* (2020b) for periode 2021-2024 flere delmål og tilknyttede indikatorer der samarbeid med andre aktører, inkludert Lier bygdetun og andre foreninger, står sentralt. Kulturminner og kulturmiljøer er også sentrale i tiltak rettet mot stedsutvikling og tilhørende planarbeid og bygg (2020b).

I henhold til *Energi og klimaplan* for Lier kommune (2019b) for perioden 2017-2020 ønsker kommunen å bruke livsløpsanalyser av materialer i kommunale byggeprosesser for å redusere miljø- og klimapåvirkning og holde kostnader lave samt å benytte seg av handlingsrommet i utbyggingsavtaler for å redusere energi og klimagassutslipp. Planen omtaler en rekke tiltak for klimatilpasning, deriblant det å tilegne seg kunnskap om påvirkning av klimændringene på bygninger, infrastruktur og biologisk mangfold. Kulturminner og kulturmiljøer

er ikke nevnt eksplisitt, og intervjuer bekrefter at kommunen enda ikke har satt seg inn i denne problematikken utover det som går på kommunes skjøtselsansvar, noe som forventes å kreve større fokus ved hyppigere ekstreme værhendelser. Kommunen er mest utsatt for flom og ras, og slike hendelser kan gjøre kulturminner og miljøer (og funksjoner som de huser) sårbare i framtida. I risiko og sårbarhetsanalysen som kommunen har utarbeidet vurderes ikke virksomhetsrisiko for bl.a. kulturminner og kulturmiljøer fordi «*kommuneplanens arealdel gir ikke så detaljerte avklaring av type virksomhet at temaet kan vurderes på dette plannivået*» (Lier kommune, 2019c).

Lier kommune anerkjenner også den viktige rollen som frivillige fyller i vern og bruk av kulturminner (Lier kommune, 2015), og kommunen jobber aktivt for at «*alle skal kunne delta, bidra, engasjere seg og føle trivsel og tilhørighet i lokalsamfunnet*» Lier kommune, 2017, (p. 2). Kommunen skal a) gi forutsigbare og gode rammevilkår for den frivillige sektor ved å sørge for tilgang til lokaler og anlegg samt gjennom tilskuddsordninger og informasjonsformidling; b) tilrettelegge for dialog og samspill via dialogmøter, ved å skape hørings- og medvirkningsrutiner og ved å holde en åpen dør; samt c) etablere partnerskaps- og samarbeidsavtaler mellom kommunen og de frivillige for å gi nye tilbud og/eller øke eksisterende tilbud og kvaliteten på disse.

Intervjuene kastet også lys over interne kommunale prosesser som er relevante å nevne her fordi de sier noe kommunes satsing på kulturminner og -miljøer. Lier kommune har jobbet med å forankre ansvar for kulturminner og -miljøer i flere av de kommunale virksomhetene (landbruk, plan- og regulering, eiendom, kultur og fritid). I tillegg til å forvalte en del kulturminner i egen regi har landbruksavdelingen en stor kontaktflate mot dem som gårdeier og gir dem veiledning. Kulturminner og – miljøer er også godt forankret i planavdelingen i forbindelse med reguleringsplanen, og kommunen har utarbeidet en temaplan for kulturminner og kulturmiljøer samt laget rutiner på hvordan de skal ta hensyn til de særlig viktige kulturminner og -miljøene. Eiendomsavdelingen har verdivurdert kulturminner og -miljøer som ikke er fredet. Kulturavdelingen er spesielt opptatt av å bedre tilgjengelighet, formidling og legge til rette for aktiviteter og opplevelser knyttet til kulturminner. Det er også en del samarbeid på tvers av etater og med andre aktører. F.eks. samarbeider kommunen med flere gårder og steder for å synliggjøre kulturminner, gårdsbutikker og gårdsdrift i Lier.

3.2.4 Indre Østfold (Hobøl) kommune

Indre Østfolds planstrategi (Indre Østfold kommune, 2020a) peker ut følgende samfunnsutfordringer i kommunen:

- Forventet befolkningsvekst
- Forventet økning i antall eldre
- Høyere andel barn som vokser opp i fattigdom og høyere andel barn og unge som lever i lavinntektsfamilier enn landet for øvrig
- Hyppigere episoder med kraftig nedbør og regnflommer og tørke som følge av klimaendringer
- Behov for å redusere klimagassutslipp, primært de som er knyttet til vegtrafikk
- Forventet økende kostnader og en trangere økonomisk handlingsrom

Indre Østfold kommune ønsker å være en «grønn» og attraktiv kommune å bosette seg og jobbe i, og kommunen legger derfor vekt på bl.a. omdømmebygging og nærdemokrati, gi tilgang til næringsarealer med nærliggende boligområder, digital kommunikasjon og en solid

økonomi. Tidligere Hobøl kommunes planarbeid satte fokus på miljø og kultur, folkehelse og levekår og verdiskaping (Indre Østfold kommune, 2020a, p. 15).

Indre Østfold kommune er relativt ny (ble etablert den 1.1.2020), og i henhold til noen av intervjuede har dette og COVID-19 gjort det vanskelig å starte opp arbeidet med kulturminner. Alle de fem kommunene hadde allerede en kulturminneplan da de ble slått sammen, men de har ikke klart å samordne alle disse kulturminneplanene i en felles kulturminneplan. Dermed gjelder *Hobøl kommunes kulturminneplan* (Hobøl kommune, 2019) inntil videre. I henhold til planen er hovedutfordringen for kulturminner i Hobøl økt press og utfordringer som følge av vekst og utbygging av bolig- og næringsarealer. Planen kartlegger og synliggjør kulturminner, -miljøer og landskap og fremmer tiltak for å sikre kulturhistoriske verdier. Den er i tillegg et viktig kunnskapsgrunnlag for ivaretagelsen, forvaltning og formidling av kommunens kulturminner, -miljøer og landskap. Kriterier som brukes for å prioritere hva som skal vernes er det kunnskaps-, opplevelsese- og bruksverdi i tråd med kriterier utarbeidet blant annet av Riksantikvaren.

Til tross for manglende felles kulturminneplan har Indre Østfold kommune utarbeidet et dokument som identifiserer ansvars- og rutinebeskrivelse for kulturminnearbeidet i kommunen på tvers av kommunale seksjoner. Dokumentet beskriver ansvar og rutiner om kulturminnearbeid til seksjonene «stedsutvikling og frivillighet», «plan», «byggesak», «næring» og «eiendom». Den inkluderer også oversikter over kulturminner av nasjonal, regional og lokal verdi, der kulturmiljøet rundt Hobøl prestegård er anerkjent som nasjonalt viktig (Indre Østfold kommune, 2020b). En av de intervjuede nevnte også at kommunen har vært raske med å få opp en skjøttselsplan for flere kulturminner som har fått mange positive tilbakemeldinger fra fylkeskommunen.

I tillegg er kultur nevnt i forbindelse med alle fem satsingsområder som Indre Østfold kommune ønsker å jobbe med, slik det fremgår av kommunens *samfunnsdel*: levekår, klima og natur, økonomi, næringsutvikling og samskaping (Indre Østfold kommune 2021). Kommunen vil sikre gode kulturtilbud for å skape gode levekår og ta vare på kulturlandskapet via en helhetlig forvaltning i forbindelse med sin satsing på klima og natur. I tillegg anser kommunen kulturliv som en ressurs for å skape attraktive bomiljøer og for å tiltrekke seg besøkende i forbindelse med sin satsing på å ha en forsvarlig økonomi, næringsutvikling og verdiskaping. Samtidig spiller næring knyttet til jordbruk en viktig rolle i å opprettholde kommunens kulturlandskap. Ønske om å engasjere lokalmiljøer og frivillige i ivaretagelse av kulturminner og -miljøer og i tilbud av kulturtilbud skal bidra til samskaping, dette er også i tråd med et av den nye kulturmiljøpolitiske målene.

Arealstrategien, som omtales i det samme dokumentet, trekker også fram viktigheten av kulturminner, -miljøer og -landskap som ressurs for næring, friluftsliv og naturopplevelse og som bidrag til å øke kommunens attraktivitet som bosted ved å styrke identitet og tilhørighet. De anses som en ressurs som bør ivaretas, brukes og forvaltes på bærekraftige måter.

Videre har kommunen vedtatt at alle tettsteder og grender i kommunen skal utvikles i tråd med sin egen identitet og særpreg. Intervjuede B2 mente at dette vedtaket og påfølgende prosjekter som «Stedkompasset» og de lokale verkstedene kan bidra til å at kulturminner og -miljøer tas i bruk, selv om midler fra disse prosjektene ikke er bundet til kulturminner og -miljøer. Fokus på disse initiativene er først og fremst å fremme samarbeid og samskaping, styrke lokaldemokratiet og bevare engasjement og dugnadsånd i lokalmiljøet. Dette er noe

intervjuede (B2) mener kan være til nytte og smitte over på det frivillige arbeidet man gjør på kulturmiljøfeltet.

3.3 Lier bygdetun

3.3.1 Samfunnsbehov

Med utgangspunkt i intervjuene kan vi konkludere med at bruk av Lier bygdetun bidrar til å tilfredsstille flere samfunnsbehov. Oppsummert bidrar bygdetunet til å skape sosiale og inkluderende møteplasser, tilhørighet og kulturutveksling, bevare og formidle kulturhistoriske verdier samt kunnskap, styrke kommunens identitet og bygge destinasjonsbilde, samt til rekreasjon og klimatilpasning. Nedenfor illustreres disse bidragene med eksempler nevnt av informantene.

I tillegg til aktiviteter rettet mot barn og unge (som er omtalt under avsnitt 3.4), organiserer bygdetunet flere aktiviteter rettet mot eldre, funksjonshemmede og flyktninger. Disse aktiviteter illustrerer at Lier bygdetun fungerer som en **inkluderingsarena** for flere: flyktninger og individer med flerkulturell bakgrunn, barn og ungdom, eldre og funksjonshemmende. Som intervjuede A3 påpekte: *Ikke alle ønsker å drive med idrett og korps.*

Målet med aktiviteter rettet mot eldre er å gi dem et mer meningsfullt liv, og disse aktivitetene ble ansett som særlig viktige under pandemien der behovet for sosiale felleskap og forebyggende aktiviteter for å motvirke ensomhet og psykiske lidelser og for å holde seg i form sannsynligvis ble forsterket, slik intervjuede A3 påpekte.

Bygdetunet jobber også med aktiviteter rettet mot å inkludere funksjonshemmede i noen grad. Man har f.eks. bygget en rampe for rullestol på baksiden av bygget, men bygningsmassens karakter tillater ikke at man gjør for mange endringer.

Lier bygdetun har også organisert et prosjekt med midler fra Arbeidsdirektoratet (kr 800.000 per år i fem år) og i samarbeid med flyktningsesenteret til å jobbe med inkludering av nyankomne kvinner som er utenfor det ordinære arbeidslivet. Målet med prosjektet er at deltakere skal bli bedre rustet til livsmestring i møtet med det norske samfunnet. Prosjektets opplegg sendes til Lier kommune, og tilbudet formidles via voksenopplæringen. Kursaktivitetene foregår 1-2 dager i uka og deltakerne (5-6 per modul) får ett kurs i friluftaktivitet og ett kurs i frivillighet. Innenfor førstnevnte får deltakere mulighet til å delta og bli kjent med turmuligheter samt kunnskap om utvikling av friluftslivet i Norge over tid. Deltakere gjør aktiviteter sammen, f.eks. bål, og viser hverandre hvordan disse er gjort i landene de kommer fra. Idet andre kurset lærer deltakere om frivillighet i Norge, f.eks. om hvordan man arrangerer dugnader i ulike lag og organisasjoner. Man møter på bygdetunet og besøker organisasjoner som er basert på frivillighet i kommunen som f.eks. Tranby idrett, Røde Kors, Husflidslaget, samt Lier kommune som forteller hvordan frivilligheten er organisert i kommunen. Prosjektet legger også vekt på at deltakerne ved interesse kan få arbeidstrening på bygdetunet. Arbeidstreningen er i stor grad koblet på de aktivitetene som frivillige gjør (f.eks. i forbindelse med hagearbeid og barnehagen), men kan gjerne gå utover det ved å f.eks. delta i kafedriften. Intervjuede A1 anser denne type engasjement som meget verdifull, for kursdeltakere kan bidra på dagtid siden de ikke deltar i ordinært arbeidsliv. I tillegg kan deres deltakelse bidra med en slags fornyelse, for de er mye yngre enn de frivillige som holder med på tunet og som – for det meste – er pensjonister.

I tillegg er Lier bygdetun også «**kulturbærere**» (A1). Bygdetunet tar vare på historiske bygninger, gjenstander og immateriell kulturarv. Og viktigheten av dette bevaringsarbeidet kommer til uttrykk i følgende setning: «*Bygningsarven vår, eller tradisjonene, er den grunnbunnen, det jordsmonnet som vi er vokst opp i, og som våre liv på et vis bygger på. Derfor er det viktig å ta vare på denne - den sier oss noe om hvor vi kommer fra. Tradisjonene, måten man gjør det på, men også selve bygningene, er viktige å ta vare på av den grunn*» (A5). Bygdetunet bidrar også til å **formidle den lokale historien og tradisjoner** og kunnskap om hvordan ting ble drevet før i tiden. «*Dette gir et erfaringsperspektiv til innbyggere (... og ...) kan også bidra til å gi sammenheng og noen klare gode linjer i et samfunn der mye oppleves som flyktig (...) en felles forståelse over hvordan utvikling skjer og hva som har vært å bygge Liersamfunnet*» (A2).

Alt dette er noe som vurderes som viktig for å **bygge identiteten** til kommunen, i tillegg til «**stedstilhørighet**» (A5) og «**stolthet over hvor man kommer fra**» (A3). Og dette er noe som kommunen er bevist på og som kommunen jobber aktiv med, siden kulturarv «*brukes aktivt i strategiske kommunale målsetninger, særlig i forbindelse med å skape identitet*» (A2).

Intervjuede A5 framhevet også Lier bygdetuns funksjon i å bevare bygninger som ellers ville ha gått tapt både for befolknings opplevelsesskyld og for **oppretholde viktig håndverks- og bygningsvern kunnskap**. I henhold til denne intervjuede er tunet ett av få steder som fremdeles setter opp bygninger som ikke kan bli stående der de opprinnelig sto. Dette oppleves som meget viktig og noe med «*stor betydning for de som bor i Lier, men også for folk i hele Drammensområdet (...) både fordi folk liker slike steder med gammel bygningsarv – det blir koselige bygningsmiljøer, og fordi det har stor betydning for håndverkere*» (A5).

Kulturminner og miljøer kan også bidra til å skape en forståelse for det som individer med ulik kulturell bakgrunn har til felles, «*for det er mye mer som binder oss sammen enn det man kanskje tenker over*» (A2). I tillegg skaper prosjekter og aktiviteter som f.eks. inkluderingsprosjektet muligheter for **kulturutveksling** på bygdetunet slik intervjuede A3 påpekte.

Bygdetunet er åpent for publikum og man kan oppholde seg på uteområdet (kun bygninger er stengt). Dermed kan Lier bygdetun også brukes som **rekreasjonsarena**, selv om karakteren på bygningsmassen byr på noen begrensinger på hva det kan brukes til. Det går f.eks. ikke an å spille fotball, men bygdetunet kan egne seg til andre aktiviteter som f.eks. stolpejakten.

Det som man produserer i hageanlegget på bygdetunet kan også komme andre til gode. Det kjøres f.eks. epler fra frukthagen til alle barnehagene i Lier kommune. I tillegg til å øke **forbruk av lokal mat**, kan dette kanskje bidra til å **vekke interesse for kortreist mat** blant barn. De markedsdagene som organiseres på tunet der man selger kortreist mat kan også bidra til dette.

Et annet aspekt som intervjuede A1 trakk fram er at Lier bygdetun kan bidra til å gi Lier et **fortrinn som destinasjon**. Representanter fra kommunen framhevet også rollen kulturminner generelt og Lier bygdetun spesielt spiller med hensyn på **stedsutvikling**. I den forbindelse mener informantene at mye erfaring og kunnskap som man har samlet på Lier bygdetun kan overføres til andre kulturminner og –miljøer som f.eks. Haugstua – barndomshjem til olympiske mester Thorleif Haug - der det skal holdes et 100års jubileum om noen år – og Gilhus gård ved Lierstranda som Lier kommune har kjøpt og der de ønsker å utvikle en by. Her

ønsker kommunen å lage en plan over hvordan gården kan brukes i forbindelse med stedsutviklingsstrategien ved Lierstranda, og intervjuede kan tenke seg at erfaringer fra Lier bygdetun kan være nyttig, særlig dette med hvordan man kan koble frivilligheten for å få bygningen i stand og til en bruk som passer for mange ulike typer grupper i samfunnet.

Informantene snakket også om bidraget fra kulturminner og -miljøer til klimarelaterte aspekter. Et viktig bidrag er at det å ta i bruk gamle bygninger er **ressurs- og utslippsbesparende** sammenliknet med å rive dem ned og sette opp nye bygninger. Dette bidraget kan også maksimeres hvis man i tillegg bruker kortreiste materialer for å gjøre de utbedringer som trengs. Et annet bidrag er at formidling om «*erfaringer fra den tida der man hadde færre ressurser og tok mer vare på ting (... kan bidra til å ...) øke oppmerksomhet over gjenbruk og det å (for)bruke færre ressurser (framfor å kaste så mye)*» (A2). Begge bidrag anses som viktig, for vi har «*større behov for å tenke på hvordan man bruker og forvalter ressurser slik at man ikke ødelegger for framtidige generasjoner*» (A2). Samtidig er det viktig å nevne at den intervjuede pekte på at relasjonen mellom bruk av kulturminner og -miljøer og klimaendringen ikke er det første man tenker på. Med unntak av intervjuede A5 var dette et tema som informantene nevnte eller reflekterte over først etter gjentatte spørsmål og/eller eksplisitt omtale av temaet.

Lier bygdetun beskrives av informantene som et miljø som er mye brukt og som kjennes av og engasjerer mange mennesker. Men til tross for det store omfanget av aktiviteter som finner sted på tunet ga flere informanter også uttrykk for at det er ønskelig å utvide bruken av bygdetunet. Informantene nevnte at de ser **potensial for å bruke bygdetunet i enda større grad** mot f. eks. syke, eldre, funksjonshemmende, voksenopplæring og mot andre grupper som f.eks. ønsker å bruke bygdetunet for å vise fram «*sine ting*» (A3). Å bruke bygdetunet for eldre anses som viktig, for som intervjuede A3 påpekte blir vi eldre og eldre og det er «*et stort behov for forebyggende aktiviteter, både sosiale felleskap og fysisk utfordring som gjør at man holder seg i god form*». Bygdetunet kan også brukes i forbindelse med f.eks. demensomsorg. Sansehagen, butikken, inventarer og rom kan hjelpe denne gruppen til å gjenoppleve ting og å kjenne seg igjen i dette miljøet. Intervjuede A1 uttrykte også ønske om å bruke bygdetunet i enda større grad som arena der man kan lære om tradisjons- og lokalmat og som regionalt kompetansesenter for tradisjonshåndverk på Østlandet. I henhold til denne intervjuede er både bygningenes karakter, og en tilgjengelig beliggenhet gode utgangspunkt for denne type utvikling. Videre uttrykte intervjuede A1 ønsker om å ha faste åpningstider gjennom hele året, i hvert fall i helgene.

Utvikling og utvidelse av bygdetunets bruk kan bidra til å utnytte dets potensial for å tilfredsstille samfunnsbehov, men den byr på utfordringer og krever grep, som i de fleste tilfeller går ut på et **behov for å øke menneskeressurser og penger**.

Både representanter fra kommunen og bygdetunet uttrykte behov for å ha flere faste ansatte, noe som igjen «*kokes ned til at det kreves mer penger*» (A2). Man setter stor pris på den frivillige innsatsen, men man har likevel behov for å ha flere ansatte som kan bidra til å koordinere frivillig arbeid som bygdetunet er avhengig av. Et alternativ hadde vært å ha «*en frivillig-koordinator i 50 prosent stilling for både å ta vare på de frivillige (... og) rekruttere nye*» (A1). Et annet alternativ hadde også vært å ha en egen stilling som kunne påta seg rollen med å koordinere formidlingsarbeid mot barn og unge og rekruttering av frivillige (A2). Intervjuede A1 etterlyser også flere ansatte med kompetanser på kulturarv og bygningsvern. Intervjuede fortalte at bygdetunet har en 75 år gammel antikvar (uten utdanning) i en 25

prosent stilling som jobber 200 prosent. Samtidig ga dette intervjuet inntrykk av at det å ikke være en del av de konsoliderte museene setter grenser for dette.

At man trenger flere ansatte henger også sammen med at man opplever at forventningene til Lier bygdetun har økt i forbindelse, blant annet i forbindelse med DKS-opplegget og annet frivillig arbeid. Dette både fordi «*stedet begynner å bli stort (...) og det er så store verdier i sving*» (A1), men også fordi man opplever at frivillig sektor er i endring (se eget avsnitt om dette). Intervjuede A1 føler at de er på vei til å bli profesjonelle og ikke lenger bare en idealistisk organisasjon drevet av frivillige, og at dette setter høyere krav, noe som igjen fører til høye kostnader. Intervjuede synes at det er altfor mye ansvar å gjennomføre et DKS-opplegg for alle klasser i Lier på basis av frivillige.

Noen intervjuede nevnte dessuten at forventninger også har økt i forbindelse med formidling og tilrettelegging. Man opplever at man er nødt til å bruke mer tid på formidlingstiltak for å nå ut til folk på nye måter.

Intervjuede A2 ser **behov** for å tilrettelegge bedre for at de som ikke har førerkort også kan besøke bygdetunet samt **for å bedre tilgjengeligheten** for funksjonshemmede, selv om karakter av bygningsmasse kan by på noen utfordringer når det gjelder tilrettelegging for disse brukere.

På et generelt plan synes intervjuede A1 at **kurs, samlinger og konferanser** er veldig **viktig** både for å gi faglig påfyll om f.eks. ledelse, kulturarv og bygningsvern/bevaring, og for nettverksbygning (noe som falt bort under pandemien).

3.3.2 Klimatilpasning

Lier bygdetun har nylig startet med å utarbeide sin strategiplan, og fokus har så langt vært på å utvikle stedet (der det forventes at ytterligere 6 bygninger skal settes opp) heller enn å vedlikeholde det. Man driver med noe vedlikeholdsarbeid, f. eks. har museumshåndverkeren nylig lagt planer om hvordan vinduer bør restaureres når man skal male bygdetunets bygninger. Men bygdetunet har ingen vedlikeholdsplan om f.eks. hvilke bygninger som skal prioriteres eller hvilken type maling eller materialer som bør brukes ved vedlikeholdsarbeid for best å møte klimautfordringene og samtidig holde tradisjonelt vedlikehold i hevd. I tillegg til at bygdetunet fortsatt er i en utviklingsfase får man også inntrykk av i intervjuet at dette kan henge sammen med at bygningsvernstillingen på bygdetunet er relativ ny (under ett år).

I henhold til en av de intervjuede som jobber på bygdetunet (A1) har man ikke lagt merke til noen konsekvenser som følge av effekter av klimaendringer. Så langt har klimaendringer hverken skapt nye utgifter eller påvirket bruk av stedet. Først etter flere oppfølgingsspørsmål kommer intervjuede på at de nylig måtte reparere et rør etter at dette hadde blitt ødelagt som følge et kraftig regnskyll. Dette kan peke på at det allerede finnes mindre vedlikeholdsbehov i forbindelse med ekstremvær-hendelser som forventes å øke som følge av klimaendringer.

Intervjuede peker på at Lier kommune er bevisst klimaendringene kommunen er utsatt for (flom og ras) og de utfordringer som et våtere klima og flom – i tillegg til forurensing – (vil) skape for veldig mange av Liers kulturminner (bygningmasse, helleristninger). I henhold til en av de intervjuede som jobber med rådgiving og formidling av kunnskap om bygningsvern er effekter av klimaendringer på bygningsmasse en problemstilling som dukker opp ganske ofte, særlig med tanke på fredede hus. Det kan derfor forventes at denne problemstillingen

også vil prege Lier bygdetun og den kulturhistoriske bygningsmassen i Lier kommune. Men foreløpig har hverken Lier bygdetun eller Lier kommune utarbeidet en plan der man tar høyde for effekter og konsekvenser som klimaendringer vil kunne ha for vedlikehold, ivaretagelse og bruk av Lier bygdetun spesielt, og kulturminner- og -miljøer generelt.

På Lier bygdetun har man «*ikke en gang startet om å snakke om det*» (A1). De har ingen oversikt over de effekter og konsekvenser bygdetunet er mest utsatt for eller hvordan disse skal eventuell håndteres. Lignende gjelder for kommunen. En av de intervjuede bekreftet at de ikke har gjort noen analyser på hvilke effekter og konsekvenser Liers kulturminner er mest utsatt for. De «*har ikke kommet dit*» (A2). Intervjuede anser at «*det kan godt hende at dette er en svakhet (de) bør se nærmere på*» (A2), samtidig som det påpekes at effekter også vil variere fra kulturminne til kulturminne, avhengig av både lokalisering og karakter til kulturminne. En annen intervjuet (A1) lurer på om det manglende fokus som settes på effekter av klimaendringen på bygdetun kan ha noe å gjøre med den manglende fornyelsen blant frivillige, siden vedkommende opplever at klimaendringen er en problemstilling som eldre generasjoner er mindre opptatt av.

At hverken kommunen eller bygdetunet har formelle strategier eller tiltak for å tilpasse seg klimaendringer betyr ikke nødvendigvis at de ikke tenker på denne utfordringen. I henhold til intervjuede A3 har kommunen utarbeidet en beredskapsplan for å sikre lavinedaler, og intervjuede A2 bemerket at kommunes skjøtselsansvar knyttet til kulturmiljøer forventes å få større fokus ved hyppigere ekstremværhendelser. En av de intervjuede som jobber på bygdetunet (A1) trakk også fram en annen klimarelatert problemstilling. Lier bygdetun ligger på et sted som er vanskelig å nå uten bil (fra nærmeste bussholdeplass er det ca. 10-15 minutter å gå, med mange bakker), og dette kan skape utfordringer ved iverksettelse av klimarelaterte tiltak for å redusere bilkjøring.

Samtidig – som en av de intervjuede (A5) påpekte – er tilpasning av kulturminner til klima ikke er noe nytt. I sektoren har man lenge jobbet med å gjøre tilpasninger til klima for å bevare bygninger lengst mulig (f.eks. man har lagt inn takpapp under taktekking på hus og stavkirker eller takrenner og man har behandlet treverk med f.eks. tjærebrenning). Særlig langs kysten – der bygningsmassen i enda større grad er utsatt – er man blitt nødt til å tilpasse bygningsmassen jevnlig. I utgangspunktet ønsker man å endre så lite som mulig, men siden det blir våtere og fuktigere tenker intervjuede at det er på tide å stille spørsmål ved hvorvidt det er behov for å endre praksis og eventuell utvikle nye retningslinjer om bevaring av kulturmiljøer.

3.3.3 (Unge) menneskers engasjement

Frivilliges engasjement. Lier bygdetun har ca. 40-45 faste frivillige som til sammen leverer ca. 11 årsverk. De frivillige gjør mye av arbeidet som pågår i bygdetunet, deriblant hagearbeid, sette opp bygninger (f.eks. våningshus) og vedlikehold av disse. Noen av disse oppgavene driftes utelukkende av frivillige, f.eks. frukt-, kjøkken- og rose-/staudehage. Frivillige er også sentrale for å kunne levere mange av arrangementene som skjer på bygdetunet i regi av kommunen (f.eks. «Tidsreisen», DKS-opplegg, eplefestival m. fl.).

Et kjennetegn ved frivillige er at de har en høy gjennomsnittsalder (mange er over 80 år). Selv om de er spreke, er det et tydelig behov for å få yngre mennesker til å engasjere seg. Men rekrutteringen av frivillige generelt og unge spesielt er ikke lett. Og under pandemien er det ikke kommet noen nye frivillige.

I henhold til flere intervjuede er frivillig sektor i endring også på andre måter. En av de intervjuede (A2) opplever at frivillige engasjere seg annerledes i den forstand at de ikke lenger er opptatt av administrative oppgaver. I stedet for ønsker de heller å delta i felles praktisk arbeid der de kan se resultater av sitt arbeid (f.eks. anleggsarbeid, skilting, fotoregistrering, slektshistorie og hagearbeid). En annen av de intervjuede (A1) pekte også på de har lagt merke til at de frivillige i mye større grad er med på prosjekter og i mindre grad blir på samme sted over lang tid. Denne intervjuede opplever også at frivillige har forventninger om at arbeid de gjør skal gi dem noe tilbake.

Det er tydelig at Lier bygdetun er avhengig av å ha dedikerte frivillige, og at det høye aldersgjennomsnittet og manglende fornyelse er noe som gir grunnlag for bekymring. Det å jobbe med rekruttering av frivillige er noe som både kommunen og bygdetunet ønsker å gjøre noe med, og de vet at dette er utfordrende. Bygdetunet har derfor startet med å iverksette tiltak for å få rekruttert flere. Et av tiltakene er prosjektet som omtales nærmere nedenfor og som har pågått i to år, der bygdetunet ansetter ungdommer som jobber sammen med de frivillige i helgene om sommeren mot betaling. Lier bygdetun planlegger også å tilrettelegge for at frivillighet kan skje utenfor de tidene som gjelder nå – mandager og torsdager mellom kl. 10 og 14 – og som først og fremst egner seg for deltakelse av pensjonister.

I henhold til en av intervjuede er hovedutfordring først og fremst å få kontakt med frivillige. Dette er noe som man er nødt til å «*jobbe mer systematisk med*» og der man kanskje bør «*spørre utover vennegjengen*» (A2). Intervjuede fra både kommune og bygdetunet uttrykte ønske om å kunne ha flere ansatte som kan jobbe med denne type rekrutteringsarbeid på mer systematiske måter, og gjerne i kombinasjon med tilrettelegging av aktiviteter rettet mot barn og unge. En annen av de intervjuede (A3) framhevet at det er viktig at tiltak er avhengig av målgruppe. For å nå familier med små barn kan det være viktig å knytte kulturmiljøer til andre frivillige aktiviteter da disse allerede engasjerer seg i (f.eks. dugnad som har med skolen, korps og idrett) fordi disse familiene ofte har begrenset med fritid. For voksne uten hjemmeboende barn, og som ikke er pensjonert kan det være viktig å koble kulturmiljøer til aktiviteter de liker (f.eks. idrett, mat, drikke). I den forbindelse etterlyses flere undersøkelser for å finne ut hva som kan bidra til å engasjere ulike type grupper i vern og bruk av kulturminner generelt og hos Lier bygdetun spesielt.

Engasjement av unge mennesker. For Lier bygdetun er det viktig å nå ut til unge og barn som brukere av bygdetunet, og Lier kommune bruker Lier bygdetun veldig aktivt mot barn og unge. Sammen organiserer de flere aktiviteter på bygdetunet rettet mot denne gruppen av brukere både innenfor og utenfor det formelle opplegget (DKS).

Innenfor DKS-opplegget får elevene i 5. klasser i Lier kommune mulighet til å oppleve en gammeldags skoletime på bygdetunet. Bygdetunet dedikerer to uker til gjennomføring av dette opplegget, der de får besøk av to grupper elever hver dag. I det siste har temaet for DKS-opplegget vært St. Halvard som var fra Lier. I tidligere år har man også organisert DKS-opplegg på bygdetunet for 8. trinn rundt tema byggeskikk («arkitekturvandring»), men dette opplegget kunne ikke videreføres. I henhold til en av intervjuede fungerte dette ikke særlig bra – det var «*for mye jobb for lærere å forberede*» (A1). Bygdetunet er derfor i ferd med å utvikle et nytt opplegg i samarbeid med kulturavdeling i kommunen som sannsynligvis vil hete «*byggeskikk og tradisjonshåndverk*» (A1).

Bygdetunet inviterer barnehager og skoler til besøk også utenfor DKS-opplegget. Besøkene er organisert av bygdetunet som tilbyr et opplegg som er basert på ideen om «*formidling*

gjennom aktivitet» (A4). Dette opplegget går ut på at barna deles inn i 2-3 grupper hver dag og deltar i ulike aktiviteter: gammeldagse leker, lafting, rebusløp, potetopptak og baking av brød og lefser. Bakstehuset er særlig mye brukt. I henhold til intervjuede (A4) har barnehagebarn, særlig de eldste, mest utbytte av denne type opplegg.

«Tidsreisen» er et annet tilbud rettet mot barn som pågår på bygdetun i den første uka av skolens sommerferie. Prosjektet eies av kommunen, som stiller opp med ansatte og gir et tilskudd på kr 30 000,- til bygdetunet. Som selve navnet antyder dreier opplegget seg om å sette hele stedet 100 år tilbake i tid. Barn og voksne kler seg i gamle klær og gjør alt klart til gjestebudet siste dagen av sommerskolen der man organiserer en fest hvor også foreldrene til barna får være med. I den forbindelse brukes også prinsippet «*formidling gjennom aktivitet»* (A4) med mål om å skape en autentisk opplevelse og gi en bedre forståelse av hvordan barn hadde det i gamle dager. Barna deles inn i grupper og får presentert ett tema hver dag: lage tradisjonsmat, drive med gårdsarbeid (foring og stell av dyr, slått av høy og hesjing), husflid og gammeldags skoledag der man kler seg, underviser (med salmesang) og følger normer fra 100 år tilbake i tid (med «skammekrok»). Hver sommer er det ca. 40 barn i alderen 9-12 år som deltar. I 2021 ble utgifter dekket med støtten som bygdetunet fikk for sommerskolen fra kommunen. Ellers deltar barn mot betaling med unntak av barnevernsbarn og flyktningfamilier, som kan delta gratis gjennom støtte fra kommunen. Funksjonshemmede barn fra avlastningssenteret er også invitert. Man prioriterer deltakelsen av barn som ikke har vært der før, men ellers er det ikke noe i veien for at barn kan delta flere ganger, om det er ledige plasser. Skoleelever oppholder seg på bygdetunet mellom klokka 9 og 15 hver dag i en uke. Det finnes ikke mulighet for å overnatte på bygdetunet, og et opplegg med overnatting ville også kreve betydelig mer arbeid å organisere.

Julemarkedet er også primært rettet mot barn som kommer med familien og der husflid og hjemmebakte kaker er til salgs.

I tillegg finnes det også andre aktiviteter på bygdetunet som organiseres i samarbeid med kommunen som ikke er spesiell rettet mot barn og unge, men som tiltrekker seg mange i denne aldersgruppen. På sommeren organiserer man tema- og åpne dager med åpen kafé der man kan besøke bygdetunet gratis og uten påmelding, og der man kan delta i ulike gammeldagse aktiviteter. På høsten organiserer man også ulike aktiviteter en søndag hver måned - «Høst på tunet» - som kan samle opp til 200-250 personer. I september finner en eplefestival sted, med markedsboder, underholdning og salg av frukt og grønt. Naturstien er også et tilbud som flere kan besøke. En av de intervjuede (A1) synes at det er viktig å ha et tilbud for grupper som besøker bygdetunet - «*det er ikke meningen at de skal komme opp dit bare for å spille ball, noe som de kan gjøre hvor som helst»*. Som en annen informant påpekte (A4) er det heller ikke mulig å spille ball på bygdetunet. Derimot kan besøkende delta i andre typer aktiviteter (f.eks. stolpejakt).

Lier bygdetun prøver også å vekke unges interesse for vern av kulturminner og -miljøer ved å tilby en betalt sommerjobb, der de jobber sammen med de frivillige på ulike type oppgaver i helgene mot betaling. Det er 2. år på råd som bygdetunet har organisert dette opplegget, og man ønsker å jobbe videre med dette. Målet med prosjektet er å kunne tilby aktiviteter til ungdom slik at bygdetunet også blir et sted der unge – i tillegg til pensjonister – vil oppholde seg. Opplegget er tidligere blitt finansiert med tilskudd fra Gjensidigestiftelsen.

Lier bygdetun huser også noen kurs som avholdes av Bygningsvernssenteret om håndverk og bygningsvernarbeid.

Erfaringene med etablerte og tidligere aktiviteter for å nå ut til barn og unge er blandet. I henhold til flere av de intervjuede har man fått veldig gode tilbakemeldinger om flere av oppleggene som tilbys på bygdetunet, særlig fra barnehager. Inntrykket er at også barna liker å delta i disse aktivitetene. Intervjuede A2 opplever at «*aktiviteter som organiseres i Lier bygdetun (...) er populære blant barn og unge*» og at «*barn blir veldig opptatt av (kulturhistorien), når dette formidles på en riktig måte*». Intervjuede A4 opplever også at barnehagebarna er veldig glade i bygdetunet, at de engasjerer seg i aktiviteter og suger til seg kunnskapene, f.eks. om hvordan birøkterne jobber i hagen. Videre opplever denne intervjuede (A4) at de tar med seg lærdommen inn i skolehverdagen og at mange ønsker å komme tilbake i forbindelse med andre typer aktivitetsdager og opplegg. Barna bidrar også til at Lier bygdetun får besøk av mange andre fordi de tar med seg øvrig familiemedlemmer.

Samtidig finnes det også eksempler på opplegg som ikke har fungert særlig bra og der man ser forbedringspotensial. Intervjuede A2 synes at DKS opplegg er godt innarbeidet i både kommunen (som har egen koordinator og ordner med buss når elever skal ut i feltet) og skoler (som har faste opplegg etter klassetrinn og skoleplan). Samtidig har ikke alle opplegg fungert like bra. Dette er f.eks. tilfellet ved «arkitekturvandringen» som er nevnt ovenfor.

I andre tilfeller er tilbakemeldinger om aktiviteter gode, men man mangler ressurser for å opprettholde dem. Dette var f.eks. tilfelle ved et besøksopplegg der man delte en liten klasse fra en av barneskolene i Lier som var på 15 elever i tre grupper av 5 hver, der en gruppe var i bakstehuset, en i husfliden og en i verkstedet. I henhold til intervjuede (A1) var tilbakemeldingene fra lærerne veldig positive, og det hadde vært fantastisk om alle elever kunne ha fått dette opplegget. Men opplegget krevde å ha en person per aktivitet/stasjon, og dette er noe som bygdetunet ikke har kapasitet til.

Ved andre tilfeller ser man bedre muligheter for å videreføre eksisterende prosjekter. Dette er f.eks. tilfelle ved «sommerjobb»-prosjektet rettet mot unge. Intervjuede A1 synes at selv om det er krevende å ha ungdom i sommerjobb, er dette noe «*de greier å skaffe penger til*» (f.eks. via Gjensidigestiftelsen, Sparebankstiftelsen) slik at de også kan ha en prosjektleder som tar seg av dette.

Til tross for mye positive respons om opplegg som organiseres på bygdetunet pekte informantene også på at de ser forbedringspotensial og behov for tiltak for å endre og bedre arbeid som rettes mot barn og unge. Intervjuede A1 skulle veldig gjerne ha en ansatt på bygdetunet som kunne ta imot besøkende og ta dem med inn i bygningene som per i dag – med unntak av åpne dager – er lukket. Denne intervjuede synes også at det hadde vært «*gull verdt*» hvis de kunne ha undervisningsopplegg om tradisjonshåndverk og tradisjonsmat til skolene, noe som ville kunne bidra til å holde tradisjoner vedlike. En annen type tiltak denne intervjuede etterlyser er undersøkelser som ser nærmere på hvilke type aktiviteter ungdommene selv ønsker og på hvordan man kan tilrettelegge for at de som ikke har førerkort kan besøke bygdetunet. Intervjuede A4 ser også behov for å bedre tilgjengeligheten for ulike type brukere.

Kommuneadministrasjon er enig i at man kunne få gjort mye mer med flere ansatte (noe som igjen betyr flere midler), og dette er noe de har tatt opp med politikerne. Man er bevisst på at DKS-opplegget ikke er «*rosarødt*» (A2) til tross for at det fungerer godt, og både kommunen og Lier bygdetun er bevisste på at opplegget som er basert på frivillige er veldig sårbar. Representanter fra både kommuneadministrasjon og Lier bygdetun uttrykker ønske om å ha en stilling som kunne påta seg rollen til å både koordinere formidlingsarbeid mot barn

og unge og jobbe med å rekruttere flere frivillige, noe som igjen ville bidra til at frivillige kunne påta seg flere oppgaver. Man er bevist på at det finnes mange muligheter for å søke om midler til diverse prosjekter blant ulike aktører (f.eks. stiftelser), og bygdetunet gjør også dette. Men som en av intervjuede (A2) påpekte det å ha et fast tilskudd gir «forutsigbarhet» for å kunne tilrettelegge for faste opplegg.

3.3.4 Økonomiske aspekter

Lier bygdetuns økonomi bygger på et årlige tilskudd fra kommunen og prosjektbaserte midler de samler inn fra ulike aktører. Omfanget av midler fra kommunen er fastlagt etter politisk vedtak fattet av kommunestyret. I 2021 var driftstilskudd fra kommunen til bygdetunet på over en million kroner. Disse midlene dedikeres til drift og brukes for å betale lønn til daglig leder, museumshåndverker og antikvarer. Bygdetunet bruker ellers prosjektmidler til å finansiere flere av aktivitetene og til å sette opp bygninger.

Lier bygdetuns økonomi vurderes som bærekraftig med utgangspunkt i driftstilskuddet bygdetunet får fra kommunen. Samtidig legges det merke til at økonomien ikke er nok for å drifte bygdetunet slik man ønsker det. Det er tydelig behov for flere ansatte som kan planlegge og organisere aktiviteter og for å rekruttere frivillige på mer systematisk måte. Man kan finansiere en del via prosjektmidler, men disse gir lite forutsigbarhet. En videre utfordring er at dagens økonomi ikke vil dekke vedlikeholdsbehov som vil melde seg etter hvert. Og det å skaffe midler til drift og vedlikehold vurderes som vanskeligere enn det å skaffe midler som dedikeres til andre type prosjekter som f.eks. involvering av barn. Det finnes få aktører som finner det spennende å gi tilskudd til vedlikehold.

Kommunen prøver å øke tilskudd til Lier bygdetun jevnlig, men det er mange oppgaver som konkurrerer om pengene. Både kommunen og Lier bygdetun er nødt til å søke om midler fra diverse eksterne kilder for vern og bruk av kulturminner. Kommunen søker midler fra f.eks. Viken fylkeskommune i forbindelse med skjøtsel eller skilting av kulturminner fylkeskommunen har ansvar for. Lier bygdetun søker midler fra bl.a. Sparebankstiftelsen for å kunne utføre ulike aktiviteter og prosjekter. Intervjuede fra både kommunen og bygdetunet sier at de er godt kjent med finansieringsmuligheter de kan søke midler på. Samtidig nevner en av intervjuede at enkelte søkeprosesser (f.eks. hos Kulturrådet) kan vurderes som meget utfordrende med tanke på formaliteter og omfang, og usikkerheten med tanke på resultater. Dette har i noen tilfeller ført til at man har avstått fra å søke disse midlene.

En videre utfordring som nevnes av to av de intervjuede og som oppfattes som «urimelig» av en av dem (A2), er at kulturmiljøer som velger å ikke bli en del av de konsoliderte museene i frykt for å miste den lokale forankring og engasjement – slik Lier bygdetun er – er ekskludert fra å søke på en del midler.

3.3.5 Samarbeid

Det å tilrettelegge for bruk av Lier bygdetun krever en del samarbeid mellom flere aktører. Flere av intervjuede framhevet samarbeidet mellom bygdetunet og kommunen, bl.a. om arrangementer og utviklingsarbeid. Samarbeidet er særlig tett mellom kultur- og fritidsavdeling og med frivillighetsentralen. Kommunen har en samarbeidsavtale med Lier bygdetun for å bruke bygdetunet til forskjellige faste arrangement der kommunen står bak (f.eks. julegrantenning, julemarked, «Tidsreisen» for barn og unge). I tillegg kan kommunen leie ut bygdetunet til andre arrangementer og møter mot betaling.

Lier bygdetun samarbeider også med andre organisasjoner på noen av prosjektene som bruker bygdetunet som arena. De er i samarbeid med flyktningsesenteret på prosjektet om inkludering rettet mot flyktningekvinner samt med Bygningsvernensenteret i Buskerud for å tilrettelegge for kurs i håndverks- og bygningsvernarbeid.

I tillegg samarbeider Lier bygdetun med flere lokale sivilorganisasjoner, deriblant med Lier historielag som initierte prosessen av bygdetunsetableringen, med husflidslaget og det lokale birøkterlaget.

Bygdetunet er opptatt av å utarbeide opplegg rettet mot besøkende, og samarbeider også med organisasjoner de får besøk fra, deriblant sykehjem, voksenopplæringen, skole og barnehager. I motsetning til annen type samarbeid er disse organisasjonene ikke nødvendigvis lokale.

Samarbeid er også sentralt i aktiviteter som ikke berører bygdetunet direkte, men som er viktig for vern og bruk av kulturmiljøer i Lier kommunen. Dette inkluderer samarbeid mellom kommunen og forskjellige frivillige organisasjoner og etater om beredskapsøvelser og -scenarier angående sikring av lavinedaler.

3.4 Hobøl prestegård

3.4.1 Samfunnsbehov

Oppsummert – og med utgangspunkt i intervjuer – kan man si at bruk av Hobøl prestegård bidrar til å bevare og formidle kulturhistoriske verdier, skape bosteder og møteplasser, bygge kommunens identitet og til stedsutvikling. Nedenfor illustreres dette med noen eksempler nevnt av intervjuede.

Selve bruken av prestegården av leietakeren og andre brukere bidrar til **ivaretagelse av de kulturhistoriske** bygninger og hageanlegget samt til å hindre at disse forfaller. Hobøl historielag bidrar til å holde låve og forpakterbolig vedlike, både direkte (ved å gjøre vedlikeholdsarbeid) og indirekte (ved å formidle til eieren, når de merker at det trengs større vedlikehold). Og en gruppe av frivillige gjør tilsvarende med hageanlegget.

Takket være innsats fra Hobøl historielag og andre frivillige bruker man også prestegården til å **vise fram selve kulturmiljøet og samlingene** som ligger i museene (f.eks. jordbruksredskaper, bjellesamling og gamle traktorer). Informantene opplever også at formidlingsarbeidet om Hobøls egen historie bidrar til å **bygge lokal identitet**. Formidlingen kan skje innenfor ulike opplegg som f.eks. DKS (se avsnitt om barn og unge for mer om dette), «åpne dager», «åpen kirke» og «museumsdager». Under «Åpne dager» holder man åpent utover dagen etter søndagsgudstjeneste. Opplegget «åpen kirke» har pågått i minst 20 år og går ut på å ha åpen kirke hver dag i 3-4 uker om sommeren. På «museumsdager» stiller man opp med (frivillige) guider der folk også kan besøke hagen. Tidligere hadde man også konserter hver fredag og i den forbindelse var museene alltid åpne. I forbindelse med disse arrangementene, som organiseres først og fremst i sommerhalvåret og annonseres i lokale medier, kan hagen brukes til kirkekaffe. Pandemien har hindret mange av disse arrangementene og satt stopp for bruk/besøk av nye tilbud som ble ferdig rett før pandemien, som f.eks. gammeldags butikk med utstilling av varer som eksisterte i gamle butikkhyller.

Prestegården utfyller også andre funksjoner for ulike brukere. Presteboligen (der prester bodde tidligere) brukes nå som **bosted** av en familie som har leid stedet av OVF i de siste 6-7 årene. Bare dette bidrar også til at presteboligen vedlikeholdes og ivaretas i noen grad, i tillegg til at det tilfredsstiller behovet for å skape et sted å bo. Forpakterboligen leies nå ikke ut, men brukes som **møterom** av Hobøl historielag. På den måten fylles det med nye funksjoner som bidrar til vedlikehold, i tillegg til at det bidrar til å skape et sted der frivillige kan møtes. Tidligere ble forpakterboligen brukt som prestekontor, men dette har blitt sammen slått og flyttet et annet sted etter kommunesammenslåingen.

Representanter fra kommunen er bevisst og setter pris på arbeidet som historielaget gjør for å ivareta den lokale historien. De synes at det er veldig viktig «å lære om sine røtter» (B2) og ivareta kulturminners egenverdi. Kommunen ser også verdien av aktivt å bruke kulturminner og -miljøer for å nettopp bevare disse, nå fram til flere og bidra til **steds- og identitetsutvikling**. Dette blir illustrert i intervjuene, der informantene refererer til flere eksempler som er omtalt under «andre kulturminner i Indre Østfold kommune». I dette arbeidet mener intervjuede B4 at det er viktig å finne en balanse mellom det autentiske og det å skape unike opplevelser som kan nå mange flere enn bare de som i utgangspunktet er spesielt interesserte. I den forbindelse nevnte intervjuede at det er viktig at tilrettelegging for bruk av kulturminner gjøres på måter som kan reverseres. For å illustrere dette refererer intervjuede til Romsåsen gruver i Askim der man har bl.a. har bygd opp en klatrevegg og langbord som vil kunne fjernes om ønskelig.

Til tross for at Hobøl prestegård er i aktivt bruk, særlig før pandemien inntreffer, ser man – med utgangspunkt i intervjuer – **utnyttet potensial for å utvikle og utvide denne bruken**. Informantene mener at både prestebolig, forpakterbolig, låven og hageanlegget kunne benyttes i mye større grad enn det som gjøres per i dag. Intervjuede B4 tenker også at man i mye større grad kunne nå flere personer, og gjerne også de med innvandrerbakgrunn.

Informantene nevnte utfordringer og muligheter som kan henholdsvis forhindre og åpne og for å utnytte prestegårds potensial for å tilfredsstille samfunnsbehov i enda større grad. Utfordringer er først og fremst knyttet til vedlikeholdsbehov, omorganisering av OVF og rekrutteringsarbeid.

Intervjuede B1 ser et stort **vedlikeholdsbehov** for hele bygningsmassen, og dette er noe som kan by på utfordringer, ikke minst i forbindelse med kraftigere regn som forventes som følge av klimaendringer. Denne informanten ønsker seg en mer helhetlig tilnærming til vedlikeholdet samt en bedre dialog med eieren som delvis har vært tung, muligens på grunn av omorganiseringsprosessen som OVF er midt opp i. I forbindelse med førstnevnte nevnes det at utleie av presteboligen ikke bidrar til å ta vare på bygningen på samme måte som da presten bodde der. Dette fordi bygningen ikke blir brukt fullt ut, og fordi man i mindre grad vedlikeholder området rundt. Usikkerheten rundt hvem som vil overta bygninger etter OVFs omorganisering bidrar også til å vanskeliggjøre planlegging av vedlikeholdsarbeid framover. I tillegg har pandemien hindret mye av det samarbeidet og opplegg/aktiviteter som finner sted på prestegården.

Informantene ser også muligheter for å utvide utnyttelsesgraden av prestegården. Presteboligen omfatter store rom og store saler, og intervjuede B1 kunne f.eks. forestille seg at en stiftelse kunne organisere ulike kulturaktiviteter eller utstillinger her, inspirert av andre steder som f.eks. Askim prestegård som brukes til båtutstilling og foredrag av en stiftelse, eller Spydeberg prestegård. Denne intervjuede kan også se for seg at menigheten kunne

bruke lokalet til sognepresten (som er oppgradert med toaletter, varm dusj) i stedet for kirkestallen (som har veldig dårlige arbeidsforhold). Ellers mener denne intervjuede at lokalet kunne også vært et nav for foreninger og aktiviteter.

Informantene foreslo også noen grep som kunne bidra til å **engasjere flere i vern og bruk av kulturminner og -miljøer**. Intervjuede B3 synes at det hadde vært fint med mer annonsering om at hageanlegget er åpent for alle, og flere kommersielle aktiviteter som f.eks. markeder med kaffe, vafler og utstillinger. Ut fra intervjuedes egne erfaringer bidrar slike typer aktiviteter til å få folk samle seg. I henhold til intervjuede B2 er det viktig å **trekke linjer mellom fortida og nåtida** slik at fortida ikke virker så fjern, samt å «å formidle historien der folk er (fordi) *det er mange som ikke kommer på museer*».

3.4.2 Klimatilpasning

På Hobøl prestegård er mye av vedlikeholdsarbeidet et direkte eller indirekte resultat av frivillig innsats. Hobøl historielag, som leier lokaler av OVF på prestegårdstunet, har påtatt seg en vaktmesterrolle (f.eks. skru av vann om vinteren) og utført noe oppussing av bygninger (og samlingene som disse huser). Vedlikehold av hageanlegget drives også av en gruppe av frivillige. Frivillige gir også beskjed til eieren når de ser det er behov for omfattede vedlikeholdsarbeid de ikke har midler eller kompetanser til som f.eks. rydding av høstavfall (grener, kvister og blader) fra trær som fører til at dammen gror igjen. Hobøl historielag tar seg også av innvendig vedlikehold og tilrettelegging for at samlinger og bygninger er mer tilgjengelige for publikum. Bl.a. planlegger de å kjøre søppel på fyllingen, tømme rom, bygge om, samt utvide innvendig på låven med 40-50 m² for å få en ny middelalderavdeling.

Intervjuene ga inntrykk av at det er betydelig behov for vedlikehold i forbindelse med bygningsmassen og hageanlegget på prestegården. Intervjuede (B1) anser vedlikeholdsarbeid som meget kritisk fordi manglende utvendig vedlikehold vil bli påvirket av hyppigere og kraftigere regn, som forventes som følge av klimaendringer. Klimaendringene vil også få betydning for det innvendige vedlikeholdet av bygningene. Samtidig ga intervjuede inntrykk av at mye av vedlikeholdsarbeidet som utføres på prestegården er «ad-hoc». Hobøl historielag har ingen helhetlig vedlikeholdsplan, og har ikke ressurser til å jobbe med det heller, selv om det er noe de ønsker å gjøre. De har derimot hatt snekker på besøk og laget vedlikeholdsplan med kostnadsoverslag på en rekke prosjekter – alt fra dører som er blitt ødelagt til takstein som er gått i stykker og vegg som må skiftes panel på. Man regner med at OVF har vedlikeholdsplaner fordi «*de kommer av og til på turer og sjekker ut*» (B1). Men intervjuede pekte på at slike planer ikke er blitt kommunisert til de som holder til på prestegården. Intervjuede ga også inntrykk av at leietakere/brukere i enkelte tilfeller har savnet respons angående vedlikeholdsbehov som er blitt kommunisert til eieren (mer om dette er omtalt under «samarbeid»). Hobøl historielag har f.eks. sendt vedlikeholdsplanen omtalt ovenfor til OVF, men de ikke fått respons og har måtte purre på det.

Effekter og konsekvenser av klimaendringer er allerede merkbare i Hobøl prestegård. Intervjuede (B1) fortalte at store omskiftninger med fuktighet påvirket samlingen som står i låven, noe som førte til at man investerte i en varmepumpe (med prosjektmidler fra kommunen) for å skape et litt mer stabilt innneklima. Intervjuede (B2) fortalte om teglstein som hadde falt fra lyshuset som følge av storm, og om gjengroing. I tillegg var den intervjuede bekymret for ødeleggelse som eventuelt kan skapes om en storm skulle velte de største trærne på prestegården. Intervjuede har kontaktet OVF og kirkevergen om dette og bedt

dem om å fjerne noen av disse trærne, men det har ikke skjedd noe så langt. Samtidig er det mulig at Hobøl prestegård vil bli skjermet av de verste effektene som forventes i kommunen grunnet sin lokalisering. I henhold til intervjuede (B4) forventes det at Indre Østfold kommune vil være utsatt for mye vannmasser og overvann, men i henhold til intervjuede (B1) er flom ikke et problem som forventes å påvirke Hobøl prestegård, for den ligger meget høyt.

Effekter av klimaendringer er ikke noe som er blitt vurdert på en systematisk måte, hverken i forbindelse med Hobøl prestegård spesielt eller Indre Østfolds kulturminner og -miljøer generelt. Kommunen har utarbeidet en klima- og energi plan, men den sier ikke noe eksplisitt om kulturminner og -miljøer. Likevel er dette satt på dagsorden i henhold til intervjuede (B4). Intervjuede (B2) mente også at det å tilby kurs til historielag om klimavennlig vedlikehold kan være relevant fordi de ofte har ansvar for mye av vedlikeholdet. Uansett «*dit har (de) ikke kommet enda*» (B2).

3.4.3 (Unge) menneskers engasjement

Frivilliges engasjement. I Hobøl prestegård er det også mange foreninger og frivillige som bidrar. Hobøl historielag er en av hovedorganisasjonene som leier lokaler på prestegården, og drifter disse nesten utelukkende på frivillig basis. Historielaget får dekket utgifter i forbindelse med strøm, forsikring, materialer og betaling av eksternt profesjonelt arbeid, men ellers er arbeid de gjør ubetalt (f.eks. daglig drift, vaktmester og foredrag). Historielaget har ikke vært veldig flinke til å beregne verdien på arbeid som frivillige legger ned, men det anslås å være rundt 3000 timer i året. Det kan gå 30 ukentlige arbeidstimer bare i det å lede driften. I tillegg er det også frivillige som jobber med vedlikehold av hageanlegget. Og frivillige er også sentrale i tilbudet av flere aktiviteter, inkludert det som organiseres innenfor det DKS opplegget Hobøl prestegård har deltatt i. Her får Hobøl historielag en slags kompensasjon for å stille opp og legge til rette for dette, men flere bygdekvinnelag stiller også (frivillig) opp. De bidrar med god og bred kompetanse om gamle teknikker som de formidler til skolebarn samt med organisering av aktiviteter som fremmer en aktiv bruk av museer rettet mot barn og unge. Det er også alltid frivillige fra f.eks. bygdekvinnelag eller Røde Kors som stiller opp med kaffe, vafler og tilsvarende i forbindelse med «åpne dager» på prestegården.

Gjennomsnittsalderen til frivillige er høy også på Hobøl prestegård. Når historielaget ble etablert i 1977 var det mange yngre blant medlemmene. Disse har et sterkt eierforhold til prosjektet og har vært med opp gjennom årene. I tillegg har historielaget tiltrukket seg mange pensjonister. Resultatet er at historielaget bygger på noen stabile medlemmer som har holdt på lenge, med en viss fornyelse i form av pensjonister. Dermed er de frivillige i godt voksen alder, og de fleste er ikke lengre aktive i arbeidslivet (med unntak av noen få som sitter i styret).

Det er ikke tvil om at rekruttering av frivillige er veldig viktig – «*likeså som det å få mer penger*» (B3). Intervjuede er bevisst på hvor sårbar frivillig sektor er, behovet for fornyelse samt utfordringer knyttet til rekruttering av frivillige som ikke er i pensjonsalder. Ut fra egne erfaringer oppfattes sistnevnte ikke som unaturlig. Familier med barn har ofte en krevende hverdag der det er vanskelig å frigjøre tid. De frivillige som jobber med hagearbeid har prøvd å rekruttere flere frivillige gjennom gudstjenester og plakater i kirken, men de har ikke lykkes. Som en av de intervjuede sa «*mange føler det er nok med sin egen hage*» (B3). Det er også vanskelig å nå yngre mennesker som er opptatt av andre ting.

En av de intervjuede (B1) understreket hvor viktig det er å synliggjøre hvor verdifullt frivillig arbeid er. Den intervjuede sammenlignet dette med en situasjon der man ikke tar høyde for bygningsstandard i budsjetter. Budsjettet kan tilsynelatende gå i pluss mens det i virkeligheten går i minus når standarden på bygningen faller. På samme måte kan budsjettet være misvisende når man ikke tar høyde for frivillig innsats. Videre mener denne intervjuede at selv om deltakelsen av de frivillige kan kjennetegnes som stabilt så langt, er det viktig å ikke ta dette som en selvfølge. For å beskytte seg mot et eventuelt frafall av frivillige er historielaget opptatt av å få opp driften av museene og systemene på et nivå som kan tåle en nedgang i antall frivillige i en periode. Den samme intervjuede etterlyser også gode avtaler (ansvarsfordeling, leiesum) med eierne for å redusere sårbarheten i det frivillige bidraget.

Engasjement av unge mennesker. På Hobøl prestegård gjennomføres også aktiviteter og tiltak der frivillige og kommunen samarbeider for å nå ut til barn og unge. Prestegården har alltid vært en del av DKS-opplegget i Hobøl kommune. Innenfor dette opplegget har man i prestegården fått besøk av skoleelever i 6. trinn fra alle de tre skolene i tidligere Hobøl kommune, dvs. av ca. 60-70 elever. Både Hobøl historielag og flere av bygdekvinnelagene i Hobøl kommune har stilt opp på disse aktivitetene, og i henhold til en av de intervjuede (B1) har det aldri vært et problem å finne nok frivillige til å stille opp. Disse har gjennomført stasjonsundervisning og bidratt med en bredde av kompetanse som har muliggjort formidling av en rekke gammeldagse aktiviteter til skolebarn – alt fra å lage sopelimer med bjørkeris til å tvinne tau, lage is, ta seg av dyr, bruke ull fra sau og spikke seljefløyter. I tillegg har de frivillige bidratt med å legge til rette for bl.a. gamle barneleker, mat, servering, omvisninger og landhandel. Museene i prestegården er også blitt brukt aktivt i arbeidet mot barn og unge innenfor dette opplegget.

DKS-opplegget på Hobøl prestegård fungerte bra fram til 2019 i henhold til intervjuede B1, og en av de intervjuede fra kommuneadministrasjon omtalte DKS-opplegget som det «*viktigste tiltak for å nå ut til barn og unge*» (B4). Pandemien har forhindret mye av samarbeidet og aktiviteter som ellers ville ha pågått på prestegården. Men representanter fra både frivillige sektor og kommunen uttrykker at Indre Østfold kommune ønsker og har planer for å videreføre DKS-opplegget på Hobøl prestegård. Det å nå barn og unge er viktig for kommunen, og Hobøl prestegård «*skal være et besøkssted for skolebarna for å lære om levende kulturhistorie på det stedet de bor*» (B1). Kommunen og historielaget har hatt møter for å planlegge de aktivitetene som kan pågå i Hobøl prestegård og i museene innenfor DKS-opplegget.

Informantene meldte om positive erfaringer med og tilbakemeldinger om de aktiviteter man utfører på Hobøl prestegård (og ellers) for å nå ut til barn og unge. Intervjuede (B1) opplever at for de frivillige er det en glede å møte barn og formidle historien. At stabiliteten for de frivillige er stor «*må bety at de har fått mye bra ut av det*» (B1). Denne intervjuedes erfaringer er at dette også gjelder for barn og unge og at disse også opplever det som gledelig å være på stedet og oppleve en helt annen skolehverdag. I tillegg opplever den intervjuede stor entusiasme også blant lærere.

Samtidig er flere av de intervjuede bevisste på at det å få flere unge interessert i vern og bruk av kulturminner- og miljøer er en utfordring. Dette er særlig utfordrende utenfor formelle kanaler som DKS-opplegget som pågår i skoletiden og der elever må delta. Flere intervjuer anser at potensialet for å nå flere barn og unge er stort, men som en av dem påpekte (B1) er dette «*en jobb i seg selv*».

Flere av de intervjuede etterlyser tiltak som kan bidra til å nå flere barn og unge. Dette kan være praktiske tiltak som busstransport og bedre tilrettelegging for at skoler og barnehager kan benytte Hobøl prestegård som arena for praktisk undervisning (B1). For intervjuede som representerer kommunen er det særlig viktig å tilpasse formidling til barnas og unges interesser. Dette mener de kan være utfordrende, og de synes at da er det viktig at man se på ting fra deres perspektiv. I denne forbindelse lurer en av dem (B2) på om gjennomsnittsalder blant frivillige kan være en hindring for dette. Tiltak som nevnes av disse intervjuede var 3D-filmer om lokale kulturminner og -miljøer (f.eks. dataspill for unge om slekteskatten), moderne formidlingsformer (film, lyd, «augmented reality»), barnebøker, teatergrupper samt aktiviteter som ungdommen blir fascinert av (f.eks. ZIP line). Samtidig mener intervjuede B4 at det er viktig å balansere dette mot det å bevare autentisitet til stedet, og at det ikke er mulig (ressursmessig) eller relevant å ta i bruk alt dette, når man vil framvise stedet kun en gang i året (noe som hun mener er tilfelle ved Hobøl prestegård). I tilfellet småbarn mener en av intervjuede (B2) at det er viktig å tenke på hva foreldrene ønsker, for det er disse som bestemmer.

En av de intervjuede (B2) ga uttrykk for at det hadde vært ønskelig å koble prosjekter relatert til kulturminner mot barn og unge i enda større grad. Samtidig mener en annen av de intervjuede (B1) at det er viktig å være oppmerksom på koblinger mellom brukere i ulike aldersgrupper. Denne intervjuede føler at det ofte skapes en motsetning mellom barn og unge, på en side, og pensjonister på den annen side, når man søker om midler for å iverksette prosjekter. Intervjuede opplever at det er behov for at man anser verdien som ligger i de aktiviteter som pensjonister gjør (f.eks. samling, framvisning av gamle jordbruksredskaper) for barn og unge. Med intervjuedes ord: «*Det å ta vare på gamle ting er i høyeste grad en aktivitet for barn og unge*» (B1). Det er aktiviteter pensjonister driver med som muliggjør at de «*har noe å vise fram*» til barn og unge når disse besøker prestegården, noe som igjen «*kan på en måte så noen frø*».

3.4.4 Økonomiske aspekter

Hobøl prestegård leies ut av Opplysningsvesenets fond til ulike brukere. Etter gjennomgang av intervjuene er det rimelig å si – uten at noen av de intervjuede eksplisitt har gitt uttrykk for det – at den daglige driften av prestegården i praksis er oppstykket mellom mange typer aktører, for det meste sivilorganisasjoner og frivillige, og at økonomien er basert på en del faste og variable midler som også kommer fra ulike kilder/aktører.

Hobøl historielag overtok driften av museer og samlinger i prestegårdslåven ved kommunesammenslåingen, og dermed overtok de også driftsmidlene Hobøl kommune hadde brukt frem til den ble slått sammen med de andre fire kommuner til Indre Østfold kommune. Disse midlene dekker utgifter i forbindelse med bl.a. strøm og forsikring. Ingen av disse midlene dedikeres til å lønne arbeidet som legges inn av historielagets medlemmer. Dette arbeidet er utelukkende frivillig. I tillegg til disse midlene søker historielaget om midler i forbindelse med vedlikeholdsarbeid, bl.a. for å betale eksterne håndverkere og materialer.

Kirkevergen har også dedikert et lite budsjett til klipping av gress i kirkegårdshagen, og frivillige som jobber med hageanlegget fikk dekket utgifter til bl.a. frø fra dette budsjettet fram til kommunesammenslåingen. Nå som administrasjon sitter i Askim er det uklart om denne samarbeidsavtalen vil videreføres. En av de intervjuede har vært i kontakt med menighetsrådet for å avklare hvor de kunne få refundert utgifter. Den intervjuede ble fortalt at

henvendelsen skulle sendes videre til kirkerådet, men på tidspunktet intervjuet ble gjennomført hadde vedkommende ikke fått noen tilbakemelding.

Et aspekt som trekkes fram av en av de intervjuede er at det er viktig å synliggjøre verdien av det frivillige arbeidet. Den intervjuede mener det er viktig å bokføre dugnadsarbeid i regnskapet og at eiere tar hensyn til dette arbeidet i leieavtale, dvs. i kalkulering av leiesum.

Den intervjuede ga uttrykk for at kommunesammenslåingen har påvirket midlene Hobøl prestegård fikk via kommunen. Det ble nevnt at i forbindelse med sammenslåingen har Indre Østfold kommune laget nye samarbeidsavtaler med 12 kulturmiljøer for å fordele midler på en måte som utjevner tidligere forskjeller mellom kulturmiljøer lokalisert i ulike tidligere kommuner. Kommunen har satt opp kriterier for fordelingen av midler, som bl.a. avhenger av hvor mye bygningsmasse man eier og har ansvar for. I henhold til en av de intervjuede er beløpet begrenset til 10-15000 kroner, hvis en forening (som f.eks. Hobøl historielag) ikke eier bygningsmassen. Dette kan bety at når en forening som Hobøl historielag i praksis tar seg av mye av vedlikeholdet er de nødt til søke om midler for dette, siden de ikke eier stedet.

Gjennom disse intervjuene blir det også tydelig at driften av kulturmiljøer i Indre Østfold kommune er avhengig av ulike type tilskudd fra ulike aktører. Midler skaffes via kommunen, ordninger fra Viken fylkeskommune som f.eks. «KulturArvOpplevelser», direkte henvendelser til eiendomseiere, næringslivet og andre. For å illustrere dette nevnte en av informantene Vang-hus prosjektet der både Hobøl Historielag, kommunen og næringslivet gikk inn med penger.

3.4.5 Samarbeid

Samarbeid mellom ulike type aktører – deriblant Indre Østfold kommune, Opplysningsvesenets fond, lokale historielag, frivillige og Kirkeverge – er også viktig for Hobøl prestegård for å få driften gå rundt. Pandemien som har sammenfalt med kommunesammenslåing og en rekke administrative/organisatoriske endringsprosesser har satt noen grenser for flere samarbeidsprosesser.

Hobøl historielag leier noen lokaler i prestegården av Opplysningsvesenets fond og har påtatt seg «*vaktmesterrollen*» for noen av disse bygningene. Midler historielaget får fra kommunen er for driften av museene og ikke for vedlikeholdsarbeid, og historielaget er avhengig av en god dialog med eieren for å få vedlikeholdsarbeidet gjort. Denne dialogen ble beskrevet som «*trøblete*» av en av de intervjuede som «*ikke var helt fornøyd med framdriften og kommunikasjonen*» (B1). En annen av de intervjuede nevnte at de har savnet respons fra eieren i enkelte tilfeller der man har kommunisert behov for vedlikeholdsarbeid (f.eks. i forbindelse med rensing av dam eller faren trær utgjør for noen av bygningene). I andre tilfeller har eieren derimot stilt opp med midler via kommunen (f.eks. for å rette opp et tett utløpsrør som gjorde at hageanlegget ble våtere enn det burde). Manglende dialog mellom leiere/frivillige på den ene siden og eieren på den annen siden kan muligens tilskrives at OVF er i en overgangsfase hvor de (og eiendommene de eier) skal splittes mellom kirke og stat, noe som kan ha ført til noe «*handlingslammelse*» (B1).

Kommunesammenslåingen har også skapt noe uforutsigbarhet for de frivillige som jobber med vedlikehold av hageanlegget. I henhold til en informant (B3) blir ikke de som ikke er organisert informert om prosesser som kan berøre deres arbeid, noe som kan oppleves som

en ulempe. Frivillige som vedlikeholder hageanlegget hadde en samarbeidsavtale med kirkevergen hvor de fikk noen midler for å dekke utgifter i forbindelse med arbeidet (f.eks. kjøpe frø). Ved kommunesammenslåingen er hovedadministrasjon flyttet til Askim, og de frivillige har ikke lenger den nære kontakten til kirkevergen. Dette har ført til at de ikke har fått gjort en del arbeid fordi de er usikre om de vil få utgifter refundert.

Hobøl historielag samarbeider også med andre aktører om bevaring, bruk og formidling av lokalhistorien. Historielaget har jobbet med både kommunen, Sparebankstiftelsen og Statens vegvesen i utstillingen av Vang-huset. I tillegg samarbeider de også med de andre fire historielagene i Indre Østfold kommune med tanke på å berike hverandres arbeid og supplerer hvert av lagenes tilbud. De jobber også indirekte – innenfor DKS – med andre frivillige grupper (f.eks. bygdekvinnelaget). Strukturen Hobøl historielag inngår i er også et viktig støtteapparat til det lokale historielaget. Østfold historielag legger til rette med møter og kurs, mens Landslaget for lokalhistorie sørger for bl.a. momskompensasjonsmidler.

Indre Østfold kommune samarbeider også med en rekke «*kulturmiljøorganisasjoner*» (B2) for å samordne arbeid disse gjør innenfor kulturmiljøfeltet, deriblant historielag, bygdemuseer, fylkesmuseum, samlinger, festningsverker og Østfold museum. Samarbeidet mellom kommunen og de frivillige og de lokale historielagene er framhevet av en av de intervjuede (B4) som også mener at det er viktig at kommunen legger til rette for at disse organisasjonene kan utføre sitt arbeid. I noen tilfeller kan dette skje ved å stille opp med penger, i andre med kompetanse og rådgivning. Kommunen har også samarbeidet med Viken fylkeskommune om skjøtsel av flere kulturminner fra jernalderen der fylkeskommunen har stilt med infotavler og midler.

3.5 Innspill om andre kulturmiljøer i Viken

Informantene refererte til andre kulturminner og -miljøer i Indre Østfold kommune for å illustrere hvordan disse bidrar til å tilfredsstille samfunnsbehov.

Et av disse eksemplene er Høytorp festning i Mysen som først ble bygget som forsvarsanlegg mot svenskene i forbindelse med løsrivelse av Norge fra Sverige, og så brukt som fangeleir av tyskerne under andre verdenskrig. Festningen består av i alt ca. 20 bygninger og et stort skogområde. Festningen – som i dag er kommunalt eid og fredet – brukes aktivt av ulike brukere til ulike type formål: formidling av historie (utstilling av kanonen, militær uniform), **kulturrelaterte formål** (f.eks. i forbindelse med konserter og førjulsdager), **idretts- og rekreasjonsaktiviteter** (downhill bakke, vinterløype av idrettslag, street håndball/fotball/basket, frisbiegolf-bane), **restaurant, kunsthåndverk og barnehage**.

Høytorp festning er alltid i bruk, men kommunen jobber nå med planer om å sette dette kulturmiljøet i et større system. Bl.a. har man startet prosjektet «Fredssenter» rettet mot barn og unge som er nærmere omtalt i avsnitt 3.4. Lignende gjelder for Trøgstad festning som kommunen også gjerne vil koble mot dette prosjektet.

Indre Østfold kommune har også jobbet med skjøtsel og formidling av kulturminner fra jernalderen. Dette arbeidet krevde bidrag fra et eksternt firma, for kommunen hadde ikke selv kapasitet (og kanskje ikke kompetanse) til å prioritere dette. I samarbeid med fylkeskommunen og andre private aktører har kommunen jobbet for å øke oppmerksomheten rundt disse kulturmiljøene. For å illustrere dette refererer intervjuede A2 til et formidlingsarbeid (utstilling) kommunen iverksatte i samarbeid med andre aktører for å øke bevisstheten om

en av Norges største gullskatter (mynter, smykker, pynt som til sammen veide nesten halv kilo) som ble funnet i 1859 i Slitu, som også var et viktig knutepunkt og markedssenter i sin tid. Her ble det lagt vekt på å sette opp utstillingen et sted der folk oppholder seg i (kjøpesenter). Intervjuede B2 oppfatter at formidlingsarbeid rettet mot regionens egen befolkning også er viktig og kan bidra til å **bygge opp lokal stolthet og kjempe mot omdømme og mindreverdighetskomplekset** knytet til utfordringer som preger regionen (arbeidsledighet, lav utdanning og dårlig helse).

Et annet initiativ som intervjuede B2 brukte for å illustrere bruk av kulturminner og -miljøer er pilotprosjektet «den gylne linje» der ideen er å bruke flere jernbanestasjoner i kommunen og koble disse til sykkelutleie, kafe, kulturarena, osv. for å tilby sømløse og grønne turer der man kan besøke kulturminner og naturperler og nytte lokal mat.

Andre eksempler der kulturmiljøer er blitt tatt i bruk er Vestre Bøen gård, Spydeberg prestegård, Askim prestegård, Romsåsen gruver, Askims sentrum, Vang-huset og Kjerringtorget. Ved sistnevnte kunne man søke om bod for å stille ut og selge ulike produkter (toving, strikking, osv). Torget var organisert av frivillige sentralt i et gammelt kommunehus i Elvestad og var veldig populært, men ble lagt ned fordi det var endringer i forhold til parkeringsplasser rundt kommunehuset, noe som har ført til at dette nå står tomt. Vang-huset er en gammel stue som lå midt i den nye traseen for E18. I en periode stod det foran Stortinget i form av et kunstverk, noe som fikk mye oppmerksomhet. Etterpå overtok Hobøl Historielag huset og fikk det flyttet og bygd opp igjen langs E18 på en stor parkeringsplass (på Knapstad) med glasshus over seg for å bevare det gamle huset. Det har vært en viss uenighet mellom historielaget og kunstneren om dette, noe som igjen har skapt mye oppmerksomhet. På Romsåsens nedlagte nikkelgruve i Askim har man også jobbet med å tilby opplevelser inne i og utenfor gruva, som har tiltrukket seg mange besøkende. Stedet har blitt brukt som kulisse til team-building, bedriftstilstelninger, filminnspilling og tv-produksjoner. Også Askims sentrum fikk mye ros for gjenbruk av den store gamle bygningsmassen som er viktig for steds- og byutvikling og stedsidentitet.

Deltakere som ble intervjuet i forbindelse med Lier bygdetun refererte også til andre kulturminner og -miljøer. Det ble f.eks. påpekt av intervjuede A2 at bygninger som er i privat eie også representerer en viktig utfordring for vern av kulturminner og -miljøer, først og fremst i bymiljøer, men også i Lier kommune. Manglende motivasjon for å ta vare på kulturminner kan fort føre til at disse forfaller. Kommunen prøver å fange opp disse casene og jobbe for å unngå dette ved å f.eks. sende ut varsler, informere eiere om muligheter for «vern gjennom bruk» og ved å fordele ansvar om kulturminner og -miljøer på tvers av kommunale etater. Selv om man opplever en større interesse for å verne bygninger, er det vanskelig å unngå at bygninger går tapt (penger nevnes ofte). Kommunen har formelt sett mulighet til å pålegge tiltak og sikring i henhold til Plan- og bygningsloven, men terskelen for å gjøre dette er høy og det skal være svært tungtveiende argumenter til for å gjøre dette, eksempelvis at bygget er til fare for liv og helse. I henhold til informanten er det viktig å ha en dialog. Denne utfordringen er delvis relatert til en annen som ble nevnt av intervjuede A5, som pekte på at behovet for rådgivning til vanlige huseiere med verneverdige hus er mye større enn det fagfolk som jobber med bygningsvern klarer å fylle.

Lier kommune jobber mye sammen med frivillige også i vern og bruk av andre kulturminner og -miljøer. Pilegrimsforeningen har f.eks. tatt ansvar for vedlikehold, ettersyn og formidling av pilegrimsleden og en ny St. Halvards turrunde, bl.a. ved å lage skilt. Det er mange som

jobber med prosjekter de brenner for, bl.a. det lokale historielaget, men også andre grupper som *«fordyper seg i enkelte områder eller historier som de synes fortjener oppmerksomhet»* (A2). Kommunen prøver å samarbeide med dem og koble dem sammen. I tillegg bidrar frivillige til andre oppgaver som berører andre kulturminner og -miljøer, deriblant beredskapsøvelser og -scenarier for sikring av lavinedaler som er blitt kartlagt av kommunen. Generelt er Lier kommune veldig opptatt av å engasjere og beholde frivillighet, og en av de intervjuede (A3) beskrev flere tiltak som er relatert til å støtte frivillighetsarbeids og kulturorganisasjoner: kommunes frivillighetspolitikk; årlige frivillige møter; økonomisk støtte; bistand og informasjon om hvor man kan søke om midler samt hvordan man organiserer seg; økt synlighet via nettsider. I forbindelse med sistnevnte sa intervjuede at *«Lier opplevelser»* er en nettside som *«er veldig myntet på ungdom»* der man finner lenker til alle organisasjoner. Flere av de intervjuede verdsatte arbeidet som legges ned av frivillige høyt. Dette arbeidet beskrives som en *«imponerende innsats»* (A2). Kommunen anser at *«det å ha frivillige som jobber med saker som de brenner for og er opptatt av og opplever å gjøre noe meningsfylt i felleskap»* er *«en kjemperessurs»* (A2). Frivillige omfatter fagfolk med en stor bredde av kompetanser som påtar seg en stor bredde av oppgaver og prosjekter. I enkelte tilfeller *«kanskje for store»* (A2).

Frivillig innsats er også avgjørende i andre kulturmiljøer i Indre Østfold kommune som f.eks. Spydeberg, Vestre Bøen og Askim prestegård, selv om disse har en annerledes organiseringsform (stiftelse) enn Hobøl prestegård. I disse casene har man et eget styre og eget økonomiansvar, men også her bidrar mange ildsjeler og et stort antall frivillige til mange av aktivitetene og til vedlikeholdet. Den intervjuede trakk også fram erfaringer med arbeid rettet mot barn og unge fra andre kulturminner og -miljøer i kommunen, som *«Fredssenteret»* på Høytorp festning (se over). Den intervjuede (B2) framhevet dessuten arbeidet gjort av Husflidlaget. Intervjuede mener at laget er flinke til å ha kurs (f.eks. broderikurs, toving) og til å formidle gamle tradisjoner til barn og unge. I henhold til den intervjuede er dette noe som laget til og med har klart å opprettholde under pandemien, ved å sende små pakker med ferdig materiell som man kunne bruke. Den samme intervjuede trakk også fram arbeid av bygdekvinnelaget i Hobøl som er flinke til å formidle kultur og mattradisjon ved å f.eks. servere havre- og byggrynsgrøt til barn på barneskolene 2 til 3 ganger i uka. Intervjuede B4 trakk også fram eksempler på festningen og Romesåsen gruver der man har satt opp en ZIP-line. Intervjuede B2 tror også at forholdet som barn og unge får til kulturminner oppstår gjennom å være fysisk til stede (som f.eks. i tilfelle barnehage i Høytorp fort) samt ved å kontinuerlig tilførsel gjennom opplevelser og interaksjoner, vekker interessen for kulturminner og -miljøer gjennom hele oppveksten.

Bygningsvernsenter er en annen viktig aktør på kulturminnevernfeltet i Viken fylkeskommunen. Senteret har ingen formell ungdomsstrategi, men det jobbes for å vekke interesse blant unge i bygningsvern. De driver med kunnskapsformidling til videregående skoleelever innenfor kursvirksomheten og inviterer alle videregående elever i byggfag på 2. trinn til bygningsvernsenteret. Senteret har også planer for å øke satsingen overfor elevene i bygningsfaget og lære dem om gamle byggemetoder. Satsingen som heter *«historisk tømring for videregående skoler»* (A5) er midlertidig blitt stoppet av pandemien. I tillegg bistår bygningsvernsenteret også interessenter til å finne lærlingplass.

Responser på aktiviteter som organiseres av Bygningsvernsenteret karakteriseres som positiv med tanke på å vekke ungdoms interesse. Intervjuede (A5) nevnte at de har lagt merke til at 1 til 3 stykker blant elevene som besøker Bygningsvernsenteret pleier å fatte stor inter-

esse for det gamle håndverket, og at det er en del unge håndverkere blant deltakere i kursrekken som senteret organiserer. Intervjuede omtalte en gruppe med unge mennesker (20-30) som «*særlig gledelig*» (A5), disse jobber innenfor bygningsvernfeltet i Hallingdal. Samtidig trakk intervjuede A5 fram en viktig generell utfordring som kan hindre interesse blant unge for vern av kulturminner og -miljøer. Unge som har et fagbrev i byggfag (svennebrev eller mesterbrev) og en tilleggsutdanning i bygningsvern møter ofte et dilemma når de skal ut å jobbe. Nybygging av hytter er ofte bedre betalt, og det å velge en jobb innen bygningsvern kan i praksis bety å akseptere en nedgang i lønn til tross for at man har skaffet seg ekstra kompetanse. I henhold til den intervjuede fører dette til at man får med seg bare de som er veldig interesserte i lokalhistorie som ofte er de som er fra gård, har gamle bygninger å sette i stand og har tradisjoner for å drive med lafting i familien.

4 Oppsummering og refleksjoner

4.1 Hovedresultater fra analysen

Kulturmiljøer er veldig enkelt sagt spor etter mennesker og finnes derfor overalt der mennesker har oppholdt seg. De finnes derfor i alle nærmiljø, men hvordan den lokale bruken er finnes det liten kunnskap om. Det er nok også stor variasjon i hvordan man tar i bruk lokale kulturmiljøer. I forbindelse med regionreformen ble flere oppgaver i kulturmiljøforvaltningen overført fra staten til regionene. Samtidig vedtok et enstemmig Storting nye mål for kulturmiljøpolitikken. Målene markerer en dreining i kulturmiljøpolitikken, fra at det skal tas vare på og hva som skal tas vare på, til at det som er tatt vare på skal tas i bruk. I dette prosjektet har vi derfor sett nærmere på:

1. Hva som finnes av relevant litteratur, finnes det litteratur på tilgrensede problemstillinger som kan hjelpe til med å belyse de andre FoU-spørsmålene, og er policy-dokumenter og strategier i samsvar med overordnede mål?
2. Hvilke er (nye) samfunnsbehov i fylket i lys av de nye nasjonale målene samt fylkeskommunens og OVFs strategier?
3. Hvilke type vedlikehold og bygningsmetoder egner seg best med tanke på klimaadringer fylke er mest utsatt for?
4. Hvordan kan bruk av kulturmiljøer bidra til å tilfredsstille samfunnsbehov i lys av utfordringer som preger fylket?
5. Hva er det som øker lokalt engasjement, særlig blant unge?
6. Hvordan kan man måle de samfunnsøkonomiske nyttevirkningene av et utvalg av rurale kulturmiljøer i Viken?

4.1.1 Gjennomgang av relevant litteratur og dokumenter

I forbindelse med prosjektet har det vært gjennomgått ulike policydokumenter, strategidokumenter for både Viken fylkeskommune og Opplysningsvesenets fond, og for kommunene hvor casene er hjemmehørende. I tillegg har det vært gjennomført litteratursøk som beskrevet i kapittel 2.2.

4.1.2 Samfunnsbehov i fylket sett i lys av de nye nasjonale målene

De nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken er:

1. Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og til å ta vare på et kulturmiljø
2. Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging
3. Et mangfold av kulturmiljøer skal tas vare på som grunnlag for kunnskap for opplevelse og bruk.

Det har ikke kommet føringer fra staten hva som legges i målene eller hvordan de nås, fylkene står dermed, foreløpig, relativt fritt til å tolke disse målene selv. Det siste målet ligger tettest opp til det som har vært de tidligere nasjonale målene, slik at man må anse at mangfoldet allerede finnes og at det er kunnskap, formidling og bruk. I stor grad henger dette sammen med det første målet og i vårt prosjekt har vi sett at dette skjer gjennom frivillig sektor og gjennom DKS. Med andre ord skjer dette i kommunene, men med støtte fra fylket.

Det andre nasjonale målet fanges opp gjennom flere av de overordnede planene i fylket og ved at kulturarvsavdelingen er involvert i ulike prosesser både dirkete gjennom at de har vedtaksmyndighet, er høringsinstans eller ved at de på annen måte engasjerer seg.

4.1.3 Lier bygdetun og Hobøl prestegård har positivt bidrag for samfunnet

Lier bygdetun og Hobøl prestegård er på mange måter to relativt like case når det gjelder dagens bruk, selv om utgangspunktet er ulikt. Lier bygdetun er et tun av ulike bevaringsverdige bygninger som er flyttet fra ulike steder i Lier til bygdetun, som opprinnelig var en gård som brant ned til bunnen. Hobøl prestegård var i Opplysningsvesenets fonds eie og huset sognepresten og hans familie. I dag leies selve prestegårdsbygget ut til en familie, mens resten av anlegget benyttes av to til tre ulike lag og foreninger.

Bruken er som sagt lik, men der Lier bygdetun har en fast ansatt og to i deltidsstillinger samt noen prosjektstillinger, er Hobøl prestegård i all hovedsak basert på frivillig arbeid, selv om vedlikeholdet skjer i regi av OVF.

Dette bidrar til at tilbudet av aktiviteter ved Lier bygdetun er høyere enn ved Hobøl prestegård, eksempelvis i tilbud til opplæring av flyktninger og gjennomføringen av sommerskoletilbudet.

Begge casene tilbyr et opplegg i forbindelse med den kulturelle skolesekken, DKS, dette skjer i hovedsak i regi av de frivillige. At DKS gjennomføres nesten utelukkende med frivillig arbeid i våre to case kan være tilfeldig, men det kan like gjerne være systematisk. Dette gjør kulturarv som del av den kulturelle skolesekken svært sårbar, og mer kunnskap om dette trengs.

Casene viser at frivillige bidrar med mye arbeidsinnsats, noe som holder liv i kulturmiljøene. Men like viktig kan det være at kulturmiljøene skaper en arena for de frivillige og at dette kan være forebyggende for en del aldersrelaterte utfordringer. Dette forprosjektet har ikke gått i dybden av denne problemstillingen, men også dette bør undersøkes nærmere. Om så er tilfelle vil det også her være mulig å systematisk legge mer og bedre til rette for frivillig arbeid som både kan bidra til barns læring og til å forebygge aldersrelaterte utfordringer.

Kulturmiljøer kan benyttes som attraksjonskraft for å tiltrekke seg nye innbyggere i konkurranse med andre bosteder, begge casene ligger godt innenfor det som er naturlig å definere som arbeidsmarkedsregionen Stor-Oslo. Forprosjektet har ikke gått inn i denne problemstillingen.

4.1.4 Klimaendringer er ikke noe man planlegger for

Casene, og særlig Hobøl prestegård, illustrerer at det er behov for vedlikeholdsarbeid. Vern og bruk av kulturhistoriske bygninger har alltid krevd jevnlig vedlikehold, slik en av informantene påpekte. Likevel ga den intervjuede uttrykk for at behov for klimatilpasning ikke er tilstede i samme grad. Verken Lier bygdetun eller Hobøl prestegård planlegger for effekter og konsekvenser som klimaendringene kan ha for bygningsmasse og -miljøer og/eller deres bruk, eller hvordan deres plassering i landskapet kan påvirke eksempelvis sannsynlighet for vanninntrenging i kjeller ved store regnskyl. Både Lier kommune og Indre Østfold kommuner har utarbeidet klima- og energiplaner, men disse tar ikke eksplisitt høyde for kulturminner og -miljøer. Dette kan skyldes at effekter av klimaendringene ikke for fullt er synlig i alle deler av samfunnet enda. Men det kan også skyldes at man finner det vanskelig å skille mellom «vanlig» vedlikeholdsarbeid og vedlikeholdsarbeid som kreves som grunnnet klima-

endringer. Den type utfordringer er påpekt i en studie som så på klimatilpasning i et utvalg av nasjonalparker i USA (Casey & Becker, 2019). Forfattere fant at nasjonalparkforvaltere ofte så påvirkninger som de kunne assosiere med klimaendringer, men fant det vanskelig å skille disse effektene fra normalt vedlikeholdsarbeid, og at dette kunne føre til at de ikke handlet tilsvarende de endringene de så (Casey & Becker, 2019).

At kommunen ønsker å bruke livsløpsanalyser av materialer i kommunale byggeprosesser anses som positivt for kulturminner og -miljøer siden bruk av slike analyser kan bidra til å synliggjøre potensial av det å bruke kulturminner for ressursbesparelser og utslippskutt. Samtidig er det opplagt at en klimastrategi som tar mer eksplisitt høyde for kulturminner kunne bidra til at enkelte kulturminner setter større fokus på klimarelatert problemstillinger. En slik klimastrategi kunne f.eks. gi noen retningslinjer/veiledning for å hindre at eventuelle endringer i funksjon ikke bidrar til klimautfordringer kommunen har identifisert.

4.1.5 Økt engasjement særlig blant barn og unge, avhenger av rekruttering blant de eldre

Ved å la de frivillige arrangere formidlingsaktiviteter for skolene gjennom DKS, bidrar kulturmiljøene til å formidle (lokal)historien, på tvers av generasjoner. Imidlertid er denne delen av den kulturelle skolesekken svært sårbar da den i disse to casene er helt avhengig av den frivillige innsatsen, og de frivillige som engasjerer seg ser ut til å få en høyere alderssammensetting uten at det fylles på nedenfra. Videre pekes det på at det er en endring i ønsket om å delta som frivillig ved at man tidligere ønsket å bidra på et mer administrativt nivå, mens ønsket nå er mer prosjektbasert både i forhold til aktivt å delta i eksempelvis restaurering, og at når man deltar er det i mer tidsavgrensede perioder slik at man på andre tider av året kan feriere over lengre perioder i utlandet. Dette må også sees med bakgrunn i at de fleste frivillige som rekrutteres til dette er pensjonister.

Utfordringen ligger kanskje derfor i hvordan kommunene best kan legge til rette for at frivillig sektor kan bidra slik at flere lar seg rekruttere. Det at de frivillige sitter igjen med en følelse av å ha vært nyttige og bidratt til noe meningsfylt og også lært noe selv er mest sannsynlig nøkkelen.

Kulturmiljøer er en god arena for å oppfylle alt dette da det å bidra til å ivareta å formidle kunnskap om kulturmiljøer bidrar til å få kjennskap til sin egen fortid samtidig som man bidrar til å bringe kunnskapen videre til den oppvoksende generasjon, en følelse av kontinuitet.

Å arrangere sommerskole hvor barna får oppleve hvordan det var å leve for hundre år siden gjennom en uke har fått svært gode tilbakemeldinger ifølge de intervjuede. Barna for også invitere foresatte på et måltid siste dagen som igjen øker formidlingen av kulturmiljøet til enda flere. Sommerskolen har imidlertid begrenset med plasser og arrangeres kun en uke i året. Å gi ungdom jobb på kafeen som er åpen i helgene på sommeren kan også bidra til å øke engasjement og ikke minst bidra til kjennskap til at stedet finnes og at det er mulighet for ekstrajobb her.

4.1.6 Gjennomgang av samfunnsøkonomiske metoder

Med bakgrunn i en rekke studier har vi vurdert ulike samfunnsøkonomiske metoder som kan benyttes for å vurdere kulturmiljøer i rurale områder. Vi har gjort dette med utgangspunkt i

et «Samlet økonomisk» rammeverk hvor vi ser på kulturmiljøer som ikke-fornybare goder. Vi har vurdert at noen metoder, som hedonisk prismetode, antakeligvis ikke vil være en fornuftig metode å bruke. Betingede verdsettingsstudier og ringvirkningsanalyser vil derimot kunne bidra til å belyse verdien av kulturmiljøer i rurale områder. Denne type analyser vil eksempelvis kunne benyttes dersom man skal gjennomføre konsekvensutredninger eller konseptvalgsutredninger i forbindelse med større offentlige investeringer.

4.2 Anbefalinger for et mulig hovedprosjekt

Alle informantene fremhevet viktigheten av frivillig arbeid, og at rekruttering av flere frivillige og fornyelse av den frivillige sektoren er en viktig utfordring man er nødt til å jobbe med framover. Noen av de intervjuede kom med forslag om tiltak som kunne bidra til å rekruttere flere. Noen etterlyste også undersøkelser for å finne ut hva kan få individer i ulike faser av livet til å engasjere seg i kulturmiljøer. Dette kan man undersøke i et hovedprosjekt, hvor man både kan gjennomføre eksplorative undersøkelser samt teste metoder og tilnærminger for å tiltrekke seg flere frivillige.

De nye nasjonale målene dreier seg i stor grad om demokratisering av kulturmiljøene gjennom tilgjengeliggjøring for befolkningen, og gjennom dette prosjektet har vi sett at dette i dag i stor grad løses gjennom den frivillige sektoren. Dermed blir spørsmålet hvordan man bedre kan legge til rette for dette. Et eventuelt hovedprosjekt kan også bidra til å teste ut teknologiske løsninger gjennom eksempelvis apper som deltakere kan benytte for å gjøre det lettere å følge med på aktiviteter man har lyst å delta på. Løsningene kan også gjøre det lettere for dem som arrangerer aktiviteten å annonsere dem.

For de frivillige er det også viktig at deres bidrag synliggjøres og ikke tas for gitt. Det å bruke antall timer som legges inn av frivillige i budsjetter og årsrapporter er viktig for dette. Imidlertid kan det også være relevant å utvikle verktøy som kan gå utover dette for å bidra til å øke bevisstheten over bredden av kompetanser som frivillige bringer med seg, samt synliggjøre ringvirkninger og konsekvenser av frivillig arbeid som f.eks. vekke interesse blant barn og unge.

Det å tiltrekke seg barn og unge utenfor de formelle oppleggene (DKS) ble også betegnet som utfordrende av de fleste intervjuede. Derfor er det også behov for å gjennomføre analyser rettet mot disse aldersgruppene, bl.a. for å finne ut hva disse ønsker seg av aktiviteter og tilrettelegging for å bruke kulturmiljøer i enda større grad.

I forlengelsen av problemstillingene (hvordan man kan vekke interesse for å engasjere seg som frivillig, og hvordan man kan tiltrekke seg flere barn og unge) kan det være relevant å undersøke om og hvordan arbeid rettet mot barn og unge i kulturmiljøer kan gi positive effekter når disse oppnår voksen alder. Dette er vanskelig å gjøre i tversnittstudier, men i et hovedprosjekt kunne man legge grunnlag for metodeopplegg som kan iverksettes for å vurdere slike effekter over lengre tidsperioder.

Videre kan det også være relevant å undersøke om rekruttering av flere barn og unge kan bidra til nye måter å jobbe på, f.eks. om det kan vekke større interesse og bevissthet om kulturmiljøers rolle i arbeidet med å dempe og tilpasse oss til klimaendringene.

I et eventuelt hovedprosjekt kunne man også se for seg å ha caser hvor du har rollemodeller og replikatorer, hvor rollemodellen for eksempel arrangerer «sommerskole fra gamle dager» og hvor replikatoren gjør dette til sitt eget opplegg det påfølgende året.

Casenes økonomi av casene bygger på ulike typer finansieringskilder, og er i stor grad prosjektbasert, noe som gir lite forutsigbarhet. Det å få midler til vedlikehold virker å være særlig krevende, for dette er mindre attraktivt å finansiere. For noen kulturmiljøer kan det være mindre aktuelt å bli en del av konsoliderte museumsopplegg i frykt for å miste noe av det lokale engasjement og forankring. Dette kan ekskludere dem fra finansieringsmuligheter, til tross for at de også bidrar til bevaring og formidling, i tillegg til å tilfredsstille andre samfunnsbehov (f.eks. inkludering, identitetsbygging og rekreasjon). Et hovedprosjekt kunne teste, undersøke og foreslå ulike typer modeller for å bedre forutsigbarheten og samtidig ikke kompromittere lokal forankring.

I dette prosjektet har vi begrenset oss til å se på hvilke typer vedlikehold og bygningsmetoder som egner seg best med utgangspunkt i de klimaendringer Viken er mest utsatt for. I et hovedprosjekt vil vi kunne se på et bredere omfang av tilpasningstiltak med tanke på samspill mellom disse og indirekte konsekvenser at tiltak rettet mot å tilfredsstille samfunnsbehov som f.eks. energieffektivisering eller utbygning av nødvendig infrastruktur. Et hovedprosjekt ville også kunne utvide fokus til rollen av kulturminner og -miljøer i møte med klimaendringer og se på f.eks. rollen som kulturlandskaper kan ha for trygghet under klimarelaterte katastrofer (Brabec & Chilton, 2015) samt for å informere framtidig klimatilpasning (Brewer & Riede, 2018).

Referanser

- Ahlfeldt, M.G.; Holman, N. (2017). Distinctively different: a new approach to valuing architectural amenities. *The economic journal*. ISSN 0013-0133
- Ahlfeldt, M.G., Maennig (2010) Substitutability and Complementarity of Urban Amenities: External Effects of Built Heritage in Berlin. *Real Estate Economics* vol. 38
- Aigwi, I. E., Egbelakin, T., Ingham, J., Phipps, R., Rotimi, J. and Filippova, O. (2019). A performance-based framework to prioritise 57pril57tilized historical buildings for adaptive reuse interventions in New Zealand. *Sustainable Cities and Society* 48 (2019) 101547
- Aigwi, I. E., Ingham, J., Phipps, R. and Filippova, O. (2020). Identifying parameters for a performance-based framework: Towards 57pril57tilize 57pril57tilized historical buildings for adaptive reuse in New Zealand, *Cities* 102 (2020) 102756
- Akershus fylkeskommune (2019). Regional Plan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus. Strategier, retningslinjer og handlingsprogram. Vedtatt av fylkestinget 25.11.2019
- Amato, C., Bevilacqua, G., & Ravagnan, C. (2021). The abandoned railway heritage: From problem to opportunity for the regeneration of minor historic centres. *Smart Innovation, Systems and Technologies* 178 SIST, pp. 1735-1745
- Boro, M. & Hermann, C. (2014). Vurdere risiko og planlegge tilpasningstiltak. Veileder for forvaltning av kulturmiljø i et klima i endring. *Adapt Northern Heritage* (2017- 2020)
- Bosone, M., & Ciampa, F. (2021). Human-centred indicators (HCI) to regenerate vulnerable cultural heritage and landscape towards a circular city: From the 57pril (NY) to ercolano (IT). *Sustainability* (Switzerland), 13(10)
- Brabec, E. & Chilton, E. (2015). Toward an ecology of cultural heritage. *Change Over Time*, Volume 5, Number 2, Fall 2015, pp. 266-285
- Brewer, J. & Riede, F. (2018). Cultural heritage and climate adaptation: a cultural evolutionary perspective for the Anthropocene, *World Archaeology*, 50:4, 554-569
- Bullen, P. A. & Love, P. E. D. (2011). Adaptive reuse of heritage buildings. *Structural Survey*, Vol. 29 No. 5, 2011, pp. 411-421
- Buskerud fylkeskommune. (2017). Kulturminnekompasset. Regional Plan for kulturminnevern i Buskerud 2017-2027. Vedtatt I Fylkestinget 27. 57pril 2017
- Carson, R.T., & Groves, T. (2007). Incentive and informational properties of preference questions. *Environ Resource Econ* **37**, 181–210. <https://doi.org/10.1007/s10640-007-9124-5>
- Casey, A. & Becker, A. (2019). Institutional and Conceptual Barriers to Climate Change Adaptation for Coastal Cultural Heritage, *Coastal Management*, 47:2, 169-188
- Champ, P.A, BoyleK. J, Brown, T.C (2003). *A Primer in Non-Market Valuation*, Kluwer Academic Publisher
- CHCfE. (2015). *Cultural Heritage Counts for Europe*. Published on behalf of the CHCfE Consortium by the International Cultural Centre, Krakow June 2015. ISBN 978-83-63463-27-4

- Conejos, S., Langston, C., Chan, E. H. H. & Chew, M. Y. L. (2016). Governance of heritage buildings: Australian regulatory barriers to adaptive reuse, *Building Research & Information*, 44:5-6, 507-519
- Council of Europe. (2015). The Namur Declaration adopted at the 6th session of the Council of Europe Conference of Ministers responsible for Cultural Heritage (Namur, Belgium, 23-24 April 2015)
- Council of Europe. (2017). Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Cultural Heritage Strategy for the 21st century (Adopted by the Committee of Ministers on 22 February 2017)
- Dane, G., Houpert, C. and Derakhshan, S. (2015). D2.3 Guidelines for sustainable adaptive reuse for CH. ROCK Regeneration and Optimization of Cultural heritage in creative and Knowledge cities, H2020-SC5-2016-2017 GA 730280
- De Medici, S., De Toro, P and Nocca, F. (2020). Cultural Heritage and Sustainable Development: Impact Assessment of Two Adaptive Reuse Projects in Siracusa, Sicily, *Sustainability* 2020, Volume 12, Issue 1
- Dunn, K. (2016). Interviewing. Chapter 8 in Hay, I. (2016). *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Fourth edition. Oxford University Press, Canada
- EC (2014). Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe. COM (2014) 477 final. Brussels: European Commission
- EC (2019). The European Framework for Action on Cultural Heritage (2018). Commission Staff Working document
- English, E.C., Chen, M., Zarins, R., Patange, P. and Wisner, J. C. (2019). Building Resilience through Flood Risk Reduction: The Benefits of Amphibious Foundation Retrofits to Heritage Structures. *International Journal of Architectural Heritage*
- Even, J., Nilsen, Ø., Larsen, K., Martens, V., Rauken, T., Harvold, K. (2013). Kulturminner og havnivåstigning. CIENS-rapport: 1-2013
- FABRICA kulturminnetjenester AS (2020). En studie i saltforvitring når klimaet forandrer seg: Albanustårnet på Selja kloster 2016-2020 Forskningsrapport. April 2020
- Farstad, E., Haukeland, J. V., Veisten, K. & Denstadli, J. M. (2018). «Velferdsverdien av private flyreiser til utlandet» TØI-rapport 1634/2018. Transportøkonomisk institutt.
- Fatoric, S. & Egberts, L. (2020). Realising the potential of cultural heritage to achieve climate change actions in the Netherlands. *Journal of Environmental Management* 274 (2020) 111107
- Flyvbjerg, B. (2011). Case Study. In: N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (4th ed.). London: Sage
- George, A.L. and Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge MA: MIT Press
- Gierløff, C.W. Magnussen, K. mfl. (2017). Verdien av kulturarv. Oslo: Menon (2017/72).
- Hanssen-Bauer, I., Førland, E. J., Haddeland, I., Hisdal, H., Mayer, S., Nesje, A., Nilsen, J. E.Ø., Sandven, S., Sandø, A.B., Sorteberg A. and Ådlandsvik, B. (2015). Klima i Norge 2100. Kunnskapsgrunnlag for klimatilpasning oppdatert i 2015 NCCS report no. 2/2015 2. opplag.
- Hobøl kommune (2019). Kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap i Hobøl kommune 2019-2031
- ICOMOS (2011). The Paris Declaration On heritage as a driver of development Adopted at Paris, UNESCO headquarters, on Thursday 1st December 2011

- ICOMOS (2019). The Future of Our Pasts: Engaging cultural heritage in climate action Outline of Climate Change and Cultural Heritage. Paris: Climate Change and Cultural Heritage Working Group International Council on Monuments and Sites
- ICOMOS. (2021). Heritage and the Sustainable Development Goals. Policy guidance for Heritage and development actors. International Council on Monuments and Sites
- IN (2019). Turistundersøkelsen, kultur som en del av turismen i Norge sommersesongen 2018 Turistundersøkelsen (visitnorway.com)
- Indre Østfold kommune (2020a). Planstrategi for Indre Østfold kommune 2020-2023 Planprogram for kommuneplanens samfunnsdel 2021-2032
- Indre Østfold kommune (2020b). Ansvars- og rutinebeskrivelse for kulturminnearbeidet i Indre Østfold kommune. Indre Østfold kommune 16.11.2020
- Indre Østfold kommune (2021). Kommuneplanens samfunnsdel med arealstrategi 2021-2032. Indre Østfold kommune. Vedtatt 15. juni 2021
- Kaslegard, A. (2010). Climate Change and Cultural Heritage in the Nordic Countries. Tema Nord 2010: 599. Copenhagen: Nordic Council of Ministers
- Kee, T. & Chau, W. C. (2019). Sustainable adaptive reuse – economic impact of cultural heritage. Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 9(2), 165-183
- Klimakommune.no: <http://www.klimakommune.no/kulturarv/index.shtml>
- KMD (2019a). Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023. Vedtatt ved kongelig resolusjon 14. mai 2019. Kommunal- og moderniserings-departementet
- KMD (2019b). Meld. St. 5 (2019 –2020). Melding til Stortinget. Levende lokalsamfunn for fremtiden. Distriktsmeldingen. Det kongelige Kommunal- og Moderniseringsdepartementet
- KMD (2020). Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold. Meld. St. 16 (2019 – 2020). Det kongelige Klima- og Miljødepartement
- KMD (2021). Strategi for småbyer og større tettsteder som regionale kraftsentre. Sterke småbyer og tettsteder gjør det attraktivt å bo, leve og jobbe i hele landet. Kommunal- og moderniseringsdepartementet
- Kopsidas, O., & Batzias, F. A. (2019) "Improvement of urban environment and preservation of cultural heritage through experimental economics by a modified Contingent Valuation Method (CVM)." Available at SSRN 3501396.
- Gierløff, C.W. Magnussen, K. mfl. (2017) Verdien av kulturarv. Menon (2017/72)
- Lawton, R.F., mfl. (2021) Heritage and the value of place. Simetrica Jacobs for Historic England.
- Lier kommune (2008). Langsiktig arealstrategi for Lier kommune 2009 – 2040. Kommunestyret 2/9-2008
- Lier kommune. (2015). «Vern gjennom bruk». En temaplan for fysiske kulturminner og kulturmiljøer i Lier. Vedtatt i kommunestyret 14.12.2015
- Lier kommune (2017). Liers frivillighetspolitiske plattform. Vedtatt av kommunestyret 7. mars 2017
- Lier kommune (2019a). Kommuneplanens samfunnsdel 2019-2028. Vedtatt av Lier kommunestyre 21. mai 2019
- Lier kommune (2019b). Energi og klimaplan for Lier kommune 2017-2020. Rapport for 2019
- Lier kommune (2019c). Lier kommune - Risiko og sårbarhetsanalyse for kommuneplanens arealdel. Lier kommune, rådmannen 25/6-2019

- Lier kommune (2020a). Planstrategi 2020-2023. Vedtatt av Lier kommunestyre 1.12.2020
- Lier kommune (2020b). Handlingsprogram 2021-2024. Vedtatt av kommunestyre 8.12.2020
- Lillevold, K. & Haarstad, H. (2019). The deep city: cultural heritage as a resource for sustainable local transformation, *Local Environment*, 24:4, 329-341
- Loli, A. & Bertolin, C. (2018). Towards Zero-Emission Refurbishment of Historic Buildings: A Literature Review. *Buildings* 2018, 8, 22
- Mamo Fufa, S., Flyen, C. and Venås, C. (2020). Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede. SINTEF Fag 68
- MD (2005). St. Meld. St. 16 (2004-2005). Leve med Kulturminner. Det kongelige miljødepartement
- MD (2013). Meld. St. 35 (2012-2013). Framtid med fotfeste. Kulturminnepolitikken. Det kongelige miljødepartement
- Nocca, F. (2017). The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool. *Sustainability* 2017, 9, 1882
- Norden (2014). Nordiske Arbejdsrapporter. Nordic Working Papers. CERCMA Cultural Environment as Resource. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Norges vel (2019). Lier kommune. Utvikling av tilbud innenfor mat, kultur og reiseliv. Det Kongelige Selskap for Norges Vel
- Patton, M. Q. (2002). "Qualitative interviewing". *Qualitative research and evaluation methods*. Sage, Newbury Park.
- Pedersen, S., Høiseth-Gilje, K., Hernes, S. M. and Fesche, B. I. (2020). Evaluering av satsingen Kulturminner i Kommunene (KIK) - Erfaringer fra kommunene. Menon publikasjon nr. 16/2020
- Plevoets, B. & Van Cleempoel, K. (2019). Adaptive Reuse of the Built Heritage. Concepts and cases of an emerging discipline. Routledge
- Potts, A (Lead Author). (2021). European Cultural Heritage Green Paper. Europa Nostra, The Hague & Brussels in in partnership with ICOMOS, with financial support from the European Investment Bank and with the support of Creative Europe
- Radosavljević, U., Dordević, A., Lalović, K., Živković, J., & Dukanović, Z. (2019). Nodes and networks: The generative role of cultural heritage for urban revival in kikinda. *Sustainability (Switzerland)*, 11(9)
- Ragin, C. C. and Amoroso, L. M. (2011). *Constructing Social Research* (2nd ed.). Los Angeles: Sage.
- Redden, R., & Crawford, R. H. (2021). Valuing the environmental performance of historic buildings. *Australasian Journal of Environmental Management*, 28(1), 59-71
- Riksantikvaren (2014). Informasjonsark. 3.15.2. Klimaendringer og bevaringsverdige bygninger
- Riksantikvaren (2014). Informasjonsark. Klimaendringer og bevaringsverdige bygninger.
- Riksantikvaren (undated). Riksantikvarens innspill til handlingsplan for arbeidet med bærekraftsmålene
- Santagata, W. & Signorello, G. (2000) Contingent Valuation of a Cultural Public Good and Policy Design: The Case of "Napoli Musei Aperti". *Journal of Cultural Economics* 24, 181–204. <https://doi.org/10.1023/A:1007642231963>.
- Schwandt, T.A. and Gates, E.F. (2017). Case Study Methodology. In: N.K. Denzin and T.S. Lincoln (eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). London: Sage

- SINTEF (2004). Fiin gammel aargang. Energisparing i verneverdige hus. En veileder utarbeidet av SINTEF
- Storrank, B. (2017). Unlocking regional potentials Nordic experiences of natural and cultural heritage as a resource in sustainable regional development. TemaNord 2017:521. Nordic Council of Ministers 2017
- Tweed, C., & Sutherland, M. (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and Urban Planning*, 83(1), 62-69
- UNESCO (2013). The Hangzhou Declaration Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies Adopted in Hangzhou, People's Republic of China, on 17 May 2013
- Vardopoulos, I. (2019). Critical sustainable development factors in the adaptive reuse of urban industrial buildings. A fuzzy DEMATEL approach. *Sustainable Cities and Society*, 50
- Viken fylkeskommune (2019). Vi i Viken – kunnskapsgrunnlag for en bærekraftig framtid.
- Viken fylkeskommune (2020). Veien til et bærekraftig Viken Regional planstrategi 2020-2024. Vedtatt av Viken fylkesting 18. desember 2020.
- Yin, R. K. (2014). *Case Study Research Design and Methods* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage
- Yung, E. H. K. & Chan, E. H. W. (2012). Implementation challenges to the adaptive reuse of heritage buildings: Towards the goals of sustainable, low carbon cities. *Habitat International* 36 (2012) 352-361.
- Østfold fylke. (2010). Del 1 Kulturminneplan med handlingsprogram

Vedlegg

V 1. Intervjuguide

Innledning. Litt om prosjektet og om intervjuer

Del 1. Informantens rolle i forhold til caset

Navn og stilling / tilknytning til XXXcasetXXX – faglig bakgrunn?

Kan du fortelle litt om XXXcasetXXX historie

Hva fikk deg til å interessere deg for XXXcasetXXX?

Hvilke oppgaver har du i forbindelse med XXXcasetXXX?

Hvem samarbeider du med? (kommune, frivillige organisasjoner, andre aktører osv)

Hvem er frivillige (f.eks. gj.alder)

Del 2. Samfunnsbehov

Hvilke samfunnsbehov ser du i XXXStedetXXX? (f.eks. Lier, Hobøl kommune)

Har behovene endret seg mens du har hatt med caset å gjøre? (Avhengig av hvor lenge vedkommende har arbeidet med caset kan man stille spørsmålet i fem- års intervaller bak over)

Kan dette XXXcasetXXX bidra til å løse noe av det? Eventuelt hvordan?

Har XXXcasetXXX bidratt til å løse noen av behovene?

Eksemplifiser

Ligger det/har det ligget hindre i veien?

På hvilket nivå må disse hindrene løses?

Eventuelt hvor ligger ansvaret (eier/ politikkere/ de som besøker/brukere)

Hvordan mener du det bør tilrettelegges (evt. hvilke tiltak må settes i verk ...) for at XXXcasetXXX i større grad kan bidra til å løse samfunnsproblemene?

Eventuelt; ligger det et uforløst potensiale for å møte utfordringer i XXXcasetXXX?

I hvilken grad synes du behov/forholdene du beskriver gjelder for andre kulturminner/kulturmiljøer i Viken?

Del 3. Klimaendringer

Har dere en vedlikeholdsplan? Hvordan jobber dere med vedlikehold av bygninger?

Har eventuelle klimaendringer endret på planer for vedlikehold? Evt hvordan?

Opplever dere at klimaet har påvirket bruken av bygningene?

Gir dette f.eks. økte utgifter?

Bruker dere f.eks. andre typer materialer, type malinger osv ved vedlikehold av bygninger?

Er det steder man oppholder seg mindre / mer (eks uterom)?

Hvilke typer klimaendringer er XXXcaset/stedXXX mest utsatt for?

Er det iverksatt og/eller planlegges noen tiltak for å tilpasse seg effekter av klimaendringer? Hvilke?

Del 4. Om barn og unge

Er det viktig å nå ut til barn/ unge som brukergrupper av XXXcasetXXX? Hvorfor?

Hvilke muligheter har barn og unge til å delta på aktiviteter i / ved XXXcasetXXX? Konkret – hvordan brukes XXXcasetXXX av den unge generasjonen?

Hvilke grupper av barn/ unge bruker XXXcasetXXX (organiserte skolelever, lærlinger, klubber/ foreninger), enkeltindivider av barn/ unge, barnefamilier ...?

Kreves det mere eller annerledes jobbing med dette? I så fall; hva er annerledes? Hvem samarbeider dere med? (Skole, foreninger, ildsjeler, barn/ unge direkte ...?)

Hva er erfaringer med å nå barn og unge?

Hva lykkes dere med? Hvilke tilbakemeldinger får dere?

Har dere da hatt andre prosjekter hvor dere ikke har lyktes? Evtl. Hvilken type lærdom har dere trukket av disse?

Når barn og unge har vært involvert i aktiviteter kommer de tilbake?

Må aktiviteter rettet mot barn og unge organiseres på andre måter? (eks speider, øvingslokaler etc)

Del 5. Om økonomi

Har XXXcasetXXX en bærekraftig økonomi?

Hva er forretningsmodellen?

Hvis ikke hvilke tiltak settes inn?

Hva er det mest og minst vellykkede med forretningsmodellen?

Er det mulig å dele årsrapport/regnskap med vårt prosjekt dersom det finnes?

Del 6. Avslutning

Tusen takk!

Litt om prosjektet videre, hvor det kommer til å finne informasjon, hvor man kan henvende seg for spørsmål og at vi vil sende rapport når den er ferdig.

Ikke glem at det kan være behov for rekontakt, vil det evt være i orden?

Er det andre vi bør snakke med som informanten vet om?

TØI er et anvendt forskningsinstitutt som mottar basisbevilgning fra Norges forskningsråd og gjennomfører forsknings- og utredningsoppdrag for næringsliv og offentlige etater. TØI ble opprettet i 1964 og er organisert som uavhengig stiftelse.

TØI utvikler og formidler kunnskap om samferdsel med vitenskapelig kvalitet og praktisk anvendelse. Instituttet har et tverrfaglig miljø med rundt 90 høyt spesialiserte forskere.

Instituttet driver forskningsformidling gjennom TØI-rapporter, artikler i vitenskapelige tidsskrifter, bøker, seminarer, samt innlegg og intervjuer i media. TØI-rapportene er gratis tilgjengelige på instituttets hjemmeside www.toi.no.

TØI er partner i CIENS Forskningscenter for miljø og samfunn, lokalisert i Forskningsparken nær Universitetet i Oslo (se www.ciens.no). Instituttet deltar aktivt i internasjonalt forskningssamarbeid, med særlig vekt på EUs rammeprogrammer.

TØI dekker alle transportmidler og temaområder innen samferdsel, inkludert trafiksikkerhet, kollektivtransport, klima og miljø, reiseliv, reisevaner og reiseetterspørsel, arealplanlegging, ITS, offentlige beslutningsprosesser, næringslivets transportbehov og generell transportøkonomi.

Transportøkonomisk institutt krever opphavsrett til egne arbeider og legger vekt på å opptre uavhengig av oppdragsgiverne i alle faglige analyser og vurderinger.

Postadresse:

Transportøkonomisk institutt
Gautstadalléen 21
0349 Oslo
Norge

E-post: toi@toi.no

Kontoradresse:

Forskningsparken
Gautstadalléen 21.

Telefon: 22 57 38 00

Hjemmeside: www.toi.no

